

WIDENER

HN Q5W6 N

Hum L 762.1.35

Harvard College Library

GIFT OF

Archibald Cary Coolidge, Ph.D.

(Class of 1887)

PROFESSOR OF HISTORY

Ferdinand Pfeifer
jogász

gyeibn

VALUT 362.12

AZ UTÓSÓ CZAPOROG.

OROSZ TÖRTÉNETI REGÉNY

KÉT SZAKASZBAN UTÓJÁTÉKKAL.

VIARDOT UTÁN

IRTA

KHERN EDE.

A TISZTA JÖVEDELEM FELE NYILVÁNOS SZÁMADÁS
MELLETT A M. T. AKADEMIA PALOTÁJÁRA
VAN FELAJÁNLVA.

(Az író tulajdona.)

BRASSÓ 1861.

PESTEN
PFEIFER FERDINÁND,

KOLOSVÁRTT
STEIN JÁNOS bizománya.

AZ UTÓSÓ CZAPOROG.

OROSZ TÖRTÉNETI REGÉNY

KÉT SZAKASZBAN UTÓJÁTÉKKAL.

VIARDOT UTÁN

IRTA

KHERN EDE.

A TISZTA JÖVEDELEM FELE NYILVÁNOS SZÁMADÁS
MELLETT A M. T. AKADEMIA PALOTÁJÁRA
VAN FELAJÁNLVA.

(Az író tulajdona.)

BRASSÓ 1860.

PESTEN
PFEIFER FERDINÁND,
KOLOSVÁRTT
STEIN JÁNOS bizománya.

Hun L 762.1.35

College Library,

Gift of

A. C. COOLIDGE,

2322-31

U. A. 762.1.35 -

DEBRECZEN,

Nyomatott a város könyvnyomdájában.

MAY 31 1916

1860.

ELŐSZÓ.

Az újabbkori írók eltértek azon szokástól, személyeiket rögtön beszélve vezetni a színpadra. Én — igénytelen nézetem után indulva — jobbnak láttam, mindjárt cselekvőleg bemutatni azokat az olvasónak, hogy eleve is képezhessen magának — helyes bár, vagy később helytelennek mutatkozó — ítéletet az elővezetett jellemek és személyek felől.

A regény beltartalmát illetőleg, annak érdekes- vagy érdektelensége, választásom helyes vagy nem-helyessége fölött ítéljen a t. közönség, melytől eleve bocsánatot kell kérnem, ha némi részben tán nagyon is önféjűleg rendelkeztem a szöveggel, kerülvén minden hosszas magyarázatot, ama híres német jelszóhoz tartva magamat, hogy: „az események folyamatában minden kiderül.”

Bocsásson meg azért, s ne vegye önhittségnek a nyájas olvasó, ha a „kevéssel sokat mondani“ akaró cél felé igyekezve, itt-ott nem tudtam volna minden várakozásnak megfelelni.

Mostanra ennyit; jövőben többet és — jobbat.

Ohajtásaim csak abban öszpontosulnak, hogy, ki e lapokat végig olvasta, félig-meddig vesztettnek ne higye idejét.....

S így tehát — „fel a függőnnyel!“

Brassó, 1860. Octoberben.

Khern Ede.

ELSŐ SZAKASZ.

ANDRY.

ELSŐ SZAKASZ.

ANDRY.

I.

Forduljatok meg, ti széllovagok, nézhesselek jobban!... Hahaha! Talán bizon papiruhába öltöztettek titeket ott fen a nagy-iskolában?! Mind így néznek-e ki társaitok? Istenemre, ez nevetséges öltözet!

E szavakkal üdvözlé az öreg Bulba fiait, kik a Kiew-i főtanodában végzett tanulmányaik után az apai házhoz tértek vissza, s épen e percben érkeztek meg lóháton, egy marczona kinézésű vén kozák kíséretében.

Az ifjak leszálltak lovaikról. Valóban deli két levente volt; arczaik, az erő s egészség bélyegét viselők, a gerjedő szakáll első nyomait mutatók; mindkettő egyenlő magas, karcsu alak, egyenlőn a gunyolt s valóban kényelmetlen hosszú kabátba öltözték.

Atyjok üdvözlete némileg meghökkenté őket s mozdulatlan, lesütött szemekkel álltak az ajtó előtt.

De Bulba jó kedvében volt

„Álljatok csak meg, hadd szemléljelek kedvem szerint. Ördöngös ruházat! Ily hosszú kabátokat még soha sem láttam s alig hiszem, hogy volna széles e világon párjuk. Kiséreljétek meg csak egyszer ebben szaladni, s fogadom, orra buktok!

S ezalatt folyton jobbra-balra forgatá őket, hol egyiket, hol a másikat véve elő az ifjak közül.

„Ne gúnyolj minket, atyám!” szólalt meg végre Osztap, az idősb.

„Nézzétek e büszke urat!... S miért ne ugyan — talán nincs helye tréfámnak?”

„De — bárha atyám vagy is, esküszöm, ha tovább illetsz gunyoddal, — — — megverlek!”

„Hogyan?! te k.... fia! apádat megverné?” Kiálta csudálkozással párosult mosolylyal, néhány lépést hátrálva, az öreg.

„De igen, még atyámat is. Ha sértve vagyok, semmit és senkit nem tekintek.”

„Valljon!? S ugyan hogy verekednél meg velem? Tán ököl-párbajra hívnál? Hogyan?”

„A mód reám nézve egy.”

„Jól van! Legyen tehát ököltre,” szolt az öreg Bulba, mialatt már feltűré izmos karjain az inget, és állásba tevé magát. „Lássuk, egy-e bátorságod s erőd szájhősségeddel.”

Furcsa jelenet következék most.

Atya s fiu, a helyett hogy hosszas elválás utáni viszontlátáskor egymás karjaiba döltek volna, minden erejükből hol támadva, hol védállásba helyzetten vadul törtek egymásra, s hatalmasan döngeték izmos ökleikkel egymás hátát s mellét....

Andry — az ifjabb fiu — még mind hallgatva, s szembetűnőleg csudálkozva testvére vakmerőségén, állott az ajtóküszöbön.

A szegény anya, egy karcsu sápadt nő, épen akkor lépett ki a ház elé, rég nem látott s várva várt fiait megölelendő, s e látvány felett összeecsapva kezeit, mély sohajjal szolt:

„Ah, ez az öreg végkép megbolondult! Egy évnél tovább nem léptek be a házhoz gyermekeim s ím most ahelyett, hogy megölelné őket, élethalálra birkozik velök.... Oszta p! Andry! jöjjetek karjaim közé! Ég hozott, drága fiaim!”

„Valóban, jól verekszik a fiu —‘ mond fáradtan lihegve Bulba, mialatt ruháit rendbehozná; ,oly jól állja helyét, hogy tán jobb leendett, meg sem kezdeni vele az öklözést. No de, a mi igaz: ő derék kozák lesz. Isten éltesen fiam! Jer öleld meg apádat!”

És az imént birkozott apa s fiu hévvel ölelék meg egymást.

„Derekasan Oszta p! Verj meg mindenkit úgy, mint engem az imént, senkinek se kegyelmezz. De — hiába, mégis csak nevetséges egy öltözetben jöttél haza!... És te, tyopka*)’ fordult az öreg második fiához — ,mit állasz itt keresztbefont karokkal?! K.... fia, mért nem versz meg te is?”

„Az égre, ez már még is sok!” vága közbe az anya, Andry-t újra megölelve. „Szegény gyermekem! (a szegény „gyermek” csak húsz éves és körülbelől hat láb magas volt.) Alig érkezett a hosszú s fárasztó utról haza, és ahelyett hogy enni — öklözésre hívja ki a vén bolond.”

„Eh asszony, ne vegyülj a férfiak dolgába! Te pedig Andry, ha nyulszivű nem vagy, ne hallgass anyád beszédére. A nők mitsem tudnak arról, mi férfhoz illő. Egy szép sík, jó ló és kard, ez nektek apa, anya, szerelmes és minden. Mit ér a ti könyvből meritett tudománytok, bölcsességetek, ha az átkozott pogány reánk tör?! Én tudom legjobban, hol a férfi helye. Készülje-

*) Tyopka = búsuló, fejsütő.

tek! A jövő hét egyik napján indulunk a Czaporogia*) felé; ott lakik a tudomány, bölcsesség, ott lesz a ti iskolátok.

„Hogyan?!“ szölt fájdalmasan kitörő könnyei közt a szegény anya; „hát egyetlen hetet sem engedsz, hogy élvezhessem drága fiaim jelenlétét?! Nem, nem! ebbe nem egyezhetem, ők hosszabbban maradnak; ugy-e bár?!“

„Ne siránkozzál öreg! A kozák egyébre van hivatva, mint hogy asszonyok mellett henyélje el idejét. Eredj, szolgálj fel az asztalra, ami van. Semmi méz-máz, semmi édesség; adj egy egész ürüt, vagy kecskét, negyven éves méhsert, és pálinkát, de sokat s nem oly elrontott édes silányságot, hanem tiszta, vegyítetlent, pezs-gőt s erőt!”

Bulba karonfogta fiait, és a szobába vezeté őket. Két csinos szolgáló, lyukgatott aranypénz-zekkel rakott nyakkal, halk sikoltással szökött ki a belépők elől, és a b a n d u r a (a citera egy régi neme, mely még most is lelhető Oroszország s nevezetesen Ukrania némely he-

*) „C z a p o r o g é,“ a Czaporogok tanyája; c z a-túl, és p o r o g-zuhatag szavak összetételéből; miután Czaporog-oknak a kozákok azon ága nevezetett, mely a Dnieper-t hasító gránitvonalon tuli partokon lakott. Az egész szövetség, de nevezetesen azon hely, ahol állandó táborukat felütötték, „Czaporogé-“nak nevezetett, s innen mentek fel a „S z e t s“-re, a kozákok fő-gyűlhelyére, mely egy erősített táborhoz hasonlított. A „S z e t s“ 38 osztályra, „k u r e n i“-kre oszlott, melyek mindenike egy-egy parancsnok, az „A t a m a n“-vezénylete alatt állott. Az A t a m a n o k egyhangulag választották meg a Szets főparancsnokát, a „K o s c h e w o y-A t a m a n“-t; (a tábornokot; Kosch-tábor;) két-szer évenként tartatott meg a „r a d a,“ nemzeti gyűlés, amelyen minden panasz vagy per felett röviden végeztetett. Nőknek a „S z e t s“-be lépni nem volt szabad; s ki a felvett, s általánosan lovag címmel kitüntetett harczosok közül kétszeri intés után bár-miben hibázott, ki volt onnan utasítva, megbecstelenítve. —

lyein) utósó rezgéseivel maradt ott a rögtönzött pam-lagon. Az öreg dörmögve lökte azt félre, és leültetvé fiait.

Az ősidők modorában butorozott s elrendezett lak-szoba, mely Taras Bulba elfogadó termét képezé, egyike volt azon ritkasági tárlatoknak, mikre az orosz és nevezetesen Ukrania lakója mindig büszke szokott lenni. Páratlan tisztaság és a rendező női kéz befolyását eláruló szigoru rend jellemzék a marczona hadfi haj-lékát.

Kardok, puskák, „nagaika,“ (hosszú ostor) hálók és mindenféle csinos, arany s ezüstitől csillogó lószerszámok fedék a sima, fényesre mázolt falakat. A kised ablakok hályoggal vonvák be, és a butorzat erős tölgy-fából készült, veresre festett mint az ajtó és ablakkere-tek magok. Az asztalok megrakvák cserép-korsók, po-harak, csészek, és a vad harci idők viszontagjai és vál-tozatos szerencséje között, a háziur birtokába jutott mindennemű és legkülöncebb alaku edényekkel.

Mindezeket jól ismerék ugyan ifjaink, kik évenként egy-egy rövid szabadsági látogatásra rándultak volt a tanodáról apai házukba; de mégis — mintha csak most értették volna meg a házirend becsét s érdekét, — fi-gyelmesen jártaták végig szemeiket a sokféle s legna-gyobb változatosságú tárgyakon. —

Vendégek érkeztek.

Az öreg Bulba, fiai megérkezését megülni kívánva, a „Pulk“ (csapat, század) főbjeit meghivta. T o w k a t s D m i t r i, a „Jezaul“ (parancsnok) két tiszt kíséretében toppant be vígan a szobába, Bulba bemutatá fiait.

: „Ime, nézzétek a suhanczokat! nem sokára a „Szet“-re viendem őket; mit gondoltok, urak?!“

A vendégek üdvözlék a két fiatal, erősítve: miként a „Czaporogé“-nál jobb iskolát nem találhatnának.

„S most, urak és testvéreim!” szölt a ház ura: „foglaljon kiki helyet tetszése szerint. De mindenekelőtt, fiuk, igyunk egy pohár pálinkát. Isten velünk! Jólétekre, fiaim! A tiedre, O s z t a p!... És a tiedre, A n d r y!... Az ég adjon szerencsét a harczban, hogy a kárhozott pogány s tatárt legyőzzétek! És a lengyeleket, ha újra valamit kísértenének szent vallásunk ellen!... Poharaitokat fiuk! Jó-e a pálinka? Hogyis hívják csak latinul?!... Micsoda, még neve sincs?! Beh bolondok ezek a diákok! Még azt sem tudják, hogy van-e s miért a világon! Hogy hívták csak azt, aki oly szép latin verseket irt? Én nem is tudom már nevét; tán elfelejtém, vagy épen soha sem is tudtam. Nem H o r á c-nak hívták-e?!“

„Nézd a vén színlelőt” — sugá O s z t a p öcscsének, „mindent tud a ravasz, de mégis úgy tesz mindig, mint-ha semmihez sem értene.“

„Ugyhiszem, az Archimandrita még szagolnotok sem engedte az égettbotot;” folytatá nevetve a folyvást fiait gunyoló B u l b a; „valljátok meg, hogy hátatokat s bordáitokat, szóval mindent, mi a kozákat teszi, vesszővel szokták megkenni, s változtatás okáért vasárnaponként az ostor vétetett elő; hm?!“

„Miért emlékezzünk a multakról, atyám?!“ szölt O s z t a p; „feledjük azokat, főleg: midőn oly kellemetlen visszaemlékezésre adnak okot.“

„De hisz csak kísértenék meg most!” szölt fel neki bátorodva az eddig hallgatag A n d r y; „csak ujhegygyel érintsen valaki, s legyen bár a világ nagy-tatárja, megéreztetem én vele a kozák-kard súlyát; Istenemre, soha ily birkozási viszketeget nem éreztem karjaimbán!”

„Helyesen fiam! Igen jól van! Dicsően beszélsz,

megvan benned az igazi kozák-vér, s így már nem szégyenlek veletek kimenni. Mi a patvart csináljak is én itt?! Tán rozsot plántáljak? vagy juhokat, disznókat őrizzek? Nem, soha! Én kozák vagyok, s mint az akarok élni s meghalni. Mi gondom arra, van-e, nincs-e háboru?! Ha nincs, majd csinálunk mi egy kis csetepatét, veletek élvezem az időt s életet, újra megifjodom!

S e beszéd közben mind inkább felhevült Bulba, és felkelve az asztal mellől, harcias állásba tévé magát.

„Holnap indulunk!” folytatá, lábával hatalmasat toppantva a földre; „minek továbbra halasztani?! Mit nekem e ház, ez edény, e sok haszontalanság?! Az öröögbe vele!”

Igy szólva, földhöz kezdte vágni a kancsókat s edényeket; dult, rombolt; mit vendégei közönyös mosolylyal néztek. A zajra belépő neje, ki hasonló kitérésekhez szokva lehetett már, szomoruan nézett fel hozzá s mintha megértette volna szándékát a gyors indulásra, könnyei kitértek s esdőleg nézett fiaira, mintegy tőlök reménylve a szigorú határozat megmásmítását.

Bulba rendkívül makaes volt; egyike azon vasjellemeknek, mik a XVI. század e zivataros korszakában voltak csak képesek világrészünk ezen vadon zugában kifejlődni, szabadon, korlátlanul, mert senkitől sem tartva féken, örökös csatázások közt az őket vad-ságban tulszárnyaló mongolokkal. Egyje volt ő azon szláv harcosoknak, kik egy-egy éjen át elvesztve mindenöket, füstölgő házaik romjai, a kegyetlen ellen által halálra kinzott szülőik hült tetemei felett a kétségbe-esés végkitéréseiben lettek elkeseredett, hasonlithatlan hőssé s kik első voltak az iszonytató „K a z a t s e s z t w o” (kozák-szövetség élet-halálra) életbeléptetésére. Minden folyópart, hegyszoros — sík és domb,

mintha varázsszavóval illetetett volna, megtelt a kozákok számtalanaival és ezek merész küldöttei a Szultán kérdésére: „mily számmal lennének?” nem alaptalanul válaszoltak: „Ki tudhatja azt? Nálunk a sivatagban minden göröngy egy-egy harczost rejt.”

Ez volt a muszka nép-erő páratlan kitörése s büszkén fogadtak akkor helyet Europa történelmi hősei közt a kozákok vezérei. Tudjuk a történetből, hogy a kozákok folytonos harczai, a hihetlen győzelmek lánczolata, mentették meg a nyugati Európát az ázsiai vad gyűlevész nép fenyegető özönléseitől s jól tudták ezt Lengyelhon királyai, kik a kozákok harczias szellemét mindinkább növelni s kiképezni igyekeztek. A régi „Oudely” (hübérszervezet) és kised vadász — vazall — helységek helyébe megerősített városok, „kureniki” léptek, melyek lakóit a közös veszély és közös gyűlölet tudata kapcsolta egymáshoz, és kötött köztök élet-halálra való szövetkezést a pogány gyűlevészhadak ellenében. Így fejlődtek ki a kozákok eleinte kisebb s mind-mind növekvő, nagyobb-nagyobb csapatai egy hatalmas, szervezett hadsereggé, mely elszántság, hadicsel és rajoskodás tekintetében világszerte haladhatlanná lön.

A kozákok önválasztotta „hetman”-jai vezényelték a „Kureniki”-kat, s alakították emezeket „Pulki”-okká; (ezredekké) minden „Pulki” ismét maga választotta parancsnokát, a „pulkownik”-ot. Nem állandó, katonai fegyelem alatt szervezett hadsereg volt ez; hanem az első hadjelre egy hét alatt ezredek álltak ki; egy szó, egy kúrthangra minden kozák előtermett lovával, fegyverzetten, csatakészen. Elhagyva tűzhelyét, nőjét, gyermekeit, harczba száguldott, mintha semmi nem kötné őt az élethez. Két hét alatt egy hadsereg állott

készen; mielyet a világ egyetlen ujonczozási rendszere sem teremthetett volna elé és az egész bér, mit a király fizetett, fejenként egy-egy aranyból állott. Ha a harc megszűnt, minden kozák hazatért szerény földjére a Dnieper partján s elővette régi foglalkozását; a halászatot, vadászt, vagy kicsinyben üzérkedését; szabad ember gyanánt élt, míg újra megszólalt a harci kürt. Nem volt mesterség, nem üzlet, mihez a kozák ne értett volna; égettbort, sert, mézesbort főzött; szekereket, puskaport, edényt készített; kovácsot, lakost, vargát, szabót, egyszóval mindent játszott s a mellett ivott, danolt, bolondozott, mint csak a muszka tudta.

De a rendes kozákokon kívül könnyű volt szükség idején önkénteseket is szerezni. A csapat- „J e z a u l“ok (hadnagyok) eljártak faluról falura, és a főtérekén megállva, kiáltottak: „Jertek, ti dorbézők! fel a tivornyákról! ne hizlaljátok tovább a legyeket véretekkel, mert jobb helyre kell az: dicsőség és kitüntetés vár a kozákokra! fel, csatára! fogjatok fegyvert!“ És a földmivelő elhagyta az ekét, a ser- és pálinkafőző összetörte készletét, a kalmár félrelökte targonczáját s lóra szálltak, csatára keltek; szóval: a muszka jellem akkor egy új, hatalmas korszakba lépett.

Tarasz Bulba a Dnieperen túli kozákok egy régi „Pul k o w n i k“ja (ezredparancsnok) volt. A háborús élet viszontagságaira teremtett teste, egyenes, durva s makacs jellemével és páratlan vakmerő bátorságával egyetemben egygyé tevék őt a legjelesb vezéreknek, és nagy tekintélyt adának neki hadtársai előtt.

Több évi békesség által azonban a „l o v a g o k“*)

*) Fegyvert viselő minden kozák l o v a g -nak nevezte magát, talán a nyugat-európai lovagság utánzásaul.

mindinkább elkényesedtek és a lengyel nemesség puha szokásait vevék fel; vadászatokra, sólymászatra jártak, kopókat s szolgákat tartottak, szóval: a Varsó-i uríélet mindinkább utánzókra lelt bennök.

Tarasz Bulba nem tartozott ezek közé; sőt állandóan, mint a vad harczok zord idején, úgy most a békés életben is szilárdul ragaszkodott egyszerű durva életmódjához és a lengyel nemesek rabszolgáinak nevezte elpuhult társait. Folyvást nyugtalan, vállalkozó szellemében a hit s egyház felkent bajnoka gyanánt tekinté magát és hatalmas kardjával tartá fen a rendet a „Pulk“-jához tartozó falukban. Élete egy folytonos hadikészület volt s most, fiait ily deli leventékül látva, ujra eljöttek hivé az időt, a kereszténység régi esküdt ellenére törni, a csatázás dicső korát feleleveníteni. Büszke önérzetben dagadott kebele a gondolatra: mint fogja önmaga a „Szets“-re vezetni fiait, és bemutatni őket a szent hit harczosainak. Fel volt éledve benne a régi küzdvág, és már most tántoríthatlanul állott szándéka, másnap kora reggel a tábor felé indulni.

Pár óra alatt el volt végezve a hadi készület, a lovak, fegyverek felszerelvék, diszes ruha fiai számára készen feküdt, és Towkáts „Jezaul“-ra bizta ideiglenesen a parancsnokságot Bulba azon meghagyással: hogy első jelre készen legyen őt utólélni az egész „Pulk“-al.

„S most fiaim! — szólt, midőn a befejezett készületek után fáradtan, lihegve tért vissza szobájába — aludjunk, s reggelre, ha isten is úgy akarja, indulunk! Jöjjetek ki az udvarra, jó kozáknak nem kell ágy, a szabad ég alatt hálunk!“

Az éj gyönyörű tiszta égen szállt fel, száraz-hidegen, milyek az őszi éjek Kis-Oroszországban szoktak lenni. A három férfi, „touloup“-jaikba (juhászbunda)

burkolva, az udvarra feküdt a leczővekelte lovak mellé, és rövid időn mindnyájan mély álomba merültek — a szegény anyát kivéve, ki könnyes szemekkel térdelt le a ház küszöbén s forró imát küldött fel a menny urához gyermekei jóllétéért

„Fiaim! drága, kedves gyermekeim! mi lesz belőletek?!“ szolt lecsurgó könnyei közt. „Alig láttalak beneteket s már is elragadnak oldalam mellől a vad csatára, melyben Isten tudja mi fog élni. Talán az első ütközetben elvágják a tatárok fejeitek és soha-soha nem látlak viszont!“ A nő keservesen zokogott.

Hiában lett volna, azzal kecsegtetni magát, hogy Bulba szándékát megváltoztassa. Ha valaki, úgy ő ismerte férjét, kinek egyszer kimondott akarata másíthatlan volt, került volna bár életébe annak kivitele....

Szegény nő! szegény anya! Ő a szerelem édjait alig-alig élvezte volt. Vad férje csak eleinte mutatott perczenkénti érzelem-fellobbanásaiban iránta némi gyöngédséget s azután csakhamar elhagyta őt, a szende háziasságot, kardja, társai, vad, kalandos élettel cserélve. Azóta csak egy-két napra látta meg évenként férjét a szegény nő s akkor is — milyen volt élete?!... Durvaságot, megalázást, sőt verést is kellett túrníe, igen ritkán jutott csak némi alamizsnaként odavetett nyájasság.

E vad kalandorok életében a nő csak idegen, oda nem tartozó lény volt; teher, szolga s néha-néha csak örömeikben osztozó társ. Így tehát minden, mi a nőben szeretet, gyengédség, indulat lehet, az anyai szeretetben öszpontosult; de — ah! fiait is csak gyermekségök első éveiben birhatta, azután férje parancsa elragadá őket kebeléről hosszú évekre és most, midőn alig volt szabad viszontlátnia a hosszas elválás után,

máris újra s tán örökre elragadja őket oldala mellől. Kegyetlen végzet!...

A hold rég magasan felszállt volt az égre s kétes sugárral világítá most az alvókat és az udvaron szer-teszét növvő hanga- s fűzbokrokat. A szegény nő még mindig álmatlan ült fiai oldala mellett, kisírt szemeit folyton rájuk függesztve, és néha-néha kitörő fájdalmas sohajai mutatak tépett keble fájdalmas belső harcát.

A lovak megsejthették a hajnali pírt, mert egy szilaj csödör hangos nyerítése rögtön felkelté Bulbát, ki felpattanva, fiait felépreszté.

„Fel, fel, ti soká-alvók! itassátok meg a lovakat. Hol van az öreg? Gyorsan, adj valami enni- s innivalót, hosszú ut van előttünk!”

Míg a szegény anya a végremény eltűnte fölött siránkozva, a reggeli elkészítéséhez látott; Bulba kiosztá utósó parancsait, és fiait ujon öltözteté. A tanodáról hozott szegényes saruk helyébe fényes ezüst-sarkantyus vörös csizmák léptek. Öveik felett az ezerránczú bő kozáknadrágot aranyhimzésű gazdag derékszorító tartá, és ez utóbbiról bőrszíjjakon lógtak le a különféle dohányszói készletek. A kurta lángvörös posztókabát szintén gazdagon himzett övvel szorítottatott a testhez, és ebbe két török pisztoly volt helyezve. Hatalmas kard lógott mindegyik oldaláról, és fejöket pompás aranyrojtú asztragán kozák-főveg fődé.

Valóban daliás kinézést nyert az így átváltoztatott két ifju, és büszke önérzet foglalt helyt az imént még gyermekies kifejezésű, az előtörő bajusz első pelyheivel ékitett arczaikon; a szegény anya is meg volt lepetve, midőn fiait e valóban harcias felszerelésben megpillantá.

„Előre fiuk! minden készen, és ne halaszszuk tovább az indulást!” szólalt meg újra Bulba.

Rövid szünet következék, mely alatt mindnyájan, még a durva érzéketlenséget színlelő atya és a harokban megöszült kísérő kozákok is meghatva álltak e mély anyai fájdalom kitörései előtt.

„S most” — szakítá végre erőszakosan félbe az ünnepélyes csendet az öreg Bulba — „mielőtt e házat ki tudja mennyi időre elhagynók, jöjjetek velem, üljük meg a keresztényi szokást”.....

A házba lépve, mindnyájan hallgatva ültek körbe a lakszobában, a cselédség az ajtótól jobbra s balra összekulcsolt kezekkel foglalt helyet.

„No's anya” — szólalt meg komolyan Bulba: „add fiadra áldásodat. Kérjed a nagy Istent, hogy mindig jól verekedjenek, a lovagi becsületet szeplőtlen megóvják és Krisztus szent hitét védjék; ha egyikök ehez hűtlen lenne, vesszen el, hogy hamva se maradjon fen.

Fiaim! hajtsatok térdet anyátok előtt; az anyai áldás megóv minden véstől, szárazon s vizen.

A szegény anya sírva ölelé át fiait, s a kebeléből elővont kisdud szűz-érmeiket hő imák közt aggatá egyenként nyakukba. Azután tört hangon rebegé:

„A szűz anya.... védjen.... s oltalmazzon benneteket.... gyermekeim!... Ne feledjétek anyátokat.... s tudósítsatok néha.... gondoljátok meg, mit szenved az anyai szív....”

Nem tudta folytatni — zokogása elfojtá beszédét.

„Lóra fiuk!” kiáltá Bulba.

A nyergelt lovak vigan nyerítve várak künn uraikat.

Bulba felpattant „Csört” (ördög) lovára, mely, mintha húsz „Poud” (mázsa) terhet érezne hátára nehezülni, vad szökéssel száguldott odább.

A mint fiait lóra szállni látta, a szegény nő kirohant a szobából, és Andry-hoz szaladva, néma kö-

nyek közt fájdalmasan karolta át, mintha soha el nem akarná bocsátani őt.

Valjon a csakhamar bekövetkezendő vész sejtelve idézte-e e kétségbeesést az anyai hű kebelben?!....

Két erős kozák tiszteletteljesen fogta meg karjait, és a házba vezeté vissza a vigasztalhatlan anyát.

A kozákok lóra pattantak, s pillanat alatt utólérték uraikat.

Nemsokára az utolsó lódobogás is elhangzott. Mély csend uralkodott az elhagyott ház fölött, hol csak egy árva női kebel tárta fel hő imákban fájdalomdúlt kebelét a mindenható előtt....

Az ifju lovagok lehangolt kedélyben haladtak atyjok oldalánál; a már-már kitörő könyeket vissza kelle fojtaniok, mert félték az öreg Bulba gunyjától, ki talán szintén hasonló érzéstől lepetett meg, de elkérgesedett szíve azt gyanítani sem engedé.

A nap szürkülni kezdett, és a dérlepte fű messzire csillámló egyes szálai közül az ébredő madárcák víg csevegése hallott. Rövid idő múlva egy fürkésző pillanatot vetének az ifjak még mind hallgatag atyjokra, és azután vissza a szülői-ház felé; de mintha földbe sülyedt volna az, csakis kéményei látszottak ki a mindinkább sűrűsödő fák közül.

Kitárult elbájolt szemeik előtt a vad-regényes sivatag, a végetlen sík, melyről álmodozásokban töltöttek volt el gyermekkorukat; és elmámoruló képzeletök elmerült egy nagy s előttök ismeretlen világ, egy új élet sejtélyeibe....

„Isten veled, szülőház, hű anya!.... Isten veletek, gyermekkori álmak!.... A valóság int, egy nagy, egy magasztos cél felé!....

II.

A három lovag hallgatva folytatá utját. Bulba visszagondolt multjára; szemei előtt elvonultak ifjúsága, azon ifjúság képletei, melyet mindenek felett a kozák ohajt vissza, hogy örökké erős és alkalmas maradjon kalandoros életmódja folytathatására. Kérdezé önmagától, valjon kiket látand viszont régi bajtársai közül a „Szets“-en; megszámhlalta az azóta megholtakat s a még élőket, és leélt kalandjai felett elmerülve búsan hajtá le fejét.

Egészen más gondolatok foglaltaták el fiait, kiknek még ugyszólva multjuk nem volt, de kik mégis elmerengtek különféle s némi részben legalább érdekes visszaemlékezéseikbe.

A két ifju alig tizenkét éves korban küldetett el az atyai háztól a Kiew-i főtanodára, hová az akkori idők szokása szerint a nemes „lovagok“ fiai kivétel nélkül nevelésre adattak, oly nevelésre azonban, melynek nyomai kiszabadulásuk után a kalandos élet viszontagságai közt csakhamar végkép eltűntek. A tanodába léptökkor a velök született s az atyától nyert első nevelésből reájok szállt nyers és vad modor mellett legyőzhetlen szabadságvágy dagasztá keblöket. Bulba idösb fia, Osztap, azzal kezdé meg tanpályáját, hogy az első évben négyszer szökött meg, négyszer ásta el könyveit a földbe, s embertelen büntetés után mindannyiszor ujakat vettek neki, mik mellé négy fal közé lön elzárva. De még akkor sem lehetett volna a tüzes ifjut engedelmességre, tanulásra szoktatni, ha atyja azzal nem fenyegeti: hogy ötödszöri szökés esetében húsz évre klastrom falai közé záratja, és a Szets-et soha nem mutatandja meg neki, míg mindent, mit a tanodán lehet, meg nem tanult. E

fenyegetés az öreg Bulba szájában különös szint nyert; mert — mint részben már láttuk és közvélemény szerint — esküdt ellene volt minden tanulás és tudománynak. Azonban ily határozottsággal kimondott parancsnak engedve, Osztap megadta magát, és innen kezdve egyike lett a legszorgalmasb tanulóknak.

Az akkori időkben Oroszhon tanodáiban nyert oktatás korántsem volt összehasonlítható a korunkbelivel; mindazon iskolai elméskedések, szónoklati és észteni fogások még távolról sem ismertettek, és egy ifju képzettségére a testi gyakorlottság, írás és olvasáson felül nem-igen tartatott valami lényeges szükségletnek. Az ugynevezett tudósok akkoriban szintoly tudatlanok voltak, mint többi kortársaik; tudományok — ha csakugyan egyik-másikban megvolt — száraz, terméketlen tárgyakra szorítkozott. Ehez járult, hogy a tanoda bel-szervezete tökéletesen köztársaságinak mondathatott, a mi az ifjakba épen fejlődésük időpontjában szükségkép oly hatalmas tettvágy és függetlenségi ösztön csiráját oltá, mely tanéletek viszonyaihoz semmiként nem illett. Rosz tartás, gyakori éheztetés és testi büntetések, egyetemben az ébredő szenvedélyek dúlásaival e tett- s szabadsági-sovárgást oly fokra csigázták fel a tanoncokban, mely későbbi rendeltetésök helyét, a Czaporogiát okvetlen paradicsom gyanánt tekinteté, s ott keresteté velök az erőszakosan elfojtott szenvedélyek kielégítését.

A kiéheztetett „convictor“-ok (a mint a nem-papi állásra szánt tanulók neveztettek) csapatokban özönlék el Kiew utcáit, és elővigyázatra készteték a kereskedőket. A „Consul“ nevet viselő felügyelők meghagyásuknál fogva kötelesek lettek volna, tantársaik viselete felett örködni, botrányokat kerülni; ámde ezek magok voltak leggyakrabban a főcinkosok, s oly szoros

baráti viszonyban álltak alárendeltjeikkel, hogy inkább csábítók gyanánt tekintethettek.

A tanoncok előtt minden társas körök el voltak zárva, és még a történetünk idején a tanoda pártfogói közt főhelyet foglaló „Waywoda,” Kissel Ádám is szigoruan kívánta és tartatta fen e kizárást. Így tehát a tanoda magában egy minden idegen elemtől elszigetelt kis világot képzett, melynek lakói rendkívül szigoru fegyelem alatt tartattak, és legkisebb vétségért ostor alá jutottak. Sokan a tanodárok közül könnyen vették e fenyítést; néhányan megszöktek előle, és a Szets-felé vevék utjokat; hol — ha azt elérniök sikerült — többnyire tárt karokkal fogadtattak; legtöbben azonban néma szenvtelenségbe estek, mely látszólag jellemükké vált, azonban a tanodából kiléptökkor csakis szinletnek, kényszerűtség kifolyásának mutatkozott.

O s z t a p B u l b a gyakran az általa kifejtett rendkívüli szorgalom daczára sem kerülhette ki a testi fenyítést, és ez ugyis annyira elzárt kedélyét még sötétebbé és makacsabbá tévé, szóval: őt valódi kozákká fejlődtteté.

Társai őt jeles cimborának nevezték; bár soha sem volt vezénylője a szokásos merényleteknek, de egy bátor vezér alatt mindenre készen lelhető, és társait soha, még a legkegyetlenebb fenyítések közt sem árulá el. Harc és iváson kül minden közönyösen hagyá, és ritkán gondolt ezeknél egyébire. E két tárgy volt nap-pali rögeszméje, az éjben álma.

Szilárd és jószívü volt, a mennyiben ily jellemferdülés mellett azzá lehetett. Bármily örömmel tért volt vissza az atyai házhoz, valóságukhoz közeledni látva ott ifjúkori álmait, — s különösen ez utazás által máris azok teljesedéséhez érve: de mégis mélyen hatották

meg anyja bánatos könnyei, s annak vigasztalhatlan fájdalját tartva szemei előtt, szomorúságha merült.

Andry már gyermek-korától fogva sokkal nyitabb és elevenebb volt. Ő könnyebben s több kedvvel tanult, és jóval elmésbnek látszott Osztapnál; a tanodában ő volt nem-egyszer indítványozója és vezénylője a legvakmerőbb csíntevéseknek, és — egészen eltérőleg Osztaptól, ki rajtérítve rögtön leveté kaftanját, és a legnagyobb közönnyel lefeküdt, a fenyítést kiállandó — legtöbb esetben a büntetést is el tudta kerülni.

Andry sem kevesbé mint bátyja érzett kebelében lángoló tett- és dicsvágyat; de nála ez egyszersmind gyengédebb érzelmekkel párosult, és különösen a szerelem magasztos érzete már tizennyolczadik évében ébredt fel benne. Égő képzelete bájló női alakokat varázsolt eléje, és példás kitartás s szerencsével vitt egélyes vitatkozásai közepette tündérkecsü képletek sokat ígérő édes mosolyait vélte ittás szemei előtt látni. Gondosan rejté el társai előtt szenvedélydúlt ifju keblének e titkos látványait, mert azon időben gyalázat lett volna egy kozáknak, nőkről, szerelemről ábrándozni, mielőtt a csatasíkon nyerte volna el a lovagi nevezetet. Nyílt és egyenes jelleme és áldozatkész jószívűsége megnyeretéek vele társai közszeretetét, és még a mogorva tanárok s felügyelők is nagyrészt kiváló kegy s hajlammal viseltettek irányában.

A tanodabani tartózkodásuk utolsó évei alatt azonban ritkábban lehele Andry-t társai élén látni kalandoskodásaik alkalmával; többnyire egyedül bolyongott Kiew elhagyott vég utzáiban, hol kies nyárilakok sűrűn rostélyzott ablakaiból nem egy ifju szépnek sötét szemei kísérték feltűnő érdeklél a fejlődő daliás alakot. Néha a főnemességtől lakott városrészbe, a diákok e tiltott

„Eldorado-“jába is eltévedett, hol csudálkozással vegyült kíváncsiságot idézett elő a ritka tüneménykép megjelenő tanodár. Egy ily alkalommal, midőn elmerengve bűbajos ábrándképleteibe ismét e tilos táj utcáin tévelygett volna, egy keresztülrobogó nehéz nemesi hintó a falhoz szorítá és majd-majd elzuzta őt. A morgorva kinézésű kocsis ostorával megcsapta az ifju deákot, és ez dühe első kitörésében megakarta állítani a sebesen haladó kocsit, annak egyik hátulsó kerekét megragadta és csakugyan sikerült rendkívüli erejének, egy pillanatra megállapodásba hozni a nehéz járműt; azonban a kocsis komolyabb összezőrrenéstől félve, hirtelen a lovak közé vágott, és a villámként elragadott hintó mögött Andry — ki szerencséjére e közben elereszté a kereket — arccal a sárba zuhant. E percben csengő nevetés hatott a hirtelen felugró füleihez, s a mint felnézne, egy diszes ház emeleti ablakánál gyönyörű lánykát pillantott meg, ki balesetén jóizűn nevetett. Levarázsoltva állt az ifju e tündér-alak előtt, melyhez hasonlót sem a valóságban, sem álmaiban eddig nem látott volt és a ház előtt közönyösen ácsorgó cselédség segítségével helyrehozva magát, tudakolá a bájos hölgy kilétét. A Kowno-i (lengyel) Waywoda leánya volt, ki rokonai látogatására jött be párnapra Kiew-re.

Andry a házat jól megjegyezve magának, a cselédség szünni nem akaró hahotái közt távozott.

Az éj beálltával azonban a szigorú felügyelet dacára sikerült neki, a tanoda falai közül megszökni és visszatérve a Waywoda lakházához, szokott vaknerőséggel a kertnek egyik alantabb fekvő helyén átugorta a falat és egy fára felmászva, a háztetőre jutott s onnan hirtelen feltalálással a kéményeket fürkészsze, ezek egyi-

kén át az őt megigézett lány hálósobájába ereszté le magát.

Az éji-lámpa halvány fényénél ült a gyönyörű lengyel nő gazdag hajfürteit kibontandó tükre előtt, midőn az égből alázuhanni látszott ifju lábaihoz rogyott és az első ijedség képtelenné tevé őt a kiáltásra. Midőn azonban látná, hogy az ifju hallgatva, lesütött fővel mozdulatlan térden maradt előtte, e néma hódolat megnyugtató őt és végre a még nem felejtett reggeli kaland hőseit ismerve fel a merész behatóban, újra kitört nevetés-vágyja és felkelésre intve az ifjut, csakhamar visszanyerte egész bátorságát.

Andry csinos külsejű ifju volt és a lángképzelmű lengyel nő előtt kétszeresen érdekes merész behatolása által kifejtett vakmerő bátorságaért. Mindinkább megbékélőleg, barátságosabban nyugtató ragyogó szemeit a mármint szóltan remegésben előtte álló ifjun, míg végre gyors eltökéléssel feléje közeledve, kezét megragadta és a tükör elé vezette, elővéve ottfekvő gyémánt-kerecét és azt fejére illesztve, arannyal gazdagon himzett köpenyét vállai körül tevé és csintalan mosolylyal vezeté a termen végig. A lengyel nők elfogulatlan gyermekies modorával játsziasságának mind szabadabb tért engedve, ily ártatlan módon már egy órán tul üzte pajkos játékát új ismerősével a gyönyörű hölgy, midőn zörej hallatszott és hevenyében ágya függönyei mögé rejté el őt. A veszály elmulva, szolganője, egy fogoly tatárnő által vezetetté vissza a kert ajtajáig a merész ifjut, honnan az szabadba jutott, de már ezuttal nem oly szerencsével, mint behatolásakor, mert a lesben álló kutyák zajt ütöttek és az erre előtörő házi-szolgák üldözőbe vették őt, mielőlt csak gyors lábai segélyével sikerült menekülnie.

Azóta nem közeledhetett többé Andry szive imá-

dottjához s csak egy izben látta meg futólag a templomban, hol amaz csintalan mosolylyal régi ismerős gyanánt néma fejbólintással üdvözlé őt.

Kevéssel azután elhagyta a Waywoda Kiew-et és azon ablak, melyről a sötétszemű bájos lengyelnt látta volt oly sokszor meg az állhatatos innádó, egy ismeretlen kövér női alak által lön elfoglalva.

Ez volt a gondolat, melyen elmerengve, Andry lova nyakára hajtá le fejét...

A végetlen sivatag régóta zöld kebelébe fogadta volt utasainkat. A buján növő pusztai füvek közül csakis a kozákok magas fekete fővegei tűntek elő hullámdad vonalban.

Bulba rögtön fölocsudott merengéseiből és látszólag erőltetett víg hangon kiáltá:

„Mi ez, fiuk?! Hisz ugy elnémultatok, mintha zárda falai között éreznétek magatokat. Félre a sötét gondolatokkal! Gyujtsatok pipára és sarkantyut a lovaknak; előre, hogy madár se érjen utól minket!”

S a kozákok lehajlának nyergeik kápájára s végkép eltűntek a bokros füvek között; csak egy keskeny futóvonal jelölé sebesen folytatott utjokat.

A nap magasan állott a felhőtlen tiszta égen és hő sugáiraival elárasztá a sivatagot. Minél tovább haladtak a lovagok, annál szebb s regényszerűbb szint öltött fel a végetlen pusztaság. Akkor még az egész, mainap Uj-Oroszhonnak nevezett vidék, Ukrániától a fekete tengerig egy járatlan zöldelő rétet képezett, melynek mérhetlen kiterjedésben elvonuló hullámain az eke soha barázdát nem vetett s csak a vadlovak, mint egy behatolhatlan menhelyre rejtőzve leltek benne utat. A föld fölüllete aranyzöld tengernek látszott, mely ezer s ezer változatos színekben játszva vakítá el a ritkán erre ha-

ladó emberi szemet. A léget ezerhangu madárdal tölté be s közbe-közbe egy-egy csoport vadliba éles kiáltása melyet a sűrű felhőként elvonuló csapat szárnyainak csattogása követett.

Dél felé Bulba rövid pihenésre állítá meg magán s fiain kívül tíz kozákból álló csapatát. Szalonna s kenyér képezé az egyszerű ebédet, mely után kiki csak egy pohár pálinkát ihatott; mert a vezér szigorúan tiltá utközben a dorbézolást. Csakhamar ismét folytattatott az utazás, és az est beálltaig egyhuzomban vágatva tartott.

A sivatag kinézése az alkonyattal egészen elváltozott; a nap végsugarai alatt lángtengerré látszott átalakulni a végetlen róna és minden fű, minden virágszál erős illattal jelentkezett. Az ég sötétkékek mezőjét bibor s arany vonalak hasgatók, mintegy hatalmas ecsettől odavarázsolvák. Ide s tova könnyű, átlátszó föllegek szakíták meg az egyformaságot és az utasok arcáin hízog lenge szellők fuvódtak el.

Az éj bekövetkezett s végsötétbe borítá a láthatárt. A kozákok táborot ütöttek a szabad ég alatt s miután lovaikat ellátva, az éjre előlábaikkal összebilincseltek, kisdud tűznél készíték meg dara s száraz kalácsból álló estebédjüket. Azután kaftanjaikba burkolózva a tücsök cirpelése mellett elaludtak.

Igy folyt le minden kaland s viszontagság nélkül hőseink utazása s már annak céljához közeledtek, midőn egy reggel a Dnieper partjain elhúzódó erdők egyjének hűs árnyékában lovagolva, Tarasz egy sebesen mozgogni s mindinkább feléjük közeledni látszó fekete pontot jelölt ki a láthatáron, mely az egész csapat feszült figyelmét vevé igénybe.

„Az ott egy tatár, fogadok!” szólalt meg végre Bulba. Midőn közelebb értek az érdőszélhez, egy szakál-

las kisdéd-kerek arcot s bozontos főt láttak a fák közül előtűnni, mely éles füttyöt hallatva, csakhamar egyikét ama portyázó vad tatároknak hagyá benne felismerniök, ki délceg ménjén utolérhetlen sebességgel iramlott tova.

„Látjátok fiuk” — folytatá Bulba — megijedt számmunktól, mert alkalmasint kevesebben vannak nálunk. De nem akarnátok-e megkísérteni, e piszkos pogány üldözését? Elfogása lehetne első harci tetteitek, ajánlóleveletek a Szets urai előtt... Azonban — hagyjuk el; hiába volna ugyis az üldözés, mert látom lova gyorsabb az enyémnél s jobb lesz együtt maradnunk, nehogy véletlen tetemesb erővel törjenek reánk.

Most egy kisdéd folyam szakítá meg utjokat, a Dnieperbe omló „T a t a r k a,” melybe bátran behajtva lovaikat, a tulsó partra usztattak és nemsokára a széles Dnieper partját érik. Tulról H o r t i t z a szigete tűnt fel a nagyszerű látványtól elragadott utasaink szemei előtt, s azon a hatalmas tábor: a S z e t s ezidei főhelye.

Bulba büszke állásba tévé magát, csolnakokat rendelt és három-órai evezés után áthaladták az itt tengerként zajgó folyamot. Midőn a tulpartra léptek, Tarasz Bulba kisdéd csapatát elrendezve, annak élén az elővárműbe léptetett. Kábitó zaj hatotta meg a kozákok füleit és egyetlen látvány tárult fel előttök. Egy oldalról ötven erős kartól emelt óriási kalapács veré az ülöket; a fegyverkovácsok műhelye erős elfoglaltatásban látszott. Timárok szünetlen üték széles markaikkal a bőroket és közelükben a vargák szorgalmasan dolgozák fel a koronként odalökött készleteket.

Vándor-kalmárok rögtönzött sátrak alatt kínálták a „Czaporog urak”-at acél, koha s löporral; egy örmény gazdag kelméket terített ki s mellette egy piszkos tatár ajánlott kalácsot, míg amott hosszú kaftános zsidók ki-

nálták nagy-alázatosan a „k o z á k - h e r c e g” urakat szeszes italaikkal nagyobb s kisebb hordókban, melyek egyike előtt egy Czaporog nyugalomra helyezte volt magát és kiterjesztett kar- s lábakkal feküdt az ut közepén.

Tarasz csudálkozva állítá meg lovát.

„Furcsa helyzet,” mondá, közelebből szemlélve a szemlátomást ittas hadfit; „mily deli test és minden elővigyázat nélkül fetreng itt utfélen. Valóban pompás!”

És csakugyan pompás látványt nyújtott a Czaporog, ki mint egy alvó oroszlán gondtalan hevert ott a tömkeleg közepette. Büszkén hátravetett bozontos haja kétarasznyira elfödé feje körül a földet. Gyönyörű skarlátvörös nadrága szurokkal volt ide s tova elmázolva, jelölül mintegy: mily keveset gondolt a kulcsinnal gazdája. Bő kaftánja, pazaron himezve, hosszan nyitva állott s alóla a pisztolyok csillogó agyai tüntek ki.

Bulba még egyszer elmosolyodva a furcsa jelenet fölött, folytatá útját az elővármű keskeny utcáin, melyek mindenféle nemzetbelivel zsufolva egy világ-bazárhoz hasonlítottak. Ez volt a Szets vására, ruházat s eledel tekintetében való ellátóhelye, mert a tulajdonképeni táborban magában csak ivás és lövöldözés közt folyt az idő.

Az elővármüt elhagyva egyes elszórt házikókhoz értek az utasok, melyek tatár-módra bőrökkel voltak befedve és némelyeik előtt fegyverek kirakva. Sehol sem akadott a szem erősítvényre; csekély kerítés s árokból állt az egész erőd, s még az őrizetlen kapuk is tárva-nyitva állottak.

Néhány izmos Czaporog ácsorgott — többnyire pipázva beszélgetés közt — az utfélen és közönyösen hagyák elhaladni a jövevényeket.

„Jó napot, urak!” köszönté őket Bulba.

„Isten hozott!“ volt a válasz és tovább semmi kérdés, kíváncsiság vagy tudakozódás.

Mindenütt festői csoportozatokkal találkozott a szem. E férfiak nap-barnította arcai tanusíták, hogy sok csatát láttak, és keresztülmentek a sors minden változatain. Osztap és Andry elbámulva szemlélték ez előttök egészen új s külön látmányt. Ez volt tehát gyermek- s ifjúkori álmaik tárgya: a Szets; ez azon óriási barlang, melyből annyi ezer büszke hős bősziült arslánként csapott elő és árasztá el hatalmas erejével az Ukrániát, rettegésben tartá az ellen-országokat!....

Egy szabad térre jutottak lovagjaink, melyen a tábor tanácskozásai tartattak. Egy feldöntött hordón ülve láttak egy óriás Czaporogot, meztelen, egyetlen ingét térdein tartva és legnagyobb komolysággal foltot folt mellé rakva azon. Tovább egy másik csizmáit foltozá, egy harmadik kardját köszörülé s mindez és még sok más mindennemű foglalatosság szótlán, minden zaj s nesz nélkül folytattatott.

Most egy nagy zenész-csapatra bukkantak, mely egy fiatal Czaporogot körülállva hallatá cincogó hangszereit. A Czaporog félreütött főveggel táncolt, kurjongatott és kezeit össze-összezsapdosá feje fölött. E közben folyton kiáltá:

„Gyorsabban, előre! Te meg Tamás hordd fel, ne kiméld rosz italodat a jó kereszténytől!“

Tamás, egy barna-kékbe játszó szemmel, folyvást osztogatá hatalmas kancsóokban a szeszes italt és ifjú gazdája szavaira mindinkább sürgött szolgálatában. A táncos körül négy éltesb Czaporog gépiesen tipegve verte földhöz ezüst sarkantyuját és a „Hopak“ s „Tropak“ nehéz léptei alatt rengett a föld; a táncosok dühös ordításai messzire viszhangoztak. Egyik a ko-

zákok közül nehéz prémruhájában legdühösebben táncolt s ujongott. Hosszu fésületlen haja a szélben lengett és az izzadság nagy csöppekben hullt alá magas homlokáról.

Tarasz nem állhatá, hogy oda ne szóljon:

„De ugyan barátom vedd le nehéz kabátodat; e borzasztó hőségben nem állhatod meg!...

„Az nem lehet, öreg“ — kiáltott vissza a táncos.

„S miért nem?“

„Nem, nem, azt nem tehetem. Ismerem magamat: amit egyszer levetek, az már nem enyém; rendesen a csaplárnak szokott maradni.“

És valóban: a derék Czaporognak már sem öve, sem fövege, sem himzett kendője nem volt; minden oda ment, a hová most mondá — a csaplárosnak.

Eközben a tánczolók száma mindinkább szaporodott. Elragadó bájt gyakorolt e féketlen vigság, e mindinkább élénkülő tánc látása, mely végre a legkicsapongóbb, a feltalálója után „K a z a t s c h o k“-nak elnevezettbe ment át.

„Ah“ — szólta Bulba fiaihoz — ha lovon nem volnék, magam is közéjük vegyülnék. Istenemre! magam is táncolnék, mint bármelyikök.“

Mély sohajjal fordítá el a helyről lovát az öreg, s alig haladtak kissé belebb, több megöszült az egész Szets előtt kiváló tiszteletben álló Czaporoggal, Tarasz régi bajtársaival találkozána, kik mindnyájan már több ízben főnökök, sőt „K o s c h e w o y - A t a m a n“-ok is voltak.

A csapat megállt; Tarasz leszállt lováról és fiait hasonlóra inté.

Közeledtek a tisztas hadfiakhoz és Oszta s Andry folyvást ilyforma üdvözléseket hallottak:

„Ah te vagy, Petscheritza?”

„Jó napot, Kozolup!”

„Honnan jössz, Tarasz?”

„És te Doloto?”

„Jónapot Kirdiaga!”

„Isten hozott, Bulba!”

„Jó napot, Guzti!”

„Kiket hoztál, ősz bajtárs?”

„Jó napot, Remen, Karalta! Nem reményltek annyitokat látni.”

És mind ez ősz bajnokok, kik oly sokszor véreztek együtt és most hosszú elválás után a nagy Oroszhon négy végéről összejöttek, szívből üdvözlék és testvériesen ölelék meg egymást s egy darabig nem lehetett egyebet hallani ily kérdéseknél:

„Hol van Kaszián? Mit csinál Borodavka? És Koloper? Pidzischok? Kuschubol? Él-e még Czorogdin?”....

Tarasz válaszul nyéré, hogy Borodavkát Zolopán-ban felakasztották; Kolopert Kizikermen-ben elevenen megnyuzták; Pidzischok fejét besózva Konstantinápolyba küldték; Kuschubolt nyársra huzzák; Czorogdin-t negyedelték....

Az öreg Bulba elszomorodott és többször ismétlé:

„Be jó kozákok voltak!.... Mind, mind jó pajták-sok.... Átkozott pogány!....

III.

Tarasz Bulba már egy hétnél tovább időzött a Szets-en és elégtelensége szemlátomást növekedett. Ő tetteket, zajos vad harci-játékot várt és itt buja henyé-

lésben lelte régi hadtársait és semmi kilátás nem mutatkozott égő vágyai teljesedésére.

Osztap és Andry keveset voltak elfoglalva hadtani gyakorlatokkal, mert a Czaporogok nem-igen szokták ilyekre pazarolni az időt és inkább a valóságos hadjáratot tekinték az ifjúságot képző iskolának. A kozák feleslegesnek tartotta volna, a kevés béke-perceket tanulásra fordítani és inkább vadvita s ebvadászat, tánc s poharazásra használta szabad idejét.

Az egész Szets egy valóban sajátosságos, mondhatni csudálatra méltó látványt nyújtott; folytonos ünnepélyhez, egy vad tánchoz hasonlított az, melynek vége nincs, vagy melyre senki sem látszott számítani. Egyesek üztek ugyan mesterséget, csekély kalmárkodást; de legtöbben reggeltől estig mulatoztak, vigadtak, míg csak egy pénzdarab volt zsebükben és zsákmányosztalékuk cimboráik vagy a haszonleső csaplárok kezeibe át nem ment. E folyvást-tartó vigadás, e dőzsöngő lakomázás valóban igéző hatást gyakorolt; azonban a Szets korántsem volt gyűlhelye a dorbézolóknak, kik utósó filléreiket kába részegülésben elfecsérlik; egy gondolatlan vigtársaság tanyájaul lehetett azt tekinteni, melynek tagjai vad korlátlan mulatságnak éltek fogalmaik szerinti élvék folytonos mámorában. A Szetsbe lépők elfelejték addigi üzletüket, életmódjukat; velök szólva: az elővármű küszöbe előtt temeték el egész multjokat és hozzájuk hasonló pajtásaikkal, kik épen ugy mint ők sem szülővel, sem gyermekkel, sem házzal, szóval: semmivel sem birtak a szabad levegőn s elapadhatlan vigkedven kívül, zabolátlan kéjjel engedték át magokat a szabad élet minden bájainak. A különféle párbeszédék és regeszerü elbeszélések, miket e pongyolán földre telepedett sokaság közt hallani lehetett, oly velős s eredeti

modorban adattak elő, hogy a Czaporog egész hasonlíthatlan közönye szükségeltetett azoknak komolyan végig hallgatására. —

A vigság zajos, néha rakoncátlanságig menő volt; de a cimborák nem ültek mocskos, szűk falak közt elzárva, hol a tivornyázó tompa, állatias elrészegülésnek esik martalékaul; hanem a nagy szabad ég alatt, a végetlen sivatag közepette egy regényes szilaj népünnepély nagyszerű színezetével birtak e szakadatlan lakomák. Iskolatársak egyesülete gyanánt lehetett e nagy tábort tekinteni, azon különbséggel, hogy a tanítók fegymestersége alatt porlepte könyvek s kéziratok feletti összegörnyedés helyett öt- s több ezer lovas kirándulásokat tőnek; hogy a szűk udvarok helyett, melyeken labdáikat hajgálák a tanoncok; itt a tág, végetlen róna, a vadregényes sivatag tárult fel előttök, hol néha-néha távolban a kémlelő szilaj tatár utólérhetlen ménén, vagy a magas turbános komoly hallgatóg törökök egyesei mutatkoztak, miket üldözőbe vehettek. És mi a különbséget főfokra emelé, az volt: hogy a kényszerültség helyett, mely őket a tanoda falai közé sajtolta volt, itt önként jöttek össze, elhagyva apát, anyát, szülőházat, családot, mindent, mindent, mi mást az élethez köt.

Voltak köztök egyének, kik az életet teljes fényében látták viszont s élvezték, miután már kötél volt nyakuk körül téve és a sápadt halál mint elkerülhetlen végpont kacsintott feléjük, és mások: kikre nézve egy arany fényes vagyon leendett s kiknek zsebeit bátran kilehetett fordítani, anélkül, hogy egyetlen fillér esendett ki belőle. Voltak tanoncok, kik a zsarnokoskodó tanár ostora elől szöktek ide, anélkül, hogy egy betűt ismertek volna; s mások, kik Horác és Ciceró műveit és a római köztársaság történelmét s Róma nyelvét érték; lengyel

főnemesek, kik a királyi hadseregben magas főtiszti rangot foglaltak volt el és egy halmaza a párthiveknek, kiket azon meggyőződés hozott ide: hogy mindegy, bárki s miért harcoljanak, mert egy nemeshez méltatlan lenne, egyáltalán nem harcolni. Sokan végre csak azért jöttek a Szetsre, hogy mondhassák: miként itt voltak, és hogy mint valódi lovagok térjenek vissza — ha csakugyan visszatértek.

De — mi mindent nem lehetett itt lelteni?! E sajátos, nemében egyetlen Köztársaság megfelelt a kor s hivei minden igényének. A háborusélet s vad csatazaj, — az arany s ezüst, drágaságok s pazar kelmék, a fényűzés minden nemének kedvelői itt mindenkor kielégíthették legkicsapongóbb vágyaikat; mindent, csak nőket nem lelthettek, mert ezeknek még az elővárműbe sem volt szabad belépniök és becsstelenítés érendte a kozákot, ki egy nővel — lett volna bár az anyja, nője, testvér vagy rokona — együtt láttatott volna.

Osztap s Andry előtt különösen feltűnt, hogy emberek csoportjai sereglettek a Szetsbe, a nélkül, hogy valaki kérdőre vonta volna őket a „honnan s „hová“ iránt. Szabadon s mint csak egy-órai távollét után az apai házba visszatérő lépett be mindenki és ha az érkező a „Koschewoy“-nál bemutatta magát, rendesen ilyforma párbeszéd keletkezett köztök:

„Jónapot! Hiszel-e Jézus Krisztusban?“

„Hiszek.“

„És a szentháromságban?“

„Abban is.“

„Jársz-e a templomba?“

„Igen.“

„Vesd a keresztet és eredj magadnak Kureni-t választani.“

Ezzel be volt fejezve a felvételi szertartás és csak ritka esetekben jutott még eszébe a Koschewoy-nak, az ujon-belépő nevét kérdezni, mit azonban ugyis rögtön elfelejtendett.

Az egész Szets együtt végzé imáját egy templomban, melynek védelméért kész lett volna minden Czaporog utósó csepp vérért áldozni. Bőjtölés és türtőzködésről azonban szó sem volt, mert az uralkodó fő-elv ily előzmények mellett csakis az lehetett, mit minden kozák jelszóul használt: „Ma élünk, a ezért élvezzünk; ki tudja, meddig tart?!“ Csak zsidók, őrmények és tatárok voltak, kik az elővárműben kereskedésök folytatására elhatározhatták magokat; s ezeket is csupán nyervágy készteté erre, mivel a Czaporog soha sem alkudott és minden vételért az első kezébe eső pénzdarabot szokta odalökni. Egyébiránt e nyereszkeskedő kalmárok sorsa igen bizonytalan és néha sajnálandó volt; a Vezuv alján lakókhöz hasonlithattak, mert ha a Czaporogok a pénzből kifogytak, — mi hosszabb fegyvernunygvás alatt elég gyakran történt — összerombolták a sátrakat, megverték az üzéreket és fizetés nélkül vittek el mindent.

A Szets legalább hatvan Kureni-ből állott, melyek mindenike külön-külön egy kis köztársaságot képzett és melynek tagjai egy-egy növeldeíhez hasonlítottak, kiknek semmijök sincs, mert minden szükséglet kezökhez szolgáltatik. S valóban, egyikök sem birt semmivel, mert minden a „Batka,“ a kuren „Ataman“-ja kezei közt volt; mindent onnan kaptak ki. Ez kezelte a kureni pénzt, ruházatát, az összes készleteket, még a tüzi-fát is. Gyakran összezörrenések történtek a különféle Kureni-k közt, s ilyenkor rendesen öklöződés által döntettek el a vitás kérdések, melyek egy általános

ünnepélytől voltak követve. A legyőzött Kureni azután három napig alárendeltje volt a győztesnek és ez gyakran hajlandó, ebeli hatalmával visszaélni, mi új összeütközésre adott alkalmat s végre egyik vagy másik párt végleges legyőzetésével fejeződött be, vagy a K o s c h e w o y - A t a m a n " hatalomszava által szüntetett meg. Egyik mint másik esetben további haragtartásról a vitázók közt szó sem lehetett. —

Ez volt a S z e t s, hősök ezreinek nagyszerű tanúja, mely az ifjak képzelmeit gyermekségök óta foglalkodtatá és hasonlíthatlan bájos színekben tűnt fel előttük. Osztap és Andry ifjukoruk egész hevével korlátlan engedték át magokat ez új s különös élet, e zajgó kéjtenger benyomásainak s csakhamar elfelejték az anyát, szülőházat, tanodát s egész — körülbelől e körre egyedül szorítózkodó — multjokat.

Minden új s meglepő volt itt reájok nézve; a Szetsben uralkodó tökéletes szabadság; a korlátlan s gyakran kicsapongó életmód és az egyszerű, de véleményök szerint tul-szigoru törvények, melyek alatt állt a C z a p o r o g i a.

Ha egy kozák lopáson éretett, a gyalázat egész Kureni-jére háromlott. A magát s társait így megbecsztelenítő egy rögtön felállított szégyen-oszlophoz láncolatott és az amellé tett doronggal minden arra-menő egyet ütött a szerencsétlenre, míg a kegyetlen verés alatt halva rogyott le. Az adós, ki tartozásának eleget nem tett, egy ágyuhoz köttetett s hajadon-fővel étlenítlan kelle ott maradnia, míg társai egyike rajta megkönyörülve lefizette érte a tartozást. De különösen a gyilkosra mért büntetés tölté el borzalommal Andry-t. Egy mély gödör ásatott, melybe alól a bűnös és reá áldozata fektettek, mire a gödör — az élő és a halott kö-

zős sirja — befödett. Hosszas ideig kísérte a fiatal embert e szörnyeteg és a meggyilkolthoz temetett jéő-halott szünetlen gyötré lázas álmait.

A két ifju kozák csakhamar csatlakozék a feléjük közeledő társakhoz. Gyakran több ugyanazon vagy a szomszéd Kureni-hoz tartozókkal vadászni indultak, a sivatagban létező szán-falan szarvasok, őzek s vadmadarak üldözésére; vagy az osztályukhoz tartozó folyam-rész partjain veték ki hálóikat és mindig gazdag zsákmánynyal tértek vissza a táborba. Bár mindez nem tartozott a kozákok tulajdonképeni s lényeges foglalatosságai közé: mégis rendszerint tanusított bátorságuk és ügyességük e részben meglehetősen tekintélyt biztosított Bulba fiainak új társaik előtt, kikre természetök s életmódjuknál fogva fölényt csupán physikai erő vagy az övéket felülmuló ügyesség által lehetett gyakorolni. Egyizben az ifjak levetköztek s egyhuzamban uszták át a zajogó széles Dniepert-t a tulpartig s kevés vártatva ugyanazon uton tértek vissza. E merész kísérlet folytán a kozákok ünnepélyesen körükbe vevék fel s mindenkép igyekeztek kitüntetni őket. —

De az öreg Tarasz más tevékenységet kívánt fiai számára. E henye élet s a folytonos tivornyázás semmiként sem volt inyére és folyvást azon törte fejét: miként lehetne a Szets-et egy merész lovagi tette késztetni. Végre fölkereste a Koschewoy-t és egyenesen a tárgyra térve, szólt:

„Halljad, Koschewoy, ideje volna már, hogy a Czoporogokat kissé sétálni vezesd.”

A Koschewoy daccal vegyült kíváncsisággal nézett végig az őt ily egyenesen megtámadón, kit alig látott volt eddig egy-kétszer a táborban s közelebből épen nem ismert.

„Nincs most arra alkalom,“ válaszolt e pár percig tartó szünet után legnagyobb közönnyel, kiszitt pipáját újra-töltve.

„Hogyan?! nincs alkalom?! Hisz ott van a tatár, a török; azok ellen vezesd a Szets-et.“

„Az nem lehet; sem egyik sem a másik ellen nem mehetünk“ — folytatá hidegen a Koschewoy, mialatt a pipát szájába téve, fürkésző tekintetet vetne oldalról a szemlátomást hevülő Bulbára.

„De miért nem —?“

„Mert békét fogadtunk a Szultánnak.“

„Eh, mit ér az ily fogadás?! Ő pogány és a szentírás parancsolja, hogy a pogányokat fenyítsük,“ szólt hevesen Bulba.

„Nem tehetjük öreg; nincs arra jogunk. Ha szent hitünkre nem esküdtünk volna, talán lehetséges lenne a támadás; de így — teljes lehetlenség.“

„Tehát azt akarod, hogy a kozákok ereje és férfiasága gyáva tétlenségbe süllyedjen?! hogy Ukrania hősei ebként vesszenek el, a nélkül, hogy egy nagy tettet végeztek, a kereszténységnek szolgáltak volna?!... Miért élünk hát? szólj! Mi az ördögért élünk?! Magyarázd meg nekem te, ki mindenesetre okos ember vagy, mert egyébként nem választottak volna meg Koschewoy-á. Mondd meg, miért élünk?“

A Koschewoy, szintén makacs kozák, késett a válaszszal. Tarasz mindinkább felindulva, feszült figyelemmel, remegni kezdő ajkakkal leste szavait. Végre hosszas szünet után megszólalt a Koschewoy:

„Elég az hozzá: n i n c s h á b o r u!“ mond.

Bulba habozott, valljon folytassa-e kísérleteit e kősziklánál. Azonban visszafojtva indulatosságát, erőltetett szelid hangon folytatá:

„Lásd, te azt mondod, nincs jogunk háborút kezdeni; nekem két fiam van itt, mindkettő ifju, ép s tettvágytól égő; sem egyik sem másik nem volt még csatában; ha egyébre nem, ezekre nézve szükség, hogy a Czaporogok sikra szálljanak.“

„Nem, nem, mondtam már: az nem lehet!“

„Tehát semmi esetre sincs háboru?!“ pattant fel boszusan Bulba.

„Amint mondtam: arra gondolni sem lehet.“

„Várj sátán!‘ dörögé az öreg; emlékezzél reám, én T a r a s z B u l b a vagyok!‘ s ezzel kirohant a sátorból.

Mondhatlan boszuvágy dagasztá Bulba kebelét; azonban terve készen volt.

Miután néhány régi ismerősével hoszasb ideig beszélgetett és őket meggyőződtette volna arról: hogy további nyugvás által a Czaporogok szellemi ugy mint anyagi tekintetben elveszendnének s hogy okvetlen minél előbb szükség lenne egy kis csatározásra: poharozásra hívta őket s midőn már mindnyájan kissé kalantosok voltak, elvezette őket a nagy térre, hol a Szets gyülekezetei tartattak és melynek négy szögletén karókhöz láncolva a nagy tanács összehívására szolgáló üstdobok lógtak. A felizgatott kozákok dobverők hiányában kardjaik markolatával ütötték meg a dobokat és rögtön a Czaporogok tömegétől voltak körülvéetve. Ezek közül kibontakozott a dobos, egy hosszú szikár alakú félszemű, ki dühösen rivallt rájuk:

„Ki merte a tanácsot összehívni tudtom nélkül?“

„Fogd be a szádat“ — kiálták az ittas kozákok — „teremtsd elő dobverőidet és dobolj, ha parancsolják.“

A dobos, jól tudván, miként szoktak az ily összeseregések végződni, előhuzta dobverőit és megüté az üstököt, mire a kozákok csapatostul rohantak elé és sűrű

tömegeket képezve, kérdék egymástól: mit jelentsen e váratlan összehívás?...

Bulba meghittjei ezalatt eljárták az egyes osztályokat és fellázták a részben ugys felindult és mindenre kész harcosokat, miközben megérkeztek a főnökök, ugymint: a Koschewoy, méltósága jelével, a buzogánnyal, a hadbíró a pecséttel, az irnok írószereivel és a Jezaul-ok hosszú pálcáikkal.

Bulba terve sikerülni látszott; a méhrajként zugó kozákok dacosan oldalba szurt karokkal hallgatva fogadák a tisztviselőket, kik fővegeiket levéve, tiszteletteljesen köszönték a gyülekezetet.

Hosszas szünet következék, mely alatt Bulba ügynökei végig jártak a sorokon s végkép felbujtogaták a kureni-eket. A főnökök végre elérkeztek szokott helyökre, a tér közepére s körültekintve, mogorva dachban rájuk meresztett szemek ezreivel találkoztak.

„Mit jelent e gyülekezet s mit kívántok urak?” szólalt meg az általános moraj közt a Koschewoy.

Vad kiáltás és káromlás volt a felelet.

„Tedd le a buzogányt, ördögfia. Tedd le méltóságodat, áruló! Nem akarunk tovább Koschewoy-nak! Takarodjál!”

A Kureni-k néhányai ellenkező véleményen látszottak lenni; de csakhamar ezek is el lönek ragadtatva az általános felindulástól és végtére egyhangu volt a kiáltás:

„Más Koschewoy-t! Le az árulóval! válaszszunk más Koschewoy-t!”

Az így fenyegetett főnök szólani akart; de belátva, hogy a dühödő tömeg őt könnyen agyonüthetné, (mint már több előzőjével történt) nagy alázattal meghajlott és a buzogányt letevé, szótlán tűnt el a tömegben.

„Parancsoljátok-e urak, hogy mi is letegyük méltóságunk jeleit?“ kérdék a bíró, Jezaul-ok és őrök.

„Nem, ti maradjatok!“ lön a válasz. „Csak a Koschewoy-t kívántuk eltávolítani, mert gyáva, áruló; nekünk erős férfitra van szükségünk, ki harcban vezessen minket.“

„Tehát kit fogtok választani, urak?“ kérdék ismét a Jezaul-ok.

„Válaszszuk K u k u b e n k o-t!“ kiálták néhányan a tömeg közül.

„Nem, Kukubenko nem kell!“ üvölték mások; „Kukubenko nagyon fiatal, a dajka teje még ajkain ül; válaszszuk Chilo-t, Chilo legyen a Koschewoy!“

„Chilo-t*) a hátatokba!“ ordítá a tömeg; „micsoda kozák az, ki tatárként furta be magát közénk; az ördögbe az iszákos Chilo-val!“

„Borodaty! Válaszszuk Borodaty-t!“

„Nem! Borodaty-t sem akarjuk! Pokolba vele, nem kell Borodaty!“

„Kiáltsátok Kirdiaga-t“ — suga Tarasz barátjainak.

„Kirdiaga! Kirdiaga!“ ismétlék ezek.

„Kirdiaga! Borodaty! Chilo! Kukubenko! Borodaty! Kirdiaga! Az ördögbe Chilo! Kirdiaga! Kirdiaga!“

Az így kiáltottak elosontak a tömegből, nehogy gyanuba essenek, mintha jelenlétök által a választásra befolytak volna.

„Kirdiaga! Kirdiaga!“

E név erősben hangzott a többenél.

„Borodaty!“ másunnan.

*) Szőjatek; „Chilo“ mint név és „chilo“ oroszul ár.

A vitakérdés ököl által döntetett el és Kirdiaga pártja győzött.

„Vezessétek elő Kirdiaga-t!” kiáltá a tömeg. Tizen Bulba összeesküdtei közül — egytől-egyig oly ittasok, hogy alig tudtak lábon-állni — Kirdiaga-t mentek felkeresni, hogy tudtára adják választatását.

Kirdiaga, egy ravasz vén kozák, régen szállására ment volt s tetteté magát, mintha semmit sem tudna a történekről.

„Mit kívántok, urak?” kérdé szinlett meglepetéssel a sátrába töröktől.

„Jöjj velünk! Koschewoy-á választattál.”

„Ah, kiméljete meg tréfáitokkal, urak. Nem vagyok én méltó ily hivatalra; nem érzem magam képesnek azt betölteni. Sokkal érdeemesbek s alkalmasbak vannak arra a táborban, semhogy reám szorulnátok.”

„Hallottad a közkiváratot és kövess minket minden ellenvetés nélkül.”

Két izmos kozák karon-ragadta a szinleg ellenkezőt és a térre vezették. Nehány oldaldöfést s káromlást kivéve egész tisztelettel bánt vele a tömeg.

„Előre! Ne ellenkezzél ördögfia! Fogadd el, kutya, amit ajánlnak!”

Ily s több eféle kikiáltásokkal fogadtatott s végre a kozákok körébe a tisztviselők mellé ért.

„No s urak, beléegyeztek-e, hogy ezen derék Czaporog legyen az uj Koschewoy?” kérdé a Kirdiaga-t idekisért tiz kozák vezénylője.

„Igen! Igen! Ő legyen a Koschewoy! Kirdiaga a Koschewoy!” válaszolt egyhangulag a sokaság és fülhasító kiabálás özönlé el a zsufolva tölt tért.

A Jezaul-ok egyike átnyujtá az uj Koschewoy-nak a buzogányt, melyet ez — szokás szerint — vonakodott

elfogadni. Másodszori kínálásra szintén megtagadta az elfogadást és csak harmadszori odanyújtás és ráerőszakolás után vette kezébe a méltóság jelét, melylyel el látva mindenben, mi a Szets törvényeivel és — a Czaporogok akaratával megegyezik, feltétlen engedelmes ségre számolhatandott.

Ujra s újra örömrivalgás hasitá a léget: a választást helyeslő nyilatkozatok.

Erre előlépett a tömegből négy őszhaju s bajszu kozák, (a tábor „ö r e g e i”-ből, mert egészen vének, aggastyánok ugyszólva nem találtattak a Szets-en, mert ritka Czaporog mult ki természetes halállal) és Kirdiaga homlokát megcsókolva, mindenik egy-egy maroknyi földet rakott fejére. A föld hosszas esőzés által feláztatva, hig sárból állott és ez végig csurgott az uj Koschewoy homlokán s szakállán és elmázolta egész arcát. Kirdiaga azonban komoly maradt e szertartásnál és nagy alázattal köszönte meg a kozákok megtisztelését. Ekkor elkezdtek ropogni a löfegyverek, puskák és pisztolyok s közbe-közbe egy-egy elsütött ágyu tompa moraja vegyült.

Igy végződött e rövid forradalom, melyet egy ember harcvágya és vakbuzgó hitbajnoksága szült és melynek szomorú következményei legelől is őt magát érendék. Egyébiránt az öreg Bulba tökéletesen meg volt elégedve a választással, mert Kirdiaga régi bajtársa szárazon s vizeni hadjárataiban osztozó s tőhbizben alárendeltje volt és így — ismerve jellemét — tőle legbizonyosabban vélé várhatni tervei létesítését.

A tömeg szétoszlott a megtörtént választás ünnepelésére és csakhamar oly vigasság, lakoma vevé kezdetét, melyhez hasonlíthatót Osztap és Andry a Szets-en tartózkodásuk ideje alatt még nem láttak. A csapszékek ostrom-állapotba lönek helyeztetve; a hordók egytől-

egyig kiürítették; a kozákok elhordták a sert, égett-bort és méhsert, a nélkül, hogy egy is fizetett volna legkevesbet. A csaplárok örvendhettek, hogy pusztá életöket sikerült megmenteniök.

Egész éjen át tartott a dobzódás, ujongás és közbe a kozákok hőstetteit és dicsőségét tárgyazó dalok éneklése. Fenyő-fáklyák ezrei napvilágot terjesztettek az egész sivatagban és a zenészek „bandurái“-k s „balaika“-ikkal*) az egyház-karnokok — kiknek egész serege volt a Szets-en, Istent és a kozákokat dicsőítők énekeikben — kora-reggelig jártak le s fel a tábor utcáin; szóval: féket nem ismerő, határtalan vigság uralkodott e sok ezer harcos közt és ezer meg ezer ajk ismétlé a kozákok jelszavát: „Ember vigadj! ki tudja, meddig tart. A halál után nincs vigalom!...“

Végre az (ivás?) ital és lankadtság legyőzé mindnyájokat. Az utcák megteltek alvókkal és — ittasokkal. Itt egy ősz kozák mély megilletődés minden jeleivel, sirva borult szomszédja nyakába és mindketten feloldhatlan ölelkezésben dőltek hanyatt — a nedves földre. Továbbad egy kalantos Czaporog keresett magának hosszas ideig kényelmes nyughelyet, míg egy nagy pocsoltyába dölve, édesden elszenderedett. Amott egy egész csoport hengergett keresztül-kasul a földön. Az utósó, mindnyájok közt legerősebb, soká botorkált, érthetlen szavakat dadogva, a szerteszét heverő testeken keresztül; de végre ő, is a többiek mellé gurult és az egész Szets nyugton alvá ünnepi álmát.

*) „Balaika“ = a nagy citera egy neve; Ukránia és Lengyelhon némely részeiben még most is lelhető.

IV.

Tarasz Bulba nem veszté idejét. Már következő nap beköszönt az új Koschewoy-hoz és hánya-vetette a kérdést: miként lehetne a Czaporogokat egy merész vállalatra birni?

Kirdiaga ravasz furfangos kozák volt, ki jól ismerte embereit és eleinte vonakodva, el látszott utasítani Bulbát.

„Nem széghetjük meg az esküt” — mond — „lehetlen most háborút kezdenünk.”

Bulba vállat vonított és feszült figyelemmel várta a következendőket. Ő is ismerte emberét. Rövid szünet után folytatá a Koschewoy:

„De különben valamit még is tehetnénk. Eskünket nem fogjuk megszegni, mert az gyalázat volna: hanem majd más-valamit gondolok én ki. Te csak arról gondoskodjál, hogy a tábor újra gyülekezzék, de korántsem mintha én kívántam volna összehívni, hanem önként, úgy mint tegnap körülbelől. Ennek már te tudod a módját. A többit bizd reám.”

„S mit fogsz tenni?” kérdé kíváncsian Bulba.

„Én majd az öregekkel a gyülekezetbe lépek, mintha miről sem tudnánk, és a többi magától jó. Terveidet ismerem és örülök, hogy egy véleményen vagyunk. Reménylem, megleendesz velem elégedve.”

Egy órával később újra megpendültek a dobok és a tanács-tért kozákok számtalanjai áraszták el.

Ide s tova türtelen kérdezgetések hallatszottak a tömegből:

„Mi ez újra? Mért verték meg a dobot? Ki rendelte el a gyülekezetet?”

Senki sem válaszolt.

Lassanként azonban itt-ott a tömegben tompa zugás keletkezett s mind hangosban, sűrűbben kitörő nyilatkozatok:

„A kozákok ereje hanyatlik a hosszas tunyaságban. Nincs többé háboru, nincs vállalat, melyben dicsőséget lehetne aratni; a vének álomszuszkok, henye dőzsölők, nem látnak, nem hallanak, nincs többé igazság a földön!...“

És az eddig hallgatag sorokon végigfutott egy rivalgás:

„Ninc s i g a z s á g a f ö l d ö n!“

Az ekkor megérkező főnökök csudálkozva szemléltek e váratlan zajos csoportosulást és a Koschewoy színlett meglepetéssel ismételteté magának a közelálólktól a panaszok tárgyát.

Végre előlépett és nyugodt hangon kérdé:

„Megengeditek-e Czaporog uraim, hogy beszéljek?“

„Szólj!“ kiáltá egy csapata a felzudultaknak.

„Az én szavaim, urak és bajtársak, legelől is csak arra céloznak, hogy emlékeztesselek benneteket, mikint legtöbbben közültök a zsidó csaplárok s társaiknál anynyira eladósodtak, hogy soha sem lesznek képesek azokat kielégíteni és senki sem hitelez tovább. Továbbá megkivánom emliteni, hogy sok ifju ember van közöttünk, kik még soha ellenséggel szemközt nem állt és vágnék a csatasíkot megismerni. Ámde ti is jól tudjátok, hogy egy lovag harc nélkül nem élhet. Milyen Czaporog az, ki még pogánynyal szemközt nem állott?“

„Helyesen beszél“ — gondolá magában Bulba.

„Azonban“ — folytatá a Koschewoy — „uraim higyjétek, hogy korántsem azért szólamlék fel, mintha a békét megkivánnám szegni. Mentsen Isten! Én csak azt

véltem szükségesnek előtökbe terjeszteni a többek közt: hogy az Isten oltára nálunk már oly állapotra jutott, miszerint vétek volna, annak valódi nevezetét kimondani. Az ur kegyelme által a Szets már közel egy századon keresztül áll fen; de mai napig sem a templom külseje új vakolásban, sem a szent oltári képek a legkisebb diszitményben nem részesültek; senkinek sem jutott eszébe, ezüst-ruhát veretni számukra*) és egyetlen jövedelmük abból állott, mit néha-néha egy-egy szegény lovag végrendeletében hagyott nekik; pedig ez — a mint könnyen hihetitek — igen kevés volt, mert a hagyományozók — kiket a szent háromság mennyei örökökben részeltessen — jórészt már éltökben itták volt el mindenöket. De nem azért hozom fel előttetek mindezeket, mintha a törökök elleni háborura akarnálak felizgatni benneteket; mert — amint tudjátok — a Szultánnal frigyre léptünk és ezt megszegni nagy vétek volna, minthogy lovagi becsületünkre és a szent hitre fogadtuk azt....

„Mi az ördögöt cseveg ez itt?!“ dörmögé fogai közt Bulba.

„S így urak, belátjátok, hogy a jelen körülmények között háborút nem kezdhetünk, mert lovagi becsületünk, szent eskünk tiltja azt. Azonban, hogy mégis valamit tegyünk és harcvágytól égő ifjaink ereje buja tétlenségben el ne süllyedjen: szerény véleményem szerint a fiatalokat elküldhetnők a csolnakokkal, hogy Kis-Ázsia partjain kissé körültekintve, tudósitanának bennünket a dolgok állásáról.... Mit gondoltok erre, lovagok és bajtársak?“

*) Az óhitűek egyházaiban az oltári képek vésőzött ezüst- vagy érc- lemezekkel szoktak borítottatni s innen jó azon kifejezés „ezüst-ruhát veretni“, mi régi iratokban szokott előfordulni.

„Vezess bennünket! Mindnyájan elmegyünk! Mind készek vagyunk hitünkért meghalni!” hangzott minden oldalról.

A Koschewoy megdöbbsent; ő korántsem szándékozott harcba vezetni az egész Szets-et; a béke megszegését veszélyesnek tartá és minden áron gátot kelle vetnie e vad lázongásnak.

„Engedjete még egy szót, urak!” folytatá az általános moraj közt emeltebb hangon.

„Nem, nem, már elég volt!” kiálták a Czaporogok. „Az előbbieknél jobbat nem mondhatsz. Elég!”

„Történjen tehát kívánságtok, parancsotok szerint; mert tudvalevő és a szentírásban áll, hogy: „a né p s z a v a, I s t e n s z a v a.” Azonban még csak azt akartam megjegyezni, hogy a Szultán semmi-esetre nem hagyandta büntetlen azon portyázó kirándulást, mire ifju lovagjainkat küldeni szándékoztam s így készen lett volna az alkalom, egész hatalmunkkal reá rontani. Azonkívül távollétünkben a tatárok is betörhetnének és — — — tudjátok, mily kutyák ezek a pogányok; szembe velünk mitsem mernek, nem lépnek a házba, míg az urat benne tudják; de hátatok mögött mindenre készek.... És aztán — igazat szólva — nincs is elég csolnakunk, elegendő lőporunk, hogysem az összes haderőt kiállithatnók. Fontoljátok meg ezt, urak s testvérek, mielőtt határoztok..... Egyébiránt én tökéletesen alárendelem magamat a közvéleménynek; parancsaitok rabszolgája vagyok....’

A ravasz Koschewoy elhallgatott; tapintata nem csalta meg.

A csoportok összeálltak tanácskozásra; az egyes Kureni-k „Ataman-“jai rendre járták a gyülekezetet és beszédtek a véleményeket. Szerencsére nem sok ittas volt a kozákok közt s így elfogadták a Koschewoy tervét.

Tarasz Bulba ohajtásai teljesedésükhöz látszottak közeledni. Egy rövid idő még és véres könnyekkel kíváncsija önmaga visszahívhatni az eseményeket. Hajh, már késő volt! a kocka el volt vetve és misem tartóztathatja fel a kérlelhetlen sors kerekét, az ádáz végzetet, mely ön s kedvesei feje fölött függ! . . .

Nehányan az öregek közül rögtön lementek a Dnieper partjához, hogy a tábor kincsét kiássák. Viz és nád alá beásott mély gödrökbe volt rejtve a Szets vagyona, az ellenségtől elfoglalt ágyukkal és fegyverekkel együtt és bármi csekélylyé olvadt a hosszas béke ideje alatt az első : de ez utóbbiak valóban meglepően nagy mennyiségben voltak.

Mások a csolnakokat vonták elő és azokat műértőleg vizsgálva, felszerelésükhöz fogtak. Pillanat alatt megszámlálhatlan munkás sokasággal volt ellepve a folyópart. Ácsok elővevék bárdjaikat ; ősz szakállas napbarnította szélesvállu kozákok térdig feltürközve léptek a vízbe és a csolnakok véd-köteleit felhuzva, megindításra készíték elő azokat. Ismét mások száraz galyakat és gerendákat cipeltek a víz partjára és eszkáboláshoz fogtak. Azután egyenként elővéve a már végkép felszerelt csolnakokat, kozák szokás szerint hosszú nádkévéket csatoltak azok minden oldalára, nehogy a tengerhullámai elborítsák a törékeny uszmüket.

A folyamparton végig hatalmas tüzek égtek és rézedényekben forrt a szurok és kátrány. A tábor idősbjei, a tapasztaltak vezénylek az ujoncokat és rövid időn beavatták ezeket a teendőkbe. A munkások kiabálása és a munkazaj messzire elhatolt és az egész parton régóta szokatlan izgatottság mutatkozott ; a vad harcias tömegek utrakelését rendszerint megelőző.

Egyszerre sűrűn megrakott tutaj mutatkozott a

a vitzükre és a rögtönzött kikötővel szemköztü tulpárra érve, a rajtalevő egyének inteni s kiabálni kezdtek. Rongyokba burkolt kozákok voltak, némelyek csak egy-ingben s didergők a hidegtől. Amint megközelíték a partot, egyikük, egy körülbelől ötven éves köpcös kis kozák kivált a csoportból és a csille orrára állva, átkurjantott a munkásokra. A parton uralkodó zaj azonban nem értet meg szavait és épen a Koschewoy megérkeztével sikerült partra szállani az érkezőknek. Levert hangulatuk, a nyomorult öltözék és az arcaikon feltűnő kétségbeesés szerencsétlen esetet gyaníttatának.

„Mi hoz benneteket?” kérdé a Koschewoy, mialatt a munkások, félretéve különféle szerszámaikat és megszüntetve a foglalkozást, feszült várakozásban álltak körül.

„Szerencsétlenség!” válaszolt tisztelettel meghajolva, az említett alacsonytermetű kozák.

„Mily szerencsétlenség?”

„Megengedik-e a Czaporog urak, hogy elmondjam?”

„Szólj!” ordított a tömeg.

„Nem volna-e jobb, a nagy tanácsot összegyűjteni?”

„Beszélj csak; én vagyok a Koschewoy s mindnyájan itt vagyunk.”

A Czaporogok mindinkább feszült kíváncsisággal léptek közelebb és sűrű csoportot képeztek a Koschewoy s az Atamanok körül.

„Nem hallottátok, urak, mi történik Ukrániában?”

„Micsoda?” kérdé egy Ataman.

„Ugy látszik, a tatárok bedugták füleiteket, hogy mitseni hallottatok e szörnyüsitégekről. . . .”

„Szólj tehát, mi történt. . . .?”

„Oly dolgok történtek, mikről még a világon senki nem hallott, mióta keresztények vagyunk.”

„Mondd meg már, mi az voltaképen, te kutyafia!“, kiáltott rá egy türelmetlen a tömegből.

„Nem egyéb, mint hogy a szentegyházak nem mieink többé!“

„Hogyan? nem mieink? . . .“

„Nem többé, mert a zsidóknak adattak haszonbérbe és ezek ott az urak. A szent misét nem szabad olvasni, míg előre nem fizetünk. . .“

„Mit károgsz, te varju?!“

„És ha az átkozott zsidó tisztátalan kezével nem jelöli meg a szent ostyát, nem szabad azt felavatni.“

„Hazudik, urak és testvéreim!“ kiáltott egy Ataman a tömeg közül; „mikint lehetne az, hogy egy tisztátlan zsidó jelölje meg a szent ostyát . . .?!“

„Halljátok tovább; még nincs vége. A „Kzeunc“-ok *) Ukrániában nem járnak másként, mint büszke „Tarataïka“-n, **) melybe a lovak helyett igazhivő keresztények vannak fogva és lovak gyanánt felkantározva. A zsidók elhordták papjaink misemondó ruháit és alköntösöket csinálnak azokból nőik számára. Gyermekeinket elhurcolják és a törökök szerail-aikba árulják. . . . Ezek történnek Ukrániában. És ti, urak, ti nyugton ültök a Szets-en, isztok és dorbézoltok, mintha a tatárok úgy rátok ijesztettek volna, hogy sem hallani, sem látni nem mernétek e szörnyetteket. . .“

„Hah! hallgass kutya!“ orditá felpattanva a Kosche-

*) „Kzeunc“ = kathol. pap, kiket a folytonos vallási villogások okainak tartottak és a zsidók s törököknél inkább gyűlöltek a muszkák, nevezetesen Ukrania lakói.

**) „Tarataïka“ = az akkor divatozott hosszukás hintó, két rúd közé fogott lovakkal. —

Igazhivő keresztényeknek akkoriban csak a gör. n. egy. vallásuak tarták magokat Oroszthonban.

woy, ki a többi Czaporoggal együtt mozdulatlan, le-sütött fővel állt eddig a kozákok szokása szerint, kik fontos alkalmakkor sohasem engedték át magokat az első felindulásnak, hanem lefojtva hevöket, csöndesen hagyák magokban meggyülni egész haragjokat, hogy azután rögtön kitörve, annak egész súlyát éreztessék az ellenséges megbántóval.

„Hallgass!” folytatá dörgő hangon Kirdiaga; most én akarok szólni. Mit kívántok tőlünk? Miért illetsz szemrehányásaiddal? Ördög kinozza apáitokat, mit tettetek ti? Talán nem voltak kardjaitok? Hogy engedték így elnyomatni magatokat? Szólj!

„Mit tettünk?!... Talán ti másként tettetek volna, ha csupán a Lengyelekből ötvenezeren törnek vala északa idején rátok?! És azután — nem akarom palástolni en hibánkat — voltak köztünk oly kutyak is, kik áttértek hitükre, s velök mentek sarcolni, pusztítani a miéinket....“

„S mit tett Hetman-tok? Polkownik-aitok?...“

„A keresztények Istene mentsen meg, hogy velünk hasonló történnék!“

„Hogy-hogy?“

„Halljátok: Hetman-unk Varsóba hurcoltatott és ott egy réz-ökörben megsüttetett; a Polkownik-ok egy részének elvágott fejei pedig a piacok négy szögletét diszitik, a többiekéi kézzől kézre járnak.“ —

Az egész tömeg eliszonyodott; mély hallgatás, mintegy a kitörni készülő vihart megelőző szélcsend uralkodott az egész parton. De rögtön a megszabadult viharhoz hasonló dühös ordítások, átkozódások törtek ki a körülállók szájából és a Koschewoy-hoz irányzott beszédekből csak egyes szakgatozott kiáltozás volt kivehető:

„Hogyan?! A zsidók birják szent-egyházainkat?! A Kzeunc-ok igazhitű keresztényeket fognak járműveik elé?! Történhetnek-e ily szörnyettek orosz földön, az elkárhozott hitszakadárok részéről?! Így bánni a derék Hetmannel és a Polkownik-okkal!!!.... Nem, ez nem lehet, ezt nem tűrhetjük! Ez nem maradhat így! Boszut, véres boszut kell állnunk!!!“

És e szavak, e fenyegető ordítás sorról sorra ment és ezerszer ismételtetett; míg végre az egész roppant tábor egy kiáltásban, egy égis ható jajszóban egyesült:

„Boszu! véres boszu!“....

A Czaporogok mozgásba voltak hozva. De ez nem volt egy heves, könnyen izgatható nép ingerültsége, szalmatűz, mely amint keletkezett, csakhamar elolt-ható; — e nehézkes, de tett-erélyes jellemű harcosok nem indultak fel egyhamar; de egyszer tűzbe hozatva, hosszan s kitartón forrt bennök a vér....

„A kaszszuk fel legelőször is a zsidókat!“ kiáltá néhány hang a tömeg közül; „nehogy a szent ostyát megjelöljék, miseruháinkból alköntösöket készítsenek! Fulaszszuk a Dnieperbe e nyomorult népet!“

Villámgyorsasággal futottak végig az egész tábo-ron e fenyegető szavak és pillanat alatt utban volt a felbőszült sereg, az elővármű felé, hogy vad rajoskodá-sában a szegény zsidókat megsemmisítse.

Ide — a folyton élénk s zajos elővármű utcáiba — csak most hatott el a reggel óta történtek hire és Izrael megszorult fiai ijedtségükben elvesztve fejüket, elbuj-dostak, üres hordókba, sátraik kürtőibe rejték mago-kat, — de a kozákok mindenütt rájuk akadtak.

„Kegyelmes urak!“ esdeklett egy hosszú, szikár-alku héber, bozontos fejét elődugva társai közül és nyájas kifejezést igyekezve adni félsz-zavarta arcának —

„hatalmas lovagok, engedjete csak egy szót szólanom, egyetlen szót. Olyast akarok mondani, mit sohasem hallottatok még; rendkívül fontos, igen-igen érdekes dolgot.”

„Hallgassuk meg őt” — mond Bulba, „kinek itt is mint mindenütt elve volt az: „*audiatur et altera pars*.”*)

„Kegyelmes, nagyságos uraim” — folytatá a remegését palástolni és mindnyájasban kacsintani igyekező zsidó: „kikhez hasonlókat még a nap soha meg nem süttött; Istenemre, a föld még nem hordott vitézebb urakat, nemesebb hősöket.” —

A türtelen kozákok újra megakarták rohanni a mind összébb huzódó zsidókat; Bulba intésére azonban ezuttal újra csak a fenyegetésnél maradt minden. A zsidó folytatá:

„Miként volna lehetséges, hogy mi roszul vélekednénk a Czaporog urak irányában?! Azok nem testvéreink, kik Ukrániában a templombérlőket játszá; nem hozzánk tartozók. Atyáink istenére eszközöm! azok nem is zsidók; az ördög — ki őket szülte — tudhatja, micsodák?! Elátkozott pogányok, oly valamik, mi előtt ki kell köpni, a sárba tapodni... Higyjétek nekem, vitéz uraim, nem hazudok, ezek itt bizonyíthatják szavaimat. Nemde, igazat szólok, *Sleuma*, *Smúl*, ugye bár?!”

„Istenemre igaz!” kiálták egy hangon a felhívottak, halálsápadt arcokkal nézve ki a tömeget. Szegényes ruháik foszlányosan csüggtek le összegörnyedt testeikről: a nyomoruság valódi jelképei voltak.

„Higyjétek meg, kegyelmes urak” — folytatá a hosszú zsidó — „soha sem volt dolgunk az ellenséggel,

*) „Hallgattassék meg a másik fél is” — latin közmondás és egyszersmind ősrómai jog-elv.

soha a katolikusokhoz nem szitottunk. És ama hitvány kutyák — kiknek a pokol kinjai rontsák álmukat — csak bitorolják a zsidó nevezetet; mi hozzájuk nem tartozunk, mi testvérekként állunk a Czaporogok mellett.’

„Micsoda?! A Czaporogok testvéreitek lennének?!“ ordítá egy felbőszült kozák — „Soha, ti átkozott templomrablók! A Dnieperbe velök! A vízbe e kétszínű ebekkel!“

E szavak határoztak a szegény zsidók sorsa felett. Pillanat alatt ezer vaskar nyult utánok és szivhasító jajveszéklésök dacára csakhamar egymásután fővel előre a ragadó folyam árjai közé voltak lökve, a hatalmasan zajgó hullámoktól elsodortatva. A szónok, ki oly szerencsétlen eredménynyel végezte önvállalta szerepét, kátfánja feláldozásával kiszabadítá magát a dühös kozákok kezeiből és Bulba lábaihoz borulva siralmas hangon esdeklett nála kegyelemért.

„Vitézlő kegyelmes uram! ismertem testvéredet, a megbóldogult D h o r o s-t, a deli hőst, a lovagság diszt. Én nyolcszáz zechinát kölcsönöztem neki a török rab-ságbóli kiváltására és soha nem kértem azt vissza. Ő egy jeles, nagylelkű vitéz volt; könyörülj rajtam érette és szabadíts meg e vérengző lovagok kezeiből, ments meg az érdemetlen irtóztató haláltól.“ —

És a könyörgő lázas remegésben ölelte át Bulba térdeit.

„Te ismerted Dhoros-t?“ kérdé emez érdekeltetve az előtte drága-émlékű névtől.

„Az élő Istenre esküszöm: ismertem őt!“

„És mi neved?“

„Y a n k e l, kegyelmes uram.“

Kevés vártatva a körülálló kozákokhoz fordult Bulba:

„Bajtársak“ — szólt: „engedjétek át nekem m á r a
é zsidót; még mindig elég kora lesz őt felakasztani; el-
esett testvérem felől kívánok vele beszélni.“

A kozákok beleegyeztek.

Tarasz szekéréhez vezette Yankel-t, hol hazulról
vele jött kozákjaitelve, átadá nekik e szavakkal:

„Őrizzétek jól e zsidót, testvérek, hogy el ne
szökjék. Te pedig bujj a szekér alá s ne moccanj.“

Ezt mondva távozott Bulba és a nagy tanács-térre
érve, együtt lelte az egész tábort. Mindnyájan félben
hagyták a hajói-munkát és hamarjában fölfegyverkezve
várták a további rendeleteket. Most már nem vizeni por-
tyázásra, csekély fegyveres játékra, hanem szárazföl-
dön leendő komoly harcra, talán élet-halálrai hadjáratra
kellett készülni. A csolnakok s evezők helyett lovak s
szekerekre volt most szükség. Mindenki égett a csata
után és a Koschewoy s a Kureni-k Atamanjai beleegyez-
tével rögtön meg lőn állapítva a hadi-terv. Egyenesen
Lengyelhonba törni, a kozákok vallása és dicsősége el-
len véghezvitt merényekért véres boszut állani, városok-
kat s falvakat pusztítani és felgyújtani és az egész siva-
tagot eltölteni a Czaporogok dicsőségével, — ez volt a
közös szándék. Az egyes Kureni-k össze lőnek szó-
lítva és rögtön helyreállt a szigorú katonai rend. A Ko-
schewoy egyszerre hatalmas emberré, e sok ezer harcos
élete s halála fölötti urrá lőn. Most nem volt többé fé-
lénk rabszolgája egy féketlen szilaj nép önfejűségének:
hanem egy korlátlan hatalmu vezér, uralkodó, kinek
minden parancsa okvetlen engedelmességre lel. Mind
e sok ezer makacs önkéntes lovag mozdulatlan, lesütött
fővel állt a hosszú sorokban és amint a vezér lassan,
minden felindulás nélkül, egy uralkodásban megöszült
bajnok gyanánt osztogatá parancsait, egy hang, egy

nesz sem hallott és senkisem merészelte földre szegzett szemeit reá emelni.

„Ugy intézkedjétek,“ szólt a Koschewoy azon nyugodt hangon, melyen régóta kész terveket szoktunk közleni, — „hogymiben se szenvedjétek hiányt. Szereljétek fel a szekereket, vizsgáljátok meg szigorun fegyvereiteket és mindennek előtt: ne terheljétek magatokat sok podgyással. Egy ing s egy nadrág, egy edény szalonna s darával, ez elég minden kozáknak. Senki sem fog többet vinni. Az utócsapatnál lesznek a társzekerek s azokon minden szükséglet bőven. Minden Czaporog két-két lovat fog elvinni; az utócsapat kétszáz pár ökröt vezet utánunk. Mocsáros utakon és pocsolyákon, folyókon átkeléskor szükségünk lesz azokra. Minden egyébről gondoskodva van. De mindennek fölött urak: r e n d e t, szigoru r e n d e t! Jól tudom, vannak köztetek olyanok, kik, ha az ég kegyelme bő zsákmányhoz juttatja őket, selyem- s bársony-kelméket tépnek szakgatnak és — harisnyákat csinálnak magoknak azokból. Hagyjátok a gyermekeskedést; ne rakodjatok meg haszontalan pipérével; vigyétek a fegyvert, ha jó; az aranyat s ezüstöt, mert csekély tért foglal és értéke mindenütt megvan. És — még egyet urak! Ha valaki közületek a háboru ideje alatt képes volna annyira megfeledezni magáról, hogy eszét eligya, részségségen érem: nem lesz szükség hogy elítéljem; a szekerekhez fog hurcoltatni és — lenne bár legjobb kozák az egész hadseregben — ott ebként agyonüttetni, temetés nélkül a puszták madarainak prédául hagyni. Egy iszákos a háboruban nem méltó keresztényi temetésre.... S ti, ifjak, hallgassatok mindenben az idősbekre. Ha golyó talál, vagy kardvágás fejetekbe vagy bárhová: ne gondoljatok vele; hintsetek egy adag lőport egy pohár pálinkába és nyeljétek le egyszerre; ez

minden bajt orvosol, még a sebláz sem közelít meg. És ha a seb nem mély, tegyetek reá kevés agyagot lőporral vegyítve és a seb be fog hegedni, míg egy „mi a tyánk“-ot imádkoztok....

És most barátim dologra! Szaporán, de mindenek fölött elhamarkodás nélkül!

Alig végzett a Koschewoy, már üres volt a tér, mindenki munkára sietett.

Az egész Szets — mintha varázsvessző illetve volna — rögtön ki volt józanulva; ittast nem lehetett látni és egy történetesen megjelenő idegen hiendhette, miként a kozákok soha sem isznak.

Itt néhány vitéz a szekerek körül sürgött; kerekeket javítottak, vagy új zápokát, mások fegyvert s készleteket raktak fel; ezek lovaikat vezették elő, amazok az ökröket; itt lópatkolás, amott kardköszörülés, közbe a fegyverpróbálók célba-lövöldözése, a sarkantyuk és kardok csörgése.... egyszerűen: az egész Szets az előbitől egészen eltérően zajos, élénk, de mindenek fölött hasonlíthatlan festői látványt nyújtott.

Nemsokára a kozákok végkép rendezett tábora el-lepte az egész sikot. Az egyes Kurenik előtt álltak az Ataman-ok, a Polk-ok főnökei a köztért foglalák el és legelől középen a Koschewoy törzskarával tej-fehér lovakon; mögötte a Jezaul-ok, hadbíró, őrnök s néhány Czaporog a parancsok kihordására.

A kisdud kápolnában a Popa elmondá az indulási imákat, azután meghinté a sokaságot a szentelt vízzel és a hosszú vonalban elhaladóknak egyenként odanyújtá a keresztet csókolásra.

Végre jelt adott a Koschewoy az indulásra. Egy lépés, egy toppanásra indult meg a hatalmas tábor, szó

és nesz nélkül, még a szilaj ménék sem hallatták a szokott nyerítést ez ünnepélyes percekben.

Midőn egy darabra elhagyták a Szets-et, a kozákok visszafordultak és mély megilletődéssel nyugtatva egy pillanaton át szemeiket az elhagyott táboron, egyhangon kiálták:

„Isten veled, anyánk! Őrizzen meg az ég minden bajtól!“ — — —

Az elővárműn áthaladva, a fiai közt lovagló Tarasz egy rögtönzött sátor alatt Yankel-t pillantá meg, löpor, koha, csavarok s egyéb hadiszerek, kenyér s kalács árulgasztásával elfoglalva.

„Nézzétek ez ördögös zsidót“ — szólt fiaihoz Bulba — „még midőn a halál feje fölött lebeg, sem hagyja nyugodni csereberélő jelleme.“ S ezek után a sátor elé lovagolva, megszólítá az elégült mosolylyal fel-alá tipegő üzért:

„Eszeveszett!“ — mond — „mit mivelsz itt újra? Tehát csakugyan azt akarod, hogy ebként leverjenek?! Elfelejtéd már az iménti leckét?“

Minden egyéb válasz helyett közelebb jött Yankel és szünetlen hadonázva kezeivel, suttogá:

„Hallgass, kegyelmes uram és ne árulj el titkomat. A tábor társzekerei közt van egy mindennemű válogatott készletekkel bőven megrakott, az enyém és utközben olcsóbb áron fogok a Czaporog uraknak árulni mindenfélét, semmint valaha zsidó eladott. Istenemre mondom, sokkal olcsóbban!“

Bulba vállat vonított és elcsudálkozva a zsidó-termesztet mindent haladó ereje fölött, egykedvű mosolylyal vágatott társai után. —

V.

Kevés vártatva egy rémhír árasztá el Lengyelhon egész délkeleti részét: a „Czaporogok jönnek!... Jön a kozákok vad serege!...” Ki futni tudott, odahagyta tüzhelyét, elbujdosott a szomszéd tartományokba, vagy a ki közel érhetette, a kevés erősített városok vagy vár erődök egyje felé sietett.

Akkortáiban Europa e részében alig alig léteztek várak s kastélyok. Kiki hamarjában amint tudta felépíté szerény hajlékát, befödé szalmával a rögtönzött épületet és lakott benne, mig lakhatott. Kisem gondolt arra, hogy idejét s pénzét csinos lakház építésére pazarolja, mi előbbutóbb betörő ellenség prédájává lehetendett.

Most is tehát — a rettegett Czaporogok közeledte hírére — csakhamar el volt hagyatva minden falu, minden ház. A férfiak egy része ekéjét s ökreit ló s fegyverért adta cserébe, hogy a hadban szolgálhasson; a másik menhelyet keresett marhája és csekély felkelhetője elrejtésére; a nők, gyermekek és vénék elbujdostak. Némely helyeken a fegyverfogható férfiak összeálltak ugyan és kísértettek sikertelen ellentállást; de a legnagyobb rész elszéledt. Mindenki tudta, hogy nem egy könnyen lehet szembeszállni e harcedzett mord seregekkel, mik a „Czaporogtábor“ neve alatt szomorú emléken álltak Lengyelhonban és köztudomásra fegyetlen szervezetük dacára a csatában felülmulhatlan rendet tartottak.

Utközben a lovasok csendesen haladtak elől a sereg élén és őrizkedtek lovaikat tulterhelni vagy épen elfárasztani; a gyalogság legnagyobb rendben követte a szekereket és az egész tábor csak éjszaka idején folytatá utját, napon át erdők árnyában vagy puszta helyeken —

mik azon időben jóval nagyobb számban s kiterjedésben léteztek mint most — tanyázva. — A sereg menete rendesen csatárok s kémektől volt megelőzve, kik az utakat jól s gyakorolt modorban vizsgálva, a legkisebb gyanus jelenséget hirül hozták s így a tábor véletlen megrohanása a lehetetlenségek közé tartozott, miután különben is mind utközben mind a naponkénti megállapodások alkalmával a legkitünőbb taktikai belátással elhelyezett előőrsök elegendő biztosítékot voltak képesek nyújtani.

Gyakran oly tájon jelentek meg rögtön a kozákok, hol a legkevesbbé sem várathattak s ilyenkor villámként lecsapva a kitűzött pontra, minden élet felkoncoltak, a falukat felgyújtották, lovakat, marhát, mit el nem hurcolhattak, helyben leöltek. Hajmeresztő kegyetlenségeket jegyeztek fel Lengyelhon akkori történései a Czaporogok ez alkalommal beütéséről. Gyermekeket, ártatlan csecsemőket valódi Kanibál módon lemészároltak; nőknek melleit vagdalták el, a kevés életben hagyottaknak bőrét térdeiktől talpig nyuzták le; szóval: a kozákok ezuttal egyszerre tisztázták le összes tartozásaikat. Egy dús gazdag zárda főnöke hallván a Czaporog-tábor közeledtéről, két szerzetest küldött eléjük, kik a főpap megbízásából előterjeszték, miként a lengyel kormány s a Czaporogok közt békeség léteznék és e szerint fegyveres beütésük a népek jogainak és a lengyel király iránti kötelezettségeik sértése lenne.

„Mondjátok meg az én s bajtársaim — a Czaporog urak — nevében a főpapnak: hogy mitől se féljen; kozákjaim csak pipára kívánnak gyujtani.”

Ez volt a Koschewoy mosolygva adott válasza.

És nemsokára a pompás kolostor — száz oldalról meggyújtatva — lángtengerben uszott; az óriási góth

ablakok komoran látszának bámulni az alattok elterülő fénytérre és az üvöltő vad-cohors-ok legnagyobb öröme a zárda erős falai lassankint összeroskadva, romjaik alá temeték a lakók százait.

A megfutamodott szerzetesek, nők és zsidók egész tömegei tódultak mindenünnen a falakkal s katonasággal ellátott városokba, szivhasítón esdve felvételért, oltalomért a kegyetlen had pusztításai elől.

A kormánytól nagykesőre és fukaron küldött segédcsapatok, legfőlebb néhány gyenge gyalog-ezredből állók, rendeltetésük helyére érkezve vagy éppen nem akadtak többé a villámként meg-megjelenő s újra elillanó kozákokra, vagy — ha csakugyan véletlenül rájuk bukkantak és összeütközésre jutottak — azok első heves támadására megfutamlottak. Idestova egyegy néhány győzelmet kivívott királyi vezér nagy megerőltetéssel határozta ugyan magát el seregeit özveszedni és csatával kínálni a Czaporogok táborát; de mintha eleve is belátta volna e döntő lépés sikeretlenségét, nehézkes mozdulatok, taktikai hibák és szenvtelen vezénlyése által mindinkább kiváló előnybe tudta hozni a rettentő ellerséget. Ha azonban a lengyel tábor-vezérek minden ügyetlensége dacára mégis nyílt csatára került a dolog, ily ritka alkalmakon kaptak főleg az ifjabb Czaporogok, kik elejétől fogva titkon szégyenltek, folyvást rabolni s védtelen ellenségre törni és égtek a vágtyól, idősebb bajtársaik fölött kitüntethetni magokat. Főbüszkeségük leendett a fiatal leventéknek, szembeszállhatni a büszke lengyel-nemes lovagokkal, kik délceg paripáikon elő-elő szökeltek az ellenséges hadak soraiból és gazdag „Jupán“-iak*) hosszán-lógó ujjait a szélben lengetve, bátran

*) „Jupán“ — lengyel lovagöltöny, rendszerint selyem — vagy himszövet — kelméből.

előnyargaltak és egyedül feleltek a kozákok keleti szokásként hozzájuk intézett fölhívásaira: lovagias párviadalra állni ki a két had közötti sikra. Ily pártusák a két ellenséges tábor legjobb bajnokai közt a két had színe előtt mondhatlan gyönyörrel tölték el az ifju Czaporogok szívét s minden ily alkalommal kivivott győzelem egy-egy fényes emléklapot képzett az illető hadéletében. Az idősb kozákok emellett a gyakorlati részről sem feledkeztek meg, mert efféle párviadatok egyszersmind kardok, löfegyverek és gazdag lószerszámokban dus zsákmányra szolgáltak nekik alkalmul.

A Czaporogok hatalmas és folyvást győztes tábora tehát villámgyorsasággal árasztá el az egész dél-keleti Lengyellont és nemsokára rettegett urrá lőn az összes nyílt helyeken, csak a néhány vár s erőd maradt hódítatlan s tartá egyelőre zárva kapuit.

A fiatal szakállatlan lovagok egy rövid hó alatt tökéletes férfiakká értek. Arcaikról eltűnt az ifjas lágy-ság, higgadt, férfias erély lépett annak helyébe. Tarasz Bulba örömtől dagadó kebelével szemlélé fiait mindenhol a legelsők között; különösen Osztapnál valódi hivatásnak mutatkozott a háboru. Anélkül, hogy valaha csak pillanatra is zavarba vagy kétségbe jött volna, egy huszonkét éves ifjunál majd hihetlen hidegvérrel s gyors áttekintettel tudta a dolog állását felfogni, a fenyegető veszély nagyságát megbírálni és egyszersmind rögtön a legalkalmasbb módot lelmi annak kikerülésére, sőt alkalmat annyival bizonyosban győzni felette. Minden lépése önbizalmat, nyugott erőt mutatott és a siker úgy, mint a netaláni vesztes, látszólag egyaránt közönyösen hagyá. E ritkán egyesülő tulajdonok csakhamar valódi értékében tünteték föl az ifju lovagot társai és a főnökök előtt és félreismerhetlen lőn benne a jövődöbeli vezér.

„Osztap idővel jeles Polkownik leend,“ szólt az öreg Bulba; „Istenemre jó hadvezér lesz, apját minden tekintetben felül fogja mulni!“

Andry külsőleg egészen más természetűnek és jelleműnek mutatkozott. Őt végkép elragadta a golyók s kardok játéka által előidézett báj. Nála szó sem lehetett megfontolás és számitásról; az ön s ellenséges erő összehasonlításáról; neki a csata csupán örömet, leirhatlan élvezetet nyújtott; ünnepély gyanánt tünt föl előtte és kétértelműen merültek látszott ama komoly percekben, midőn a csata vad moraja közepette arcai lángolni, ittás szemei előtt a tárgyak tűzbe borulni kezdettek és őrjöngő kedélylyel, szikrákat lövelő szemekkel vágatott repült a csatatér közepére, hol ember s állat zuzva, vad á t a b o t á b a n hullának egymásra és a harcos lesütött homlokkal rohan a minden oldalról süvítő golyók zápora közzé, hatalmas karral csapdosva jobbra-balra és mitsem ügyelve a neki irányzott csapásokra. Atyja többször néma csudálkozással szemlélte őt, amint ifju hevétől elragadtatva egyedül és maga körül sem tekintve vaktában oly vállalatokba verte magát, miket kevéssé hidegvérű soha sem mert volna és mik épen az Andry által kifejtett tulmerészség folytán sikerültek. Tarasz bámulta őt és gyakran ismétlé:

„Ah, Andry derék egy kozák, csakhogy tul ne ragadja ördöngös heve! Ő nem Osztap, vezér nehezen lesz, de vakmerő fickó, sokat ér!“ A sereg — melyközt irigység soha nem létezett — O s z t a p o t tisztelte s dicsérte, — A n d r y t szerette s nem egy az atyjával megöszült Czaporogok közül szorított vele önként baráti kezet....

Elhatározott, egyenesen D u b n o város és erőd ellen intézni a támadást, hol a Waywoda lakott és halomlás szerint tetemes kincsek lettek volna elrejtve és a

számtalan menekültek által összehordva egyhalmazon, Két éjszakán át folytatott gyorsmenet rögtön és váratlanul Dubno kapui előtt szemlélteté a rettegett Czaporog-tábort és a nyomdokaikat jelelő égetés, pusztítás rémes világítást árasztott el körülök. Azonban a város lakói kemény védelemre voltak elszánva, és inkább házaik küszöbén akartak elesni, semmint az ellent bebocsátani. Magas sáncok és vízzel töltött árkok keríték a várost; ezek fölé erős mellvéd volt huzva és közbe-közbe lőrésekkel pazarul ellátott köházak építettek, felváltva sűrű kemény tölgyfából készült cölöpzettel. Tetemes örsereg és keményen felfegyverkezett lakosok ezrei védték a falakat s minden arra mutatott: hogy itt élethalálra fog küzdeni mindkét részről.

A Czaporogok rögtön megérkezükkor elszánt rohamot intéztek a külvármük ellen, de ismételt sűrű kartácszápor csakhamar hátrálásra kényszeríté őket.

Éjszaka idején kísértett megrohanásaik hasonlóan visszaverettek, mert a védsereg keményen örködött. A polgárok és a város többi lakója sem maradt el; folyton a bástyákon lehetett őket fegyverben szemlélni és kétségbeesett védelemre látszottak készülve. Még a nők is résztvettek e harcias munkában. Kövek, fövenyzsákok, égő szurokmáglyák váltva hulltak le tömegesen az ostromlók fejére és újra meg újra hátrálásra készteték őket.

A Czaporogok nem voltak barátjai a vár ostromlásnak, hadtudományuk csupán nyílt csata-rohamra szoritkozott. A Koschewoy tehát végre megsokalta az eredménytelen és mégis tetemes veszteségekkel járó ostromlást; összegyűjté a nagytanácsot és biztosított elsáncolást rendelve, nyugalomra vezényelte a tábort, kiéheztetésre ítélve el a város lakóit.

„Nem érünk el így semmit, urak s testvéreim! — szólt — ,ezek ott ben nem adják fel a várost s bevenni nem fogjuk azt, hacsak végkép romba dőlve nem. De legyenek elkárhozott tatár, ne keresztény és lovag, ha egyetlen élő lény szabadul közülök.

Éhen veszszenek el, mint ebek az ürgelyukban mind-egyig. Rendezzétek el Ataman urak Kureni-teket, éjenként más álljon előőrson, a többiek pihenjék ki az ostromot biztos táborban.’

A kozákok e szerint szorosan körülvették a várost és egyéb foglalkozás hijján elkezdték a környéket pusztítani; felgyújták a falukat s malmokat és behajták lovaikat a még épen maradt vetések közé, mik ez éven gazdag eredménnyel kecsegtették volt a szorgalmas földmivelő verejtékét. Falaikról mogorva daccal vegyült borzadásban szemlélték a város lakói e pusztítást, elgázolt aratásukban minden reményük megsemmisülését.

A Czaporogok ezalatt a Szetsen honos rendet helyreállítva táborukban, szekereiket kettős sorban állították fel az ostromlott város körül s azok mögött teljes biztosságban szíva pipáikat, cserélgették a zsákmányolt fegyvereket és kockajátékkal töltve idejüket, kétségbeejtő hidegvérrel őrizték a szorosan körülfogott ellenfelet. Éjszakánként meggyújtva tábortüzeiket, — nagy rézedényekben főzték meg az egyegy napra szolgáló dara-adagokat és ha elaludtak, egyegy őrszem kényelmes lépésben sétálta körül a lobogó máglyákat, melyek vakító fénye rémletes világításban tünteté föl a daliás alakokat a folyton örökdő szorongatott vedsereg szemei előtt.

Kevés vártatva azonban hatalmas ellen köszöntött be a Czaporogok táborába: az unalom felzaklatta e harcszokta daliákat néma tétlenségükből s kettősen

érezteté velök a fegyelem által rájuk erőszakolt józanságot, melyért rendesen még a legfényesb siker is alig volt képes őket kárpótolni.

A Koschewoy megkettőzteté a szokott szeszadagokat, mint néha a Szets-en is történt, ha semmi hadvállalat nem volt kilátásban; de még e máskor rendszerint sikertől koronázott végszer sem volt képest a kívánt hatást előidézni, nyugalomra hozni a felzudult kozákokat, mert mindenki égett a tett- s bosszuvágytól. Különösen az ifju lovagok, legelől Bulba fiai, nem tudták eltűrni e henye élet kellemetlenségeit és Andry több ízben adta nyílt jeleit elégületlenségének.

„Oktondi!“ korholá őt folyton Tarasz — „maradj vesztég mint kozák és Hetman leszesz!*) Még az nem jó katona, a ki a csatában lélekéberséget s bátorságot tanusít; ki merészen csap az ellenség sorai közé, s ki alatt tán egy-két ló elesett; a jó katona az: ki soha sem békétlen, tür a végsőig és feltett szándékát minden akadály dacára keresztülviszi.“

De az ifju másként vélekedik, mint a tapasztalás-edzette ősz, mert más szemmel nézi a dolgokat. Bármit szólt az öreg Bulba, fiait nem volt képes megnyugtatni és a többi fiatallal vetekedve mindnagyobb türelenség és felindulás világos jelei közt huzták ki az untató kényszerült nyugovás napjait.

VI.

Ezalatt váratlan gyorsan megérkezett Tarasz Bulba jelesen szervezett „Polk“-ja is Towkáts Dmitri ideiglenes vezénylete alatt. Két Jezaul, egy irnok s néhány alsóbb rangu tiszt oszták ez utóbbival a parancs-

*) Régi orosz közmondás.

nokságot*) a körülbelől négyezer főnyi csapat felett, melynek egy tetemes része ujonc-önkéntesekből állott, derék vitézekből, kik a hadrakelés céljának első hallátára minden felszólítás nélkül fegyvert fogtak s felajánlák szolgálataikat. Az öreg „Polkownik” szemei büszke örömsugarakat löveltek, midőn egy diszessereg parancsnokaul szemlélte magát és alig rejtheté örömerzetét, szokatlan felindulását, midőn fiait előhíva, oly rövid idő alatt harcban megedzett levették gyanánt mutathatá be azokat régi bajtársainak. A Jezaul-ok egyike anyjok áldását hozta az ifjaknak, egyegy kis ciprusfaszentkép kíséretében, mik a híres „Megigorszk“-i**) klastromból jöve, a tulajdonosra nézve csudás és nevezetesen csatákban védő hatással bíróknak tartattak.

A két testvér — a zajos harctér s az ezt élénkítő képek közül egyszerre visszahelyeztetve a szülői ház csendes magányába, a gyermekkor édes szende emlékei közé — félrevonult és nyakukba akgatva szegény anyjuk bucsu ajándokait, elnehezülő szívvél merengtek el gondolataikba; vissza vissza nézve első ifjukoruk letűnt ál-

*) A Kozákok s jelesen a Czaporogok had-szervezete szerint csak igen kevés tiszt (parancsnok) volt alkalmazva a csapatoknál. A „Jezaul” (hadnagy) gyakran több ezer főből álló osztályt vezénylett, s így volt például Tarasz Bulha mint „Polkownik” (ezredes) után, kinek Polk-ja most 4000 főből állt, (mik azonban eredetileg nagyrészt ön-ujoncozása folytán jöttek össze) Towkáts Dmitri, mint legidősb „Jezaul” és választott helyettes parancsnok. A fent általánosan említett alsóbbbrangu tiszték csakis kisebb csapatok kiküldetésekor léptek vezéri vagy parancsnoki rangra, de akkor — e vad harcosok részben már érintett szelleménél fogva — minden bajtárság dacára szintén feltétlen engedelmességre számolhattak ideiglenes alárendeltjeiknél.

**) Egyje a legrégibb Oroszországi zárdáknak, Kiew kapui előtt. Hajdan bucsuhelyül szolgált és maiglan fenáll.

maikra, előttök a rideg való és kétes fény- s homályban lelki szemeik előtt a bizonytalan jövő....

Mit jósolhatott nekik a vérző anyai sziv áldása?! Győzelmet az ellenség fölött s fényes jövőt — hirnevet s dicsőséget, örvendetes hazatérést gazdag zsákmánnyal s kitüntetéssel, hogy örökre élendjenek a bandurások énekeiben, — vagy.....?! A jövő egy kikutatatlan varázskör, feneketlen ár, mely előtt kétkedő aggály állítja meg az emberi észet; s melyet délibábként lát elvonulni a bájítás — ősz idején a mocsáros vidékeket ellepő sűrű ködként az elhomályosuló emberi szem.... A madár lassu aggodalmas szárnycsattogással lebeg keresztül ez áthatlan légkörön és remegve keresi párját, anélkül, hogy azt föllelné; a galamb az ölyvet, ez viszont a szende galambot nem pillantva meg.... hasztalan keresés.... eredménytelen törekvésben.... Ki tudná a jövőt eltakaró leplet fölemelni — ki tisztán látni e sűrűen elfödött áthatlan tükör fenekén....?!

Hosszas beszélgetés és testvéries ömlengések után elvált a két ifju; Osztap napi foglalkozásai folytatására indulva, nemsokára Kureni-e tábor osztályába huzódott vissza. Andry kebelét azonban magyarázhatlan szorongás fogta el; mintha szomorú előérzet nehezült volna sejtéses nyugtalanságban dobogó szívére, hiába igyekezett szokott gondtalan kedélyét visszanyerni. A kozákok elvégezték szerény estebédjüket és nyugalomra szálltak.

Eljött az éj s vele lanyha nyári szellő gyengéd fuvatai lengték át a tért, hizelgve a felháborodott ifjudalia égő arcai körül. Andry nem kereste föl nyughelyét; ő nem gondolt most álomra. A szemei előtt feltárul egyetlen látvány felizgatá, elragadá őt. A csillagok myriádjai halvány fényben tündököltek a magas tisztakék égboltozaton és bizonytalan világgal árasztották el az

óriási pusztaságot, melyben a Czaporogok hatalmas táborra elterült. A végetlen sik számtalan szekértől volt ellepve, miken a roppant hadkészletei és élelemszerei heverték és melyek oldalairól kátránynyal tölt vedrek csüggték le; a szekerek alatt s körül festői rendetlenségben, keresetlen csoportozatokban a pusztta fűvén kiterülve nyugodtak a kozákok; egyik abrakos zsákot, másik fővegét használva fejpárnaul, a harmadik mellette nyugovó társa mellére helyezve fejét; mindenik övében a kard, rövid fapipa, koha s acél, kezében löfegyvere és némelyeik oldalán örül mintegy legelésző hü ménje, mely urától még éjszakán sem tudott megválni. A jól-táplált harci ménnek szürkés fekete csoportokban heverésztek a sikon szerteszt s messziről a szemlélő rendetlenül ideszórt óriási köveknek nézendhette a hü állatokat. A teherhordó s tartalékra szánt marhák könnyű láncokkal egymáshoz bilincselve a szekerek körül legeltek és fehér bőrük a kétes világításban egyegy célpontul szolgálhatott volna a városból kiki lövöldöző ellenségnek — ha az támadásra gondolandott.

A bájos nyári éj ilyformán regeszerü szépségeit rémletes módon emelte egy messziről elható éles baljós-latu fény: a köröskörül lángba borult faluk s épületektől jövő világosság. E helyt borzasztó erővel csapott égfelé a még mind uj táplálékot lelő lángoszlop; amott — a hol már minden kiégett — keskeny gyűrükben emelkedett felfelé a közbeközbe sűrű füst gomolyokból kibontakozó lánglob és néha kemény durranással felváltott ropogások jelenték az emésztő tűzvész haladását. Néha néha uj tárgyra lelt az irtózatoss vész és sustorgva cikázó hosszú vonalak jelölék akkor szünni nem akaró utját. Itt egy óriási monostor mohlepte falain zöldelő lángözön kuszott fölfelé és a kiégett tornyok sötéten néztek

le az alattok romboló elemre, mogorva viszfényben tün-
tetve elő a körülök egyenként összedülő tárgyakat.
Tulról az egész roppant kert lángtengerben uszott s hal-
lani vélhette a szemlélő a tüztől éretett fák sustorgását
és ha a sűrű füst közül egyegy eltévedt lángsugár vil-
lámként felszökelt, kéklő fényével az érett szilvákat s
körtvéket megannyi aranyokká varázslá. Ide s tova a
falak ormain egyegy kivégeztetett szerzetes vagy egy
szerencsétlen zsidó elkékült s lángnyaldosta tetemei ló-
báltattak az emelkedő szélről és a bolygó tűzlobbok ré-
mes látványul tünteték föl az elmarcangolt hullákat,
miknek nem rég átszenderült földilakói vagyonuk elvesz-
tése mellett még az utósóval: az élettel is adóztak,
Madarak ezrei röpkedtek nyugtalan szárnycsattogással
a pusztító elem kiméltelen rombolásai színhelye körül.
s messziről mindannyian kisdéd fekete keresztek gya-
nánt tüntek föl.

Az ostromlott város maga halottias csendben volt
merülve, látszólag minden védelemtől megfosztva. Sem-
mi nesz, fegyverzörej, vagy egyéb jel nem árulta el, hogy
valaki örködnék ottben, vagy a falakon tartózkodnék.
Az egyházak tornyai, az ormok és a védfalak párkány-
zatai, a cövekzet hegyei a távol tüztől kétesen világítva,
halvány viszfényt terjesztettek a kiholt utcákon, és
kisérteties szint kölcsönöztek e máskor oly élénk, fényes
városnak.

Andry hosszas elmerengésből felocsudva, végig
haladott a mély álomba merült Czaporogok sorain és az
egész tábort őrizetlen lelte. Az őrtüzek kialváshoz közel,
bádogyatt világot árasztottak a kis körre, melyben fegy-
vereikre támaszkodva ültek a kirendelt őrszemek mélyen
elaludva, miután kozákos vágyaik a kettőzött szeszadag
által kielégítették. Andry csudálkozva szemlélte ez ál-

talános gondtalanságot és mindkét félre nézve nagy szerencsének tartá, hogy támadása sem egyik sem másik nem gondolt. A Koschewoy és törzskara sátrai körül mély csend uralkodott és az ott estenden meggyújtatni szokott máglyák tüze rég elaludott. Semmi nesz, egyetlen hang sem zavará ez alvó óriások nyugovását, a hatalmas természet is nyugalomra látszott inteni minden élő lényt.

Végre Andry is a szekerek felé ment s azok egyikére felmászva, fölfelé fordított arccal s kezeit feje fölött összekulcsolva nyugalomra helyezte el magát. De még most sem volt képes álmot lelni és hosszas ideig szemlélte kimeresztett szemekkel a csillagos égboltozat lazur-kékben játszó színeit. A légkör tiszta s átlátszó volt; a tejút sűrűen elhintett csillagai fehéren eluszó fényben tündöklöttek és e kétes világításban a nyugvó természet nagyszerű bájai lassankint csöndesítő, elandalító hatást gyakoroltak a lázas izgatottságban hanykodó ifju kedély állapotára.

Néha egyegy rövid pillanatra elszunyadott Andry és a félálom leplei elhomályosíták szemei előtt az eget; de újra s újra fölébredt és nyugtalanul felszökelt rögtönzött fekhelyéből, mintha magyarázhatlan sejtéses izgatottsága rendkívüli esemény bekövetkeztére szolgálna előkészületül.

Egyszerre úgy látszott, mintha egy ismeretlen rejtélyes lény gyors hallhatlan léptekkel közeledve feléje. Első meglepetésében álmoképnek hitte a látványt, mely csakhamar eltűnendne és önerőszakosan kényszeríté fel-felmeredő szempilláit behunyásra. Azonban, midőn újra engedve a legyőzhetlen ösztönnek, felnyitá szemeit, egy halvány szikár alakot vőn észre most már eltagadhatlan bizonyossággal, mely a szekéren állva, föléje hajlott és

mereven nézett szemei közé. Hosszu, koromfekete hajak, rendetlenül mint pongyolán a főre illesztett fátyol lengték körül a sápadt arcot és a szemek kísérteties fénye, az arc halálszíne könnyen hitetheték el a képzelődő ifjuval, hogy ez éji megjelenés természetfölötti tüneemény. Andry felpattant és löfegyverét megragadva, fenhangan kiáltá:

„Ki vagy, te éji-váz, alvók kísérteties őre? Ha gonosz lélek volnál, takarodjál, semmi közöm veled. Ha élő lény: úgy rosszul választád tréfád idejét, mert megöllek!”

Minden válasz helyett a megjelenés ajkára tevé ujját és hallgatást kérni látszólag Andry felé tetjeszté összekulcsolt kezeit. Ez rögtön végkép fölocsudva félretévé a löfegyvert és figyelmesben szemlélte a talányos lényt. A hosszan lelógó hajakon, mezitelen nyakán, elfödetlen mellén, nőt ismert föl benne; de az nem lehetett orosz- vagy lengyel nő; hustalan, szikár arca majdnem olajbogyószínű volt, arccsontjai erősen kiálltak és kisdéd szemei fölött oldalvást huzódtak föl homloka felé a szemöldök. Minél tovább fürkészte ez elaszott arcvonásait a fiatal kozák, annyival erősb lön most meggyőződése, hogy ismernie kell azt, hogy nem egészen idegen előtte.

„Felelj, ki vagy?” ismétlé végre kérdését, midőn a nő még mind hallgatag állt előtte, esdő tekinteteivel kísérve minden mozdulatát; szólj! úgy hiszem, már látalak valahol.”

„Igen, ezelőtt két évvel, egy éjszaka Kiew-en, lovag ur —“

„Két év előtt, Kiew-en!?” ismétlé Andry és gondolkozásba merülve, deákéletét hagyá föléledni emlékeze-

tében. Párszor élesen a nőre nézett és végre rögtön felkiáltott:

„Te vagy a tatárnő, a Waywoda leánya rabnője!”

„Csitt! az égre csendesen!” szólt remegve a nő és Andry kezeit megfogva, aggódó tekintettel nézett körül, vajjon kitsem ébresztett-e föl Andry kiáltása.

„Felelj: honnan jössz s miért vagy itt?” szólt Andry halk lelkendező hangon, lefojtani igyekezve indulatait. „Hol van urnőd? Él-e még, hol, hol?”

„A városban van!”

„A városban!?” pattant föl az ifju s alig tudott visszafojtani egy jaj-kiáltást; minden vérét szíve felé érezte tódulni, halantékain vadul lüktettek az erek.... „Miért van a városban?”

„Mert atyja is ott — másfél évvel ezelőtt dubnoi Waywoda lett s azóta itt vagyunk. . .”

„Férjénél van ő . . . ? szólj! az égre, szól!”

„Két nap óta mitsem vett magához; az éhhalálhoz közel hagytam el őt”

„Hogyan — ?!”

„Az egész városban nincs egy falat kenyér; a lakosság már egy hétnél tovább földdel táplálkozik — az utcák telve vannak éhenhalókkal —”

Borzadás fogta el az ifjut; lázas rángás futott végig erein

„Urnőm a védfalakról megpillantott a többi Czaporog között. Ő azonnal reádismert. „Eredj —” szólt hozzám: „mondd meg a lovagnak, ha még emlékezik reám, jöjjön el ide, szólni kívánok vele; ha nem: úgy könyörüljön rajtunk, küldjön egy harapás kenyeret haladokló anyám számára, kit nem nézhetek tovább ez irtó-zatos kinszenvedésben. Kérd, öleld át térdeit, neki is anyja van távol hazájában, egy aggnő, ki honn a nagy

éghez küldi fel hő ináit érette; könyörüljön rajtunk anyja kedvéért, adjon kenyeret, hogy anyámat az éhenhalástól megmenthessem. . . ! Hallgattál-e lovag ur — ?!“

Az ifju kozák szemei ragyogtak a keblét megrohanó indulat ár közeledő kitörésében; szorongatott szivéből mély sohaj tört magának utat.

Rövid szünet mulva megszólalt:

„De hogyan tudtál idáig eljutni — az egész táboron keresztül. ?!“

„Egy földalatti uton jöttem el a város alatt a partig, a táborban ki sem vett észre, mélyen alusznak —“

„Tehát létezik egy földalatti ut?“

„Igen.“

„Hol van ez ut?“

„Nem fogsz-e minket elárulni, lovag, ha mindnyájunk sorsát kezébe adom?“

„Nem, a szent keresztre esküszöm!“

„Halljad tehát: ha innen a tábor déli oldalán végig menve, a mély uthoz érsz, haladj azon végig egész a folyam partjáig; ott a sűrű nád kellő közepén van két kis cövek beverve és ezek alatt egy keskeny torkolat nyilik, melynek fölülete mesterségesen készített gyep-táblával van elfödve, mit fölemelsz és a rejtett ut előted —“

„És ez a városba vezet?“

„Ezen végig haladva, mi egy óráig tart, épen a fő-egyház kriptája alá érsz, honnan keskeny csigalépcsőzet szabadba vezet, a város főterére —“

„Vezess rögtön, én követlek! Haladj előttem lassan, nehogy valakit fölébressz. Ha neszt hallasz, rejtsd el magad; én lépten követlek.“

„De az égre kérlek: egy darab kenyeret!“

„Igaz — várj egy pillanatig, hozok, a mennyi kell. Maradj addig a szekér mellett, vagy még jobban : fekdj helyemre és kisé fog észrevenni, mindnyájan alusznak. Rögtön itt leszek —“

Andry a szekerek felé ment, miken saját Kureni-e élelemszerei voltak. Szíve hangosan dobogott; határtalan izgatottság, lázas felindulás martaléka volt. Minden, mit a durva harcias élet a Szets-re érkezte óta emlékezetében eltörölt, vagy legalább csak néhanéha engedett halvány színekben fölűnni lelki szemei előtt : egész multja s abban legmagasb fénypontul egy éj emléke varázscsapással fölédelt benne és visszautalhatlan erővel elfoglalva egész lényét, háttérbe szorítá a jelent. Legelől egy szeraph arca emelkedett föl előtte, egy hasonlíthatlan gyönyörű hölgy bájkeretelt képe, mosolygó ajkak, sűrű hajfürtök és puha, ölelésre tárt hófehér karokkal . . . Nem, nem ! e mennyei képlet sohasem tűnt el végkép lelkéből ; csak egy valóbb, férfias élet gondolatainak adott kényszerűlve helyet és az ifju lovag álmait tartotta volt fenn magának. És e kettős létél : a rideg való és a szende álmokép között bármi győzelmesen vívta a fiatal szív kemény tusáját : amaz sohasem tudta végkép elfojtani a gyöngédebb érzelmeket, háttérbe szorítani a bájos álmokat és szent ereklyeként, mely a férfiasodó kebel legbensőbb rejtekében élt, egy pillanat alatt visszafoglalta régi erejével az egész osztatlan szívet ; csak ez egy eszme lelt most helyet abban, ez foglalta el egész szellemi valóját. . . . Az ifjukor első szereline egy szentély, mely a legdurvább s az élet hosszú vihariban megedzett férfikebelben szintugy, mint a gyöngéd női szívben elvitázhatlan érzelem szentesítette jogokkal — az élet minden percében, legyőzhetlen legfensőbb hatalommal bír. Boldog a kebel, melyben az

érzet él; boldogabb, ha az élet viszontagságai között azt meg tudta őrizni. . . .

Andry távozott és mint a zajgó tenger hatalmas fölületén vadul hánykódtatva a gyenge sajka, szívében az érzelmek kemény harcot vívtak. Lovagi becsülete, a szent kötelék, mely őt vallása s bajtársai sorsához fűzte, az atyja iránti tisztelet s a félelem, melyben aziránt felnöveltetett, e mind megannyi erős, oldhatlan kötély egyfelől — hatalmasan, gátot nem ismerőn fölélédo szernelme, a gyöngéd és páratlan édességű emlék, mely őt legyőzhetlen varázserővel az álmaiban élt gyönyörű lengyel nőhöz vonzák, másrésről: leirhatlan hévvel ostromlák védtelen szívét. Mind erősben s szédítőbben dobogott lázas felindulásban kebele és térdei inogni kezdtek a gondolatnál: hogy viszont látandja azon hölgyet, ki szunyadó keblében az első érzelmeket fölkelte, ki a lefolyt évek alatt egyetlen gondolata volt, kinek bájkörözött képe szünetlenül lelki szemei előtt lebegett a gyermekies mennyei mosolylyal ajkain. . . . Ez eszme rendité meg egész lelkét, lénvét, szíve minden lüktetését.

Mire a szekerekhez ért, elfelejtette, miért jött ide; megállott s égő homlokára téve kezét, gondolkozott; de rögtön föleszmélve, hideg borzadás fogta el, midőn ujra eszébe jutott: hogy míg ő itt habozik, az imádott hölgy amott a mogorva falak mögött az éhhalállal küzd. . . . Gyorsan lekapott a legközelebbi szekérről néhány rozsenyeret s már el akart távozni, midőn eszébe jött, hogy e táplálék egy Czaporognak igen — de nem gyengéd szervezetű nőnek jó. Körülnézett és a Kureni-éhez tartozó nagy tábori üstöket pillantva meg, odasielt, remélve, hogy azokban készített darát lelend, miután emlékezett, hogy még előttevaló napon az Ataman keményen dorgálta volt a Kureni szakácsait, mert az egész

hátralevő és még legalább három napra szánt darát egyszerre főzték fel. Midőn azonban odaérve, az üstök földőit fölemelné : legnagyobb csudálkozására mind üresen lelé azokat. Hihetlen étvágy kellett ahoz, hogy a többieknél kisebb számú Kureni a készítve volt roppant tömeg ételt elfogyaszsa ; de hiába nézte újra meg újra a végkép kiürített edényeket : a Czaporogok mindent fölemésztettek. Tovább ment és magához véve atyjának egy kisebb uti-üstjét, sorra járta a többi Kureni-ket, de mindenütt hasonló kedvezőtlen eredménnyel vizsgálta az üstöket. A szakácsok szemlátomást hivatásuk hű gyakorlása közepette mentek nyugalomra, mert egytől-egyig a még füstölő parázs fölött csüngő üstök közt heverték karjaikra feltámoogatott fejjel mély álomban. Andry a keblében duló viharos érzelem dacára önkéntelen mosolylyal emlékezett meg atyja szokott közmondásáról : „A Czaporogok olyanok, mint a gyermek; kevéssel megérik ugyan, de ha sok van, mindent akarnak.“ —

Mit tenni e kegyetlen helyzetben ?! Bár merre nézett Andry, bármi gondosan vizsgált meg mindent az egész táborban, nem lelt semmi egyéb eledelt a durva fekete rozskenyérnél. Ezt elvinni, evvel kínálni meg a gyöngéd, fényüzés és kényelem közepette felnőtt hölgyet, esztelenségnek tartotta volna ; társai közül valakit fölébreszteni és annak segélyét igénybe venni némi finomabb táplálék kikutatására, ez viszont kockáztatta, végkép megsemmisítette volna egész tervét ; erre gondolni sem lehetett. Nehéz sohajjal készült tehát már elvinni a nehéz zsákot, mely a kemény katonai kenyerek egy halmazát tartalmazá, midőn rögtön felvillant agyában egy mentő reménysugár : atyja — az öreg Bulba — társzekerén kellett lennie érintetlenül egy zsák fehérkenyérnek, mely megvetett prédaként egy kolostor fel-

hányatásakor jutott a Czaporogok kezei közé. Andry a szekérhez szaladott, de — a zsák már nem volt ott. . . . Osztap a földön kinyújtózva hortyogott és feje alá tette azt. Andry pillanatnyi habozás után hirtelen előrántja a drága lelményt s Osztap feje nagyot kongva földre pottyant. Emez féléberségre ocsudva főlegyenesedik s behunyt szemmel fegyvere után nyulva, kiáltozni kezd :

„Megállj! Fogjátok el, fogjátok az átkozott lengyelt! Rántsátok le a lóról!“ . . .

„Hallgass, vagy megöllek!“ suttogá fülébe borzasztó eltökéléssel Andry, a zsákot ütésre emelve.

Azonban Osztap már elhallgatott; a földre visszazuhanva újra horkolni kezdett, hogy az arcát megközelítő fűszálak ingadoztak. Andry félelmesen tekintett körül, minden csendes volt, csak pillanatra emelkedett fel a szomszéd Kureni-ből egy bozontos fő, de futólagos körültekintés után újra eltűnt. Andry pillanatig várt és midőn mindent biztosnak látott, eltávozott oly nehezen kivitt zsákmányával,

Előbbeni fekhelyéhez visszaérve, a tatárnőt ott fekvé lelé, elfojtott lélekzettel, mozdulatlan, remegve félelmében és nyárlevélként reszketve.

„Jöjj —‘ szolt hozzá —, siessünk, nehogy késő legyen, minden perc drága. Mitse félj, mindnyájan alusznak. Nem tudnád elvinni e zsákok egyikét a fehér kenyérrel, hogy a másikat hátamra vehessem és egyik kezem szabadon maradjon?“

A tatárnő megrakodott a kisebb zsákkal; Andry hátára vevé a nehezebbet a fekete kenyérrel és hóna alá egy másikat kölessel, mit történetesen a szekerek egyike mellett lelt s így — görbedve a kettős teher alatt — minden félelem nélkül keresztülment az alvó Czaporo-

gok sorain. A tatárnő hallgatva, csendes léptekkel követé őt.

„A n d r y !“ kiálta fel az öreg Bulba, midőn mellette elhaladtak.

Andry ereiben megfagyott a vér. Megállott s remegő hangon kérde :

„Mit kívánsz, atyám?“

„Nő van veled, K... fia!... Becsületemre mondom holnap jól eldöngetlek. A nők megrontanak, ovakodjál tőlök, azt mondom.“

E szavak után karjára támasztá fejét és figyelmesen kezdé vizsgálni a szoborként álló elfátyolozott tatárnőt.

Andry mozdulatlan állt meg, reszketve minden tagjában; agyában kétségbeesett szörnyű gondolatok villantak fel, az atyja iránti tisztelet, évek során át megszokta vak engedelmesség és a fegyelem szentesítette félsz, kemény harcot vittak keblében hatalmasan föléledt szerelmi lángjaival; nem mert atyjára nézni. Midőn végre hosszas szünet múlva feléje fordult, észrevette, hogy Bulba feltámasztott fővel újra elaludt.

Keresztet vetett magára és az ijedelem amint elfogta, szintoly gyorsan enyészett el. Amint most a tatárnőre nézett, mozdulat nélkül állva pillantá meg, hasonlón egy sötét gránitszoborhoz, a szélben hosszan lengő fátyollal; különös, eddig észrevétlen tűz lobogott fel szemeiben, tekintete sötét villámokat lövelt, arcvonásai zavartak voltak, mint egy haldoklóéi. Andry karonfogta őt és gyakorta visszatekintve, hallhatlan léptekkel távoztak. Szerencsésen haladtak végig az alvók hosszú sorain és végre a mélyúthoz értek, melyen lassan végig folydogált egy iszapos nádfödött patakcsa. Amint ebbe léptek, a sik, mely a Czaporogok táborául

szolgált, eltűnt szemeik elől és Andry csak egy kopár meredek szirtet pillantott meg háta mögött, melynek ormain ritka vékony hangafüszálak lengedeztek s fölötté a leszálló hold kisdéd aransarlóként halványan fénylett.

Könnyüded fuvalom járta meg a tájat, a sivatag felől jövő és az egyenként kialuvó csillagok a nap közeledtét hirlék. Sehol sem hallatszott azonban a kakas reggeli köszöntése; régóta elszokott már mind a város mind az elpusztított környék a virradat hirnökének hangjától. Egy vékony fatörzsön áthaladták a patakcsát s egy másik kopár magas sziklafal emelkedett előttök. E hely bizonyára a legjobban erősítettnek tartatott a város környékén, mert a földvéd sokkal alantabb volt felhányva, mint bármerre körül és őrök épen nem voltak láthatók. Kevéssel odább egy monostor vastag kormos falai emelkedtek fel a magasba szemeik előtt és annak oldalain sűrűn rakott lőrések voltak észrevehetők.

Az egész hegylejtő buján növő hangával volt ellepve és az ezt s a patakcsát választó keskeny téren ember magasságu nád, sűrű bokrozatban nőtt fel. A tátránő leveté saruit és ruházatát felhajtva, ovatosan haladt előre az iszap borította sikon. Andry türelmesen követte a szolganőt e több mint kényelmetlen uton; a szokatlan nehéz teher alatt pihegve, roskadozó térdekel. A mindenható szerelem, a feszült várakozás, melyben a mindig titkon remélt viszontlátás után való epeedés tartá, felvillanyozta minden tetterejét s ez türteté vele az utolsó órák alatt élt aggályokat és fáradalmakat.

Darabig ily szoros elővigyázat mellett folytatva hallgatag utjokat, végre a nádasból kiértek és egyszerre megállt a vezetőnő, egy roppant galycsomag zárta el az utat, melyet minden ereje összpontosításával sikerült csak eltávolítani és most egy üreg mutatkozott a földben,

melynek szűk torkolata alig látszott egy embert bebo-
csáthatni. A tatárnő görbedve ment előre a kemenceaj-
tócskához hasonló nyílásba és Andry zsákjait betolva
nagy bajjal tudta őt követni.

Néhány lépés után végkép sötétben voltak.

VII.

A mint éji vándoraink tovább és tovább hatoltak a
szűk sötét üregben, a lég mindinkább fojtóvá, nehezeb-
ben szivhatóbbá vált, Andry lélekzete mind szorul-
tabb lőn.

„Nemsokára látni fogunk“ — biztatá őt halk lel-
kendező hangon a gyorsan előre haladó tatárnő; „rögtön
elérjük a kriptá oltárát s oda közel hagytam gyertyámat.“

És valóban, a földalatti ut sötét falai lassanként
világosulni kezdtek és kevés vártatva egy kisded kerek-
séghez értek, mely kápolnához hasonlított, amennyiben
a vízfénylő falak egyike mellett oltár alaku asztal s fö-
lötte egy ódonszerű, koromszinűvé elfeketült szűkikép
volt látható. Kisded ezüstmécs, mely a kép előtt függött,
bágyad világot terjesztett körül és setét árnyzatban
tűnteté föl a kopár nyirkos falakat. A tatárnő lehajlott
és a földről felvéve rézgyertyatartóját, melyhez hosszú
lánczokon különféle eszközök voltak akgatva, tisztelet-
teljesen meghajlott, és az oltármécsnél meggyújtá a gyer-
tyát. Andry ezalatt lerakva sulyos terhét, pillanatra
szabadabban lélekzett és a vezetőnő egy intésére újra
megindult. Hallgatag, sötét árnyakként a bizonytalan
világításban néha néha éles fényben tűnve föl, hasonlit-
hatólag Gérard hires festvénye „delle notti“ sze-
mélyeihez, folytaták utjokat.

Az ifju lovagnak erő s egészségben virágzó arca,

daliás termete merő ellentétben állott a tatárnő össze-
görnyedt szikár alakjával. Amint e kétes világításban
a most lassanként szélesbülő földalatti uton egymás
mellett haladtak és végre Andry eddig lehajtott fejét
fölemelheté, magas karcsu alakja végkép fölegyenese-
dett, a hallhatlanul oldalánál lépdelő szolganő halvány
arca mind kísértetiesb színben tűnt fel előtte és ön-
kénytelen kérdeni kezdé önmagától: vajjon nem álom
játéka-e ez egész jelenet? felizgatott képzelme csalké-
pe?!.. A vállaira nehezülő teher meggyőződte őt
ébersége felől, megnyugtatóan szolgált a sovárgott vi-
szontlátásra nézve. E gondolatok által visszatérve a va-
lóságra, figyelemmel kezdte szemlélni a földalatti ut
nyirkos falait, melyek a folytonos haladás közben mind
sűrűbben csepegteték izzó homlokára s halantékaira a
rólok le leszakadó jéghideg nedvességet. Itt is, mint a
Kiewi tanoda templom földalatti üregeiben, mik szintén
temetkezési helyül szolgáltak, számtalan mélyedés volt
a falakban, néha koporsókat, néha csupán szétszórt
csontvázakat, szent Anachoretákéit tartalmazók, kik a
világról s annak csábjairól lemondva, sirig tartó ájtatos-
kodás és nélkülözések között töltötték volt szegényes
életüket a zárda falai mögött. Tovább s tovább hatolva
Andry szagló szerveit mind erősbbe váló halottias szag
úté meg és a nedvesség némely helyeken oly erős volt,
hogy a vándorok lábai egészen vízbe merültek. Többször
meg kelle állniok, mert a tatárnő már alig volt képes
utját folytatni. Egy darabka kenyér, mit hirtelen nagy
éhen elnyelt, borzasztó gyomorgörcsöket okozott neki,
mert a hosszas ét nélkülözés által elszokott volt gyomra
a tápémésztéstől. Gyakran meg kellett állnia és csak
szerfeletti megerőtetéssel fájdalmas nyögés közt mehe-
tett ujra odább.

Végre — midőn a vezetőnő már majd végkép kifogyott minden erejéből — egy kisded vasajtó mutatkozott előttök.

„Hála legyen istennek, itt vagyunk!“ szólt elhaló hangon a tatárnő s kezét emelve, hogy megüsse az ajtót, erejétől elhagyottan tántorgott vissza a fiatal kozák karjaiba.

Andry, pillanatra földre bocsátva terhét, kardja markolatával keményen megütötte az ajtót, melynek kongó viszhangja jelöl: hogy mögötte roppant közürnek kell léteznie; azután elváltozott a hang, mintha magas boltozatok alatt huzódnék tovább. Két három perc múlva kulcsosomag zörgése hallatszott és egy hosszn csigalépcsőn lassan lefelé jövő léptek csoszogása. Az ajtó megnyílt és egy tiszteletre méltó agg szerzetes állt előttök, reszkető kezei egyikében a kulcsokat, a másikban szövétneket tartva, ki hallgatag kézintéssel belépésre hívá meg a vándorokat; Andry önkénytelen visszapatlant a katolikus szerzetes megpillantására, mert tudni való, (mint már fönebb érintetett) hogy a kozákok kiirthatlan gyűlölség s megvetés tárgyaul tekintették a katholika hitfelekezetűeket s nevezetesen a papokat és sokkal nagyobb embertelenséggel bántak velök, mint a zsidók s tatárokkal. Viszont az ősz monak is az előtte álló Czaporog meglátására (kit öltözeténél fogva azonnal megismert) visszadöbrent, de a tatárnő néhány suttogott szava megnyugtató. Andry habozva, látszó benső küzdéssel lépte át a küszöböt s midőn a szerzetes újra bezárta az ajtót és előttök haladva, néma fejbólintással inté a követésre, kérdést intézett vezetőnőjéhez, de mire ez szerfölötti elgyengültsége miatt felelni nem tudott. Nehány perc múlva a komor főegyház óriási boltivei alatt lelé magát az ifju kozák és el elhomályosuló szemei előtt egyetlen festői látvány tárult fel.

A szövétnekek számtalanával megrakott oltár előtt térdre borulva, halk imádságban volt elmerülve egy ősz lelkész; jobbra balra tőle egyegy ifju szerepár térdelt violaszin, fehér csipkével szegélyezett gazdag miseruhákban, oltári füstölővel kezeikben. Csodát kértek az égtől áhitatos imában: a város megszabadítását, a megingatott bátorság ujonélesztését, türelmet és a kisértő elűzését, hogy a védsereg s a polgárság közt elhatalmasadó zugolódás szűnjék és csüggeteg, gyáva gondolatoktól megmeneküljenek.

De mindenek fölött kenyér után imádkoztak, „kenyér az éhhalóknak!” volt a számtalan éhezők jajkiáltása. . . .

Jobbra s balra az oltártól nők térdeltek, sűrűen elfátyolozva, kisérteties halványságu arcaikat az imaszámolyra lehajtva. Nehány férfi komor bátortalan némaságban támaszkodott az oltárt körülvevő oszlopokhoz és az egész gyülekezett fölött érezhetően lebegett a nyomasztó vészérzet leple. A színezett üveg, táblás goth ablakok komoran néztek le a vakító fényben uszó oltárra és még sötétebbé tévék ez ugysis annyira mogorva képet.

Egyszerre halvány rózsapír árasztotta el a csillámiló üveg négyszögeket, a fölkelő hajnal viszfénye és ezer színben játszadozó alakzatok vetődtek a roppant egyházhajó-sötét padolatára. Az egész templomkar megvilágosult és a fénysugár felé vonuló tömjén a szivárvány valamennyi árnyéklátában visszatükröződött. Andry a sötét zugból, melybe visszahúzódott volt, csudálkozással szemlélé a behatoló világosság által előidézett varázsműt és eleven képzelme, a tulcsigázott ábrándozás el-lentállhatatlanul elragadá őt ismeretlen tájakba, egy bájos eszményvilág felé, messzemessze a komor valótól. . . .

Rögtön megzúdult az egész ür az orgona hatalmas

hangjaitól, mik folyton erősbek, hathatósbak lőnek, most a mennydörgéshez hasonlón, zajogva, majd ismét édes lányajkáról jövő ezüsthangokban huzódva végig az egyház-hajón s ujra hatalmas, megrázkodtató csengéssel viszhangozva, mire rögtön megszűnt minden hang és csak az utóhangzás alatt, rezgő boltivektől jövő viszhang tölté el a hallgató füleit. Andry ez előtte ismeretlen *) felséges zene hangjaitól elbájolva, hallgatag elragadtatásban leste az utolsó rezgésig és annak megszűntével mélyen elmerengve, érzéketlenül állott helyén.

Merengéséből kaftánján történő huzogatás által lőn felébresztve és a tatárnő állt ujra előtte.

„Menjünk, lovag!” szólt halkán — „itt az idő, hogy urnómhez közelítsünk. Kövess nyomon, de csöndesen, hogy észre ne vétessünk.”

Mindketten észrevétlen suhantak végig az egyház roppant hajóján és egy sötét szerhelyen keresztül kisdéd mellékajtóhoz értek, melyhez a kulcs a tatárnő kezében volt. Alig nyitotta meg a sarkaiban nyikorgó ajtót, a világosság teljes erővel betolulva, az ifju lovagnak órák óta sötétséghez szokott szeméit elvakítá. A tatárnő kézen fogta és magával huzta őt a szabadba. Egy nagy térre értek, mely rendes négyszögöt képzett és most tökéletesen el volt hagyatva. Középen sűrűn egymás mellé rakott cövekeken, fatáblácskák lógtak, jelelők: hogy itt h a j d a n a város élelemvására volt. A következő föld sűrű száraz agyagrakattal volt letaposva és az egész tér agyag- s téglából épült farácsozata alacsony házikókkal körítve. A kupos tetők számtalan lyuktól volt áttörötve, miken azelőtt ugyanannyi vidám arc üdvözölhette a virradatot, de most üresek, elhagyatottak

*) A g. n. e. egyházakban orgona nem alkalmaztatván, ez a kozák előtt tökéletesen új s ismeretlen volt. —

voltak egytől egyig. A tér egyik oldalán, a főegyházzal szemközt egy nagyobb épület emelkedett, nagyság s építésmódra kiváló a többi háztól, a tanácsház lehetett; kapui tárványitva álltak, de élő lény nem mutatkozott körülte. . . .

Az égbolt a regszürkület lángpirjában ragyogó fényt árasztott el és minden a napfelmenet közeledésére mutatott. . . . Az egész tér kiholtnak látszott, de körül halknyögést vélt észrevenni Andry. Körültekintett és mozdulatlan embercsoportozatokat pillantott meg a földön. A tatárnő intései dacára, mely őt sietésre kérte, megmegállott és megtapogatott egyeseket a csoporton heverők közül, meggyőződendő: vajjon élnek-e vagy holtak? E percben megbotlott egy testbe, melyet eddig észre nem vett; egy zsidónő holtteste volt, borzasztón elrángult vonásokkal. A nő, ifjunak látszott, helyzete az életnek a kinhalállal való erőszakos végtusájára mutatott, melyben az első volt a vesztes. Feje vörös selyemkendővel volt bekötve; két pompás gyöngysor diszité a rögtönzött turbánt, melyből rendetlenül előtörő dús hajfürtök hulltak alá hustalan nyakára; mellette hevert elkékülve kisdéd csecsemője; görcsösen sajtolva a kiászott mellet, az anyatej után nyögdelve. Nem sirt, nem kiáltott többé a szerencsétlen gyermek; csak néhanéha felfuvódó teste bizonyítja, hogy a lélek még nem hagyta el azt végkép.

Andry mély megilletődéssel, búsan lesütött fővel követé a tatárnőt, ki egy kinos sohajt lefojtva haladt előre.

Amint egy mellékutcába tértek, egy férfi jött velök szemközt, őrzülő dühvel hadonászva elsoványodott karjaival s folyvást orditva: „kenyeret, kenyeret!” . . . Andry-t megpillantva becses terhével, tigris-

ként rohant neki és birkozni kezdett vele; de ereje nem ért fel dühével: az ifju kozák könnyedén félrelökte őt és szánakozásból egy kenyeret adott kezébe. A kiéhezett vad szökéssel ragadta el s rögtön a legnagyobb mohósággal nyelte le azt. Mire Andry visszafordult, a kenyér meg volt emésztve és a szerencsétlen borzasztó görcsök közt adá ki lelkét.

Minden lépten uj és uj áldozataival találkoztak vándoraink a rettentő éhhalálnak. Egy diszes kinézésű ház ajtaja előtt tisztas aggnő ült gazdag öltözetben, mozdulatlan, mellére hajtott fővel; nem lehetett meghatározni: vajjon megholt-e már, vagy kinos haldoklásban tengi éppen most a végperceket. A szomszédház tetejéről hosszu kötelen, csüggött le egy kiaszott hulla, férfié, ki a kiállhatlan gyötrő kinoknak öngyilkosság által vetett véget. . . .

E rémlátványok fölött elborzadott Andry és nem tudott ellentállani, hogy ne kérdje kísérőnőjétől:

„Miként lehetséges az, hogy ily rövid idő alatt az emberek úgy eléhültek, annyira kifogyott minden élelem?! Hiszen ily helyzetben mindent, még mit vallás és törvény tilt is meg szabad és kell enni. . . .”

„Mindent megettünk —” válaszolt búsan a tatárnő, „az utolsó állatig minden fel van emésztve; az egész városban nem lelhető egyetlen ló, kutya, de sőt még egér s patkány sem.” —

„Borzasztó!”

„Bőséggel soha nem szereztük be az eleséget, mert mindent a mezőről és a körüllevő falukból hoztak” —

„De hogyan tudtok e szörnyű inség közepette, midőn lassanként éhhalállal kell kimulnotok, a város megvédésére gondolni? Miért nem kísértik meg a vezérek

az átadást? Ha alávetéssel kínáljátok meg a Koschewoy-t, talán még jól végződhetik minden,’

„A Waywoda talán átadta volna a várost, de tegnap reggel a bujany-i Polkownik levél-sólymot küldött azon izenettel : hogy minden áron tartsák magokat a védseregnek, mert csak még egy másik Polk megérkeztét várja, hogy avval egyesülve felmentésünkre jöjjön. Most percenként várhatjuk megérkeztét és akkor meg leszünk mentve minden inségtől. . . . De im itt vagyunk már; ez a Waywoda háza.“

Andry már messziről észrevett volt egy a többitől kiváló, tarkázott téglakövekből olasz modorban épített házat, két emelettel s számos ablakkal, mely egészen elkülönítve állott, minden tekintetben palotának mondható. A földszint ablakai pompás kőfaragatu mélyedésekbe voltak helyezve s erős aranyzott vasrostélyzattal ellátva. A magas emelet előtt kisdud bolthajtásokon nyugovó karzatos erkély állott ki, az egyes hordoszlopok közötti vasrácsozaton a büszke családi cimert tündököltető. Vastag téglalemezekből rakott széles festett lépcső vezetett az utcára, melynek e pompás épület valódi diszeül szolgált. A lépcsőfokok legalsóbbján két őrszem ült alabárdal kezükben, ellankadt karjaik egyikére támasztva a főt, bús gondolatikba elmerülten inkább szobor- mint élőlényhez hasonlítók. Nem is ügyeltek a lépcsőkön felmenő jövevényekre, sőt a tatárnő halk üdvözlését sem viszonzták. A lépcső legfelsőbb fokán, már majd az emeleti folyosóra érve, egy gazdag fegyverzetű vitézzel találkozott Andry, ki imakönyvvvel kezében láthatólag kimerülten állott a falpárkányhoz támaszkodva. A kozák sarkantyuinak hangos csörgésére lassan fölüté nehéz szempilláit és kérdő kíváncsisággal nézett a fiatal lovagra; a tatárnő néhány suttogott sza-

vára azonban újra könyvébe mélyedtek szemei. A folyosón áthaladva egy tágas terembe léptek, mely elfogadóul látszott szolgálni és zsufolva volt katonákkal, pohárnokok, vadászok, komornokok s mindazon különnemű s nevezetű cselédség seregével, mik az akkori kíváncsiak szerint egy lengyel főnemes udvarához tartoztak. Mindnyájan hallgatag mozdulatlanságban ültek körül, látható tespedéssel arcaikon. Egy kialvó gyertyafüstje kellemetlen szagot terjesztett a szobában, míg a roppant karostartókon lobogva égtek a szövétnekek dacára a már besütő napvilágnak, mely a széles rostélyezett ablakokon keresztülhatva, halvány pirral özőnlé el a terem északi részét, hol kissé magasb emelvényen tiszteletes aggok ültek félkörben, lelkészek, széles imakönyveiket térdeiken tartva s néma imákba elmélyedve.

Andry bátran és senkitől szemügyre nem vétetve haladt keresztül a tömegen és egyenesen egy előtte levő cimerekkal és faragványokkal bőven diszitett szárnyasajtó felé tartott; de a tatárnő hallgatag kézintéssel állítá meg őt és egy kisebb oldalajtóra mutatott, mely a szőnyegfalról alig látható vonalban vált ki. A fiatal kozák engedelmesen követte társnőjét, ki újra, egy hosszú keskeny folyosón át csinos előszobába s azon keresztül kisebb terembe vezette őt. A csekély fénysugár, mely a sűrű redőzetű függönyökön áthatott, keskeny vonalakban tükröződött vissza a dúsan aranyzott szőnyegfalakon és a pompás képkereteken,

A kárpitok s butorzat pazar fénye látható benyomást gyakorolt a fiatal kozákra, ki ehhez hasonló pompát nem látott volt soha. A tatárnő itt marasztá Andry-t és egy a falban nesztelenül nyíló szőnyegajtón át eltűnve, onnan pillanatra gyertyavilágot engedett kihatólni. Andry ereiben vad feszengésben lüktetett a vér; türtelen-

sége tetőpontra hágott; a hosszas feszültség, a várakozás és bizonytalanság mind ingerültebbé, lángolóbbá tévék őt. Nehéz terhét lerakta a fényezett padolatra, melyen sarkantyui éles csöngésben viszhangoztak; azután fülét a szőnyeg-ajtóra illesztve hallgatózott. Halk zokogás között egy női hang hatott füleihez, egy hang, melyet csak egyszer hallott életében, de mely őt egész lényében megrázkodtató. Semmi kétség többé: a Waywoda leánya, azon egy éji tündéries emlék bájkörözött szellem lénye, mely azóta olthatlan színekkel keble mélyében honolt, mely után vágyak epeszték szívét a vad harcias élet közepette, melyet a csaták zaja, és a vadviharok tombolása soha nem volt képes abból kiüzni ő ott volt, közelében, egyetlen fal által választva csak tőle, kinek minden vágya, legvérmesb reményei csak abban öszponatosultak: lábaihoz borulva megvallhatni végtelen szerelmét, az imádást, mely szívét eltölté

Az ajtó nyílt, a visszatérő tatárnő belépésre inté őt — pillanatig habozott, mert egy karcsu női alakot pillantott meg az ajtó mögött, melynek látása majd megfagyasztá, majd ismét a forrpontra kergeté vérét Rövid küzdés után a rajta erőt venni fenyegető bátortalansággal, átlépte a szentély küszöbét, az ajtó záródott mögötte. Mint amaz éjben, melynek emléke megszünetlenül élt, szende hajnalpirként világlott belsejében: félénken állt meg, dagadozó kebelével, sem előre, sem hátralepni nem merve, a földre szegzett szemekkel A sűrűen elfüggönyözött szobában két viaszgyertya és az egy szentkép előtt égő lámpa, mely alatt a katolikus házaknál szokásos imazsámoly állott: terjesztett kétes világot. Minden oly komoly, gyászos színben ötlött előtte fel, mintha a rideg halál honolna itt. A hosszas elzárkozottság a levegőt is annyira elrekeszté, hogy a

lélekzés is nehezebbé vált e szűk ürben; önkénytelen nyomasztó érzésnek kellett elfognia az emberi keblet. De mindezt nem vette észre az ifju lovag; szemeit föl-emelve, egy nőt látott maga előtt, mely gyors mozdulat közepette látszott meghökkenve állani. Közeledni akart a hölgy, de — mintha titkos belső erő tartaná vissza — leszögezve maradott állásában. Andry bűbajos ígézet hatalma alatt levarázsoltan tapadt helyén, égő arcokkal, elittasuló tekintetével elnyelve az előtte álló női alakot. Egy mozdulat csak és ő ott térdelt volna a felséges hölgy lábainál; de magyarázhatlan érzés vagy bilincsekkel tartá helyére láncolva. . . .

Ez nem volt többé azon lény, melyet viszontlátni reménylt, melyet ő ismert volt. Ez angyali szépség nem lehetett az, ki vele azon éjben játszott, csintalan gyermekként engedte volt át magát neki. Valami fejletlen lehetett még akkor e nőben: most egy végkép befejezett remekműhöz hasonlított; azelőtt pajzán szűz volt, ki gyors léptekkel közeledett a lehető tökély felé: most egy tökéletes nő, mely tündéries szépsége teljediszében ragyogva, vakító fényben állt előtte. Szelid fényben tündöklő szemei csak egyetlen érzést jelöltek; de ez végkép kifejelett volt; egy éddus szenvedély jellemét viselő. Nem volt ideje, nedves szemeit letörölni; könnyei csillámlón törtek elé az azokat elborító fátyol alól. Nyaka, vállai, melle, az egész alak tökéletesen, hasonlíthatlan méregyenben kifejelett szépségül tünteték föl és sűrű ében fekete hajfürtei szabadon folytak le vállai és karjai felett, bájosan keretelve e gyönyörű mellképet. Halványsága nemcsak nem gyengítette ez eszmény szépséget, sőt ellentállhatlan bájt kölcsönzött neki, rendkívül érdekessé tévé e páratlan szépségű arcot. E rövid kölcsönös szemle alatt Andry dobogó kebelével mozdulatlan állott az ígérés

hatalma alatt és midőn homlokát fölemelve, szemei a hölgyével találkoztak: kimondhatlan érzés rezgett át szívében.

A gyönyörű hölgy szintugy meg volt lepetve a fiatal kozák látásán; emez is meghaladta várakozásait, az egyszeri találkozáshoz mérteket. Andry a fejlett ifju férfiaság minden előnyeiben mutatkozott előtte; bársony pilláktól árnyékolt nagy szemeiben bátorság s ifjui erély szikrázott, párosulva nemes hév s lángoló érzelem kifejezésével; erő s egészség szólt napbarnította arcából s gyönyörű fekete szakálla selyemként fénylett. A karcsu erőteljes alakon parancsolói tekintély színezete ömlött végig és hódító valami volt egész külsejében, mely az értelmiséget jelelő magas homloktól kellemesen árnyékolt nemes kifejezésű arccal tökéletes öszhangzásban volt. . . .

Végre a nő felocsudott elmerengéséből és még egyszer végig nézve az előtte álló daliás alakon, rezgő hangon, mely a hallgató szívéhez hatott, szólni kezdett: „Nemes lovag, képtelen vagyok neked köszönetemet kifejezni nagylelkű tetteért; isten jutalmazzon értte....”

A sötét pilláktól árnyékolt szemöldök lecsukódtak ragyogó szemeire; lehajló arcán könnyü pir futott végig. Andry nem válaszolt. Szerette volna a hölgygyel megértetni keble érzéseit, megmagyarázni azon hévvel, melyben szíve az imádottért dobogott; elébe tárni: mi állandón, megszünetlenül trónolt beljében istenített képe, mint egyetlen vezércsillag az élet kemény utain; mind ezt a benne égő tüzzel, ajkaira ömlő hévvel kívánta volna a hölgy előtt kifejtetni — de képtelen volt egyetlen szóra. Ajkait ismeretlen hatalomtól érzé lezárva; hangját elfojtva a túlaradó érzelem által. Villámgyorsan járta át agyát a gondolat: hogy ő, ki a mogorva tanoda falai kö-

zül durva harci élet, kóbor kalandori társaság közé lőn sodorva: képtelen e nőnek válaszolni és mondhatlan fájdalom dulta kebelét, lázítá fel jobb érzését a beleoltott kozák természet ellen....

E pillanatban a tatárnő lépett a szobába, ki ezalatt az Andry által annyi vész közt ideszállított kenyeret szétvagdalta és most fiatal urnője részére is hozott abból egy szeletet arany tányéron. Az ifju hölgy elébb a nőre, azután mohó kívánsággal a kenyérre nézett s végre lángoló szemei a fiatal Czaporogon akadtak meg. E hálatelt, érzékeny tekintet, melyben látható vallomás rejtőzött: hogy a küldönő képtelen, szavakkal kifejezni köszönetét, jobban meg lőn értve Andrytól, mint a leg-hosszabb beszéd. Lelkét könnyebbülni érzé; úgy tetszett neki, mintha a köztők létező szellemi válaszfal lehullt, a gyönyörű hölgy hozzája leszállott volna. Bátorságát összeszedve meg akart szólalni, midőn a fiatal hölgy egyszerre kitörő aggodalommal a szolgáló felé fordult és remegő hangon kérdé:

„S édes anyám?! Vittél-e neki is kenyeret?”

„Ő alszik,”

„De atyám — ?!”

„Vittem neki valamit és úgy monda: személyesen jöend el a lovagnak köszönetét kifejezni.”

A fiatal delnő újabb hálás pillantást vetve Andryra, átvevé a kenyeret és szájához vezeté azt. Andry leirhatlan örömmel látta a gyengéd kezektől megtöretve és a gyönyörű ajkakhoz vezetve az egyszerű tápot; de amint észrevenné, miként az ifju hölgy mohó étvágygyal kezdi elnyelni a száraz kenyeret, rögtön eszébe jutott az őt imént az utcán megtámadott őrzöngő, ki mohóságaért gyors halállal lakolt és ez emlékezetnél elhalavá-

nyulva, odaugrott s a hölgy fölemelt karját feltartóztatva, esdeklő hangon szólt:

„A nagy istenre kérlek, ne egyél többet! Oly hosszú időn át nem vettél volt magadhoz eledelt, hogy gyomrod nem fogja elbirni egyszerre a megterhelést és beteg leendnél. Hallgass reám és hű szolgánódre, ki az imént maga is szenvedett mohósága által. Később ismét fogsz ehetni keveset s majd holmi eledelt is készíthetsz. . . .“

A bájos hölgy szintén elsápadva, leereszté karját és engedelmesen visszatéve a kenyeret a tatárnő által távoztakor otthagyt tányérra, hosszasan nyugtatá a hála s szerelem öszvegyületében ragyogó szemeit Andryn.

„Oh, szivem királynéja —“ folytatá szenvedélyesen az e kedvező jelenségektől felvillanyozott ifju, térdre borulva imádottja előtt — „parancsolj velem mint rab-szolgáddal. Kivánd tőlem a lehetetlent és vakon, szó s kérdés nélkül fogok engedelmeskedni. Kivánj, mit soha ember nem tett s én teljesíteném; érted vész és halál-nak szentelem magamat. A szent feszületre esküszöm: mondhatlan kéj volna reám nézve, éretted a halálba menni, a pokol kínait kiállani! . . . Mondj bármit, inté-sed, szavad nekem megszeghetlen parancs; tűz és víz, száraz és tenger nem képes akaratomat megtörni, szándékomat gátolni: ha téged szolgállak! Szólj! Parancsolj! Tied vagyok testtel, lélekkel, mostan s mindenkorra, végleheletemig! Tied létem, imám, éltem s halálom, mindenem! Utósó sohajom te leendesz és ha értted meghaltam: a tulvilágon téged foglak legelőbb keresni, hogy lábaidhoz borulhassak. . . .“

Lásd urnóm, én gazdag ember vagyok; vannak fa-luim, réteim, legelőim; atyám lovainak fele enyim, fegyverei, ezüstje, aranya, minden, minden! Anyám

hozománya s mit hosszú éveken át félretett, minden enyim! Kardom markolata három falut ér s ezenfölül még ezer s több lovat... Nincs Czaporog, ki velem mérközhethnék, kinek oly fegyverei lennének, mint az enyimek. Tanyáimon marhák s juhok ezrei vannak; földeim a Dnieper partján hosszan nyulnak el; minden sajátom, otthon roppant gazdag vagyok....

S mindezt, mindent, mi enyim s másoké, el fogom égetni, felpörzsölni s hamvát a légbe szórni, ha egyetlen szót szólsz, ha fekete szemöldeid egyetlen intése parancsol....

Talán mindez, mit itt mondtam, esztelen, badar beszéd; jól tudom, hogy hozzám, a vad kozákhoz, ki egész életét a zárda falai közt és a Szetsen töltötte, nem illik ily beszéd; hogy én, a sivatag fia, nem vagyok képes úgy szólni hozzád, mint itt, ahol királyok s fejdelmek, a legnemesb vitézek vannak, kellene s illendő volna. Jól tudom: hogy te az Isten színe előtt jobb, nemesebb lény vagy, mint a többi ember; hogy magasan állasz nemed, — a nemes hölgyek s lányok fölött, hogy még a királynők is háttérbe szoríttatnak általad....“

Növekedő csudálattal, szót sem veszelve a legnagyobb feszültségben hallgatta végig a delnő Andry e szenvedélytelt s szívből jövő nyílt beszédét és a daliás ifju erélyes, őszinte lelkülete akaratlan könnyeket csalt szemeibe. Előre hajtá gyönyörű fejét és ajkait felnyitva szólni kívánt; de rögtön megállt: eszébe jutott, hogy az előtte álló más párton van, hogy atyja, testvérei, bajtársai dühödt ellenségek, hogy a rettentő Czaporogok minden oldalról körülvéve szorongatják a várost és elkerülhetlen szörnyű halálnak szentelték annak lakóit.... Szemei megteltek könnyekkel és elővéve ezüst himzetű selyemkendőjét, elfödte arcát, hogy az ifjunak merev

várakozásban reá függesztett szemei elől fájdalmát elrejthesse. Visszahanyatlott székébe és sokáig mozdulatlan ült, benső fájdalomtól lázasán rángatott kebelével és gyöngy fogaival ajkait harapva, mintha mérges fenevad marását érzene szívében.

„Királynőm,“ folytatá esdő hangon a még folyvást előtte térdelő ifju, mialatt selyempuha kezei egyikét megfogva, ajkaihoz vezeté, „mondj egyetlen szót; az égre kérlek: szólj! csak ezüst hangodat engedd hallanom!“

De a kedves hölgy hallgatott s arcát folyton eltakarva, mozdulatlan maradt helyében.

„Oh szólj, mondd: miért e szomorúság? mért vagy oly igen bus? miért e könyek?“

E bensőséggel mondott szavaknak nem tudott tovább ellentállni a hölgy. A kéreg, mely szívét borítani látszott, leolvadt az ifju megható s mély megilletődéssel előadott szavai által. A delnő levevé szemeiről az azokat eltakaró kendőt és a keblében duló fájdalom kifejezésével az előtte térdelő ifjura függesztve azokat, halk, az üde esti szellő fuvalmai alatt ingó nád susogásához hasonlító hangon rebegé:

„Oh lovag, nem vagyok-e én végetlen sajnálatra méltó?! Nem szerencsétlen-e az anya, ki engem szült?! Kegyetlen sors, mi hasonlithatlan keservre ítélte el! Ádáz végzet, mely kérlelhetlen bakóként kinez, nevezhetlen gyötrelmeknek tesz ki! Nemeseink legelsőit, a leggazdagabb urakat, grófokat s bárókat, előkelő idegenek számtalanát s lovagjaink virágát vezetted lábaimhoz és hideg közönynyel, minden érzéstől menten, érintetlen kelle azokat érttem lángholva, legmélyebb hódolatban meghajolva előttem látni s mindenikük élte legnagyobb szerencséjeül tekintette volna viszszerelmemet,

végetlen boldognak vallandta magát; csak választanom kellett volna és a legnemesebb, legszebb közülök férjemmé leendett.... De te kegyetlen sors, egyikért sem hagyád megszólalni e lángoló szívet, hideg maradtam, érintetlen szerelmük hevétől; és most — e gyáva szív megszólal egy idegen, egy ádáz ellenség mellett, kitől csak vész és kárhozat várható hazámra, nemzetemre. A legjobb, legnemesebb vitézeket meg kellett vetnem, visszautasítanom, hogy végtére egy vesztünkre törő ellenségért dobogjon szívem!.... Miért, oh mely vétkemért büntetsz ily kegyetlenül, miért sujtasz oly nehezen, szűz Isten anya!?.... Ifjúságom napjai háborítlan csendben, bőség s pazar fény közepette folytak le eddig. A legvalogatottabb étkek, a legdrágább italok képezték mindennapi táplálékomat; a fényűzés netovábbja körözött és versengve kínálkozott az édek mindenike, legváltozatosbja kedélyem felélénkítésére.... S miért mindez, oh ég?!... Hogy végre a legszörnyűbb halállal muljak ki, nyomorultabban, mint bármely koldus az egész országban! És még hagyján mindez; nem elég, hogy ily kegyetlen végezetre kellett jutnom, hogy saját kínos halálom előtt még drága szülőimet, kikért örömmel áldoznám fel ezerszer életemet, a legiszonyatosb halállal kell szemeim előtt elveszni látnom; mindez nem elég: még őt is viszont kell látnom, hallanom hangját, hogy annál nagyobb legyen a kín, a szenvedés és gyötrelem! Csábító szavainak hallgatása kell hogy tépje szívemet, kettőztesse sorsom keserűségét, hogy annál nehezebben tudjak megválni ifjú életemtől, hogy annál szörnyűbb alakban jelenjen meg előttem a kérlelhetlen halál, készítve arra, hogy elátkozzam végzetemet — és bocsásd meg bűneimet, nagy isten — haldokolva megfeledekzem rólad és a szent anyáról!!!

A fiatal hölgy elhallgatott; arcán a kétségbeesés és töredelmes fájdalom kemény, szivszakgató tusát vivtak szive benső érzelmeivel; búsan lesütött homlokára lebomló dús hajfürtei alól fájdalmas zokogását lehetett hallani, és a lecsorgó könnyek eláraszták a bájos angyalarczot.

„Nem,” kiáltott fel Andry; „nem! ennek nem szabad történnie! A hölgyek legszebbike, legjobbja nem mulhat ki ily kinos halállal; mert el van rendelve, hogy minden, mi szép s magasztos van e földön, nemes az égben, előtte, mint szent előtt hajoljon meg. Nem, te nem fogsz meghalni! És ha mitsem képes szerencsétlen végzetedet enyhíteni, ha sem bátorság s hősies áldozatkézség, sem áhitatos imák nem képesek téged a veszélytől megóvni: haljunk meg együtt, engedj meghalnom előtted, lábaidnál, utósó leheletemig imádva szivem oltárát; engedd, hogy csak a halál válaszszon tőled!”

„Ne ámitsd önmagadat, lovag s ne engem is;” válaszolt fájdalmas megilletődéssel, a lemondó önmegadás hangján a gyönyörű hölgy; igenis, jól tudom, hogy nem szerethetsz, nem szabad szeretned engem; kötelességed tiltja. Én ismerem szent kötélyeidet, a kegyetlen viszonyokat, mik mellőlem elragadnak, miknek engedelmeskedned kell. Köztünk áthághatlan válaszfal létezik. Neked atyád s anyád van; bajtársaid és hazád hívnak, és mi — csak ellenségeid lehetünk!”

„Ah, mit gondolok én a hazával, atyámmal, bajtársaimmal? Én mitsem tekintek e világon, misem létezik reám nézve egyéb, csak veled lehessek!” válaszolt gyorsan, erőteljes hangon Andry, büszkén föl emelve homlokát és fölegyenesedve, a Dnieper nádszálaként állott a hölgy előtt. „Ha azt hiszed, hogy ezek

választanak el minket, tudd meg: hogy nekem semmim és senkim sincsen széles e világon — kívüléd senki — senki!“ ismétlé határozottan és erélyes kézlejtéssel, mely által a kozák szándéka változhatlanságát, másíthatlan eltökélést szokott kifejezni.

„Ki mondja“ — folytatá mindinkább hevülve és a szavait el nem titkolható örömmel leső hölgyhez közeledve; — „ki meri állítani, hogy Ukrania nekem hazám!? Ki az, kinek akarata hazát alkotni volna képes?! A haza csak ott van, csak azon lénynél lehet, melyet imádunk, mit lelkünk szeret, mihez hódolva közelit, mi legdrágábbja a szívnék e földön. . . . Nekem te vagy hazám, mindenem e világban! És e hazát el nem hagyandom soha többé, míg élek; szívemben hordozandom e drága kincset, és ne merészelje senki, senki azt tőlem elragadni!“

Az oly őszinte szívből jövő szenvedélyes indulatkitöréssel szemben az ifju hölgy pillanatig mozdulatlan, édes meglepetésben állott; azután mélyen szemeibe tekintve a fiatal leventének, rögtön karjai közé veté magát, mint szenvedélyétől elragadott szerető nő, ki egyetlen hivatásaul csak a szív gyengéd érzelmeit ismeri, kinek csak egy célja, egy gondolata lehet: a szeretett férfi boldogítása. Darabig néma ölelkezésben, a nem remélt kényszerben merülten álltak, túlrágadva mennyei boldogságban az elő kölcsönös szerelem édjei közt; míg egyszerre lázas sirásban fakadtak ki a hölgy oly soká lefojtva volt érzelmei.

E pillanatban zavart kiáltás, dobok pergése és trombitaharsogás hatott fel az utcáról, közbe-közbe a nép örömrivalgásai, ujjongó zaj és tombolás.

De Andry ebből mitsem hallott; benne nem maradt érzés egyébre, mint a gyönyörű szűz meleg leheletére,

az édes csókokra, mikkel amaz égő orcáit elárasztá, a könyekre, melyek a madonna-arcon lefolytak, a hosszú ajakra, mik illatos selyemhálóként lengték körül a keblén nyugovó angyalfőt....

A tatárnő örömkialtások közt rohant a szobába:

„Meg vagyunk mentve!“ kiáltá önkivületes felindulásban; „barátink a városba jöttek, eleséget és fogly — Czaporogokat hoznak magukkal —“

De sem egyik sem másik nem hallgatott reá. Szenvedélyes kéj-mámorában folyton a kedves szájra illeszté élv-ittasodó ajkait s ez az őt boldogító csókot folyvást viszonzá.

A kozák el volt veszve, örökre elveszve a Czaporog lovagságra nézve. Nem láthatá többé viszont a Szets-et, nem hazáját, a falukat, melyekben atyja és bajtársai laktak, nem többé az ur házát, melyben végezte volt azokkal együtt eddigelé imáit..... Ukránia nem nevezhette többé magáénak legjelesb fiai egyikét; egy büszke ifju hőssel kevesebb volt soraiban és az öreg Tarasz vad kétségbeesésben téphette ősz haját s elátkozhatta a napot s órát, melyben öngyalázatára egy ily gyermeknek adott éltet.....

MÁSODIK SZAKASZ.

OSZTAP.

MÁSODIK SZAKASZ.

OSZTAP.

VIII.

A Czaporogok táborában zaj és izgatottság uralkodott. Eleinte senki sem volt képes felfogni: mi uton juthatott észrevétlen az ostromlott város falai közé a királyi hadosztály. Szigorubb nyomozás folytán azonban kitűnt, hogy az egész P e r e j a s z l a w - K u r e n i, mely a város egyik kapuja előtt táborozott, az e behatolást előző napon holtrészeg volt s így nem lehetett csodálni, hogy az ahoz tartozó kozákok legnagyobb része az éj idején rájuk rontott lengyelcsapat által leöletett s többije el lön fogva, mielőtt még ellentállásra egyesülhettek volna. Megfoghatóvá lön a szerencsétlen eset, midőn kiderült: hogy mielőtt még a Perejaszlawét szomszédoló K u r e n i k, a támadás zaja és a támadó ellenhadosztály csörtetése által figyelmeztetve fegyverhez foghattak, az ellenfél már győztesként a városba vonult és annak utócsapatai szerencsével verték vissza a legnagyobb rendetlenségben rájuk rohanó Czaporogokat. A megdöbbenés általános volt és főkép az egyes Kurenik vezérei az elfojtott düh minden jelével járták végig csapataik sorait.

Délfelé a Koschewoy összegyűjté az egész tábort és midőn a kozákok valamennyien fővegeikkel kezökben

mély hallgatásban s a bekövetkezendőket feszült kíváncsiságban várva körben álltak, imigy szólalt meg:

„Tudjátok, urak s testvéreim, mi történt ez éjszakan; ismeritek a gyalázatot, mit rajtunk elkövetett az ellenség. Im ez szolgáljon tanuságul: mire vezet az iszákosság, e legundokabb vétsége a had fiának. Ennyi intés és korholás, a megindulásunkkor kimondott szigorú parancsaim hasztalansága után be kell látnom: hogy végkép s kiirthatlanul megrögzött nálatok azon hiba: hogy mihelyt kettős szeszadagot kaptok, annyira leiszszátok magatokat, hogy a baromnál is érzéketlenebbekké lestek. Nemzetünk s szent hitünk ellenei ilyenkor nemcsak könnyen nyomnak le, hanem akár le is vetköztethetnek, sőt arcáitokba is köphetnek, anélkül, hogy észrevennétek vagy ellenszegülni képesek lennétek.“

Megszégyenülve és vétségük öntudatában lesütött fővel némán hallgatták végig, vezérük e kemény fegybeszédét a kozákok; szem sem mozdult, míg egyszerre a mély siri csöndben, mely a Koschewoy itt megszakadott szavait követé, a *N e z a m a i k o* Kureni Atamanja, *K u k u b e n k o* hatalmasan csengő hangon szólalt meg:

„Megállj atyánk;“ — mond — „bár a törvényben írva és semmi szokás által szentesítve nincs, hogy bárkinek is szabad legyen a Koschewoy szavába vágni, ha annak tetszik az egész hadsereg előtt szólani: azonban mégis kénytelen vagyok beszéded fonalát kettévágni, mert látom, hogy rosszul vagy értesülve és az eset nem úgy történt, mint te mondod. Szemrehányásaid igaztalanok, nagyrészt ártatlanokul sujtanak minket. A kozákok hibáztak s feltétlen halált érdemlendtek volna: ha hadut alatt, csaták között, vagy bármi más fontos és veszélyes hadivállalat folyamában kelletén túl vagy épen eszük elvesztéig ittak, féketlen dorbézolásnak engedték

volna át magukat... Ámde mi hetek óta veszteglünk itt a legkisebb mozdulat vagy hadparancs nélkül, halálos unalom közt kétségbeejtő tétlenség minden kellemtelenségének kitéve a szorosan körülvelt város kapui előtt. Sem bőjt, sem egyéb türtőzködés a vallástól vagy általad meghagyva nem volt. Mikint kívánhatnád, hogy az emberfia ne igyék, midőn semmi teendője, midőn őli az unalom?! Ez nem lehet vétek; ezért nem érdemlenek korholást fiaid.... Azonban hagyján; ez esetben könnyű volt az átkozott lengyeleknek felettünk győzedelmeskedni; meg fogjuk mi nekik mutatni: mit tesz az, védteleneket, alvókat megtámadni, az elszunyadott oroszlánra ütni.... Ha eddigelé legyőztük őket a csatában: most meg fogjuk őket verni úgy, amint emberfia nem emlékszik hasonló csatáról; egytől egyig legyőzzük, kiirtjuk, hogy egy sem fogja közülök viszontlátni szülőföldét. . . .“

A „Kurennoi“*) lelkes beszéde megtetszett a kozákoknak. Lassanként fölemelték lesütött homlokaikat és sokan megelegedtség jeleit adák, míg végre egy kiáltásban nyilvánult a közvélemény:

„Kukubenko jól beszélt!“

És Tarasz Bulba, ki a Koschewoy közelében állott, halkan hozzátevé:

„Uglátszik Koschewoy: Kukubenko igazat szólt. Mit felelsz reá?“

„Mit felelek?“ vizonzá emez fenhangon: „válaszom ez: Kukubenko derék lovag; boldog az apa, ki ily fiat nemzett!.... Nem nagy bölcsesség kívántatik ahoz, korholó szavakat mondani, vétkeseknek fegyverbeszédet tartani, mely által a megtörtént bajt úgy sem lehet orvosolni. Ámde bölcsen tesz az, ki — anélkül hogy az

*) Kurennoi = Kureni parancsuoka, Ataman.

ember szerencsétlensége fölött civódnék, a többé vagy kevesbbé bűnöst dorgálná — képes oly szavakat mondani, mik a sors esapása alatt meghajlott vitézt ujra emelik, uj bátorságot lehellnek belé és — mint frissítő itatás után sarkantyú a lovat — uj és nagyobb tettekre serkentik. Magam is — halljátok s higyjétek Czaporog uraim — utóbb néhány vigaszszót akartam mondani, de öröömre Kukubenko megelőzött ebben. Éljen Kukubenko!

„A Koschewoy helyesen szólt!“ hangzott a kozákok sorai közt.

„Helyesen beszélt. Éljen a Koschewoy!“ kiálták mások.

És még a tábor vénei is, kik rendszerint hallgatva huzódtak félre a tömegtől és alig avatkoztak hivatlan a közügyekbe, ősz bajszaikon végig simogatva, megelégedéssel ismétlék:

„Valóban, helyes egy szó volt!“

És a derék Kukubenko, ki a szigorú törvények tudomásában önkockáztatással mert megszólalni társai érdekében, el volt felejtve, háttérbe szorítva az őt követőnek helyesül elismert szavai által s észrevétlen tűnt el a tömeg között. Így volt s így van ez a mozgékony, könnyen elragadható egyéneknek, így a nemzeteknek, kiknek heve egyegy szóra fölébred, lángra gyul és szintoly hamar elalszik. Ilyen volt a kozák, ilyen részben a világ „nagy nemzete“, („la grande nation“) a francia, kinek egyik szintoly hős mint lovagias udvariasságú királya jelszavaul választá a bájos könnyelműség e felülmulthatlan kifejezését: „Il a raison, et — qu'on ne m'en parle plus!“*)

*) „Igaz van, s — ne hallják róla többé.“ XIV. Lajosnak tulajdonítottatik.

„S' most“ — folytatá a Koschewoy — halljatok engem urak. „Mit ér a hosszas kesergés az egyszer elvesztett csata fölött?!“ Evvel vissza nem idézhetjük a múltakat, a csorbát ki nem köszörülhetjük és így csak az marad hátra, hogy bátran, csüggedés nélkül nézzük szemközt a jövőt, ernyedetlen kitartás és szokott hősiebátorság által feledtessük a balszerencsét... Egy várat bevenni a falak megmászása, vagy éppen a „német mesterek“ módjára (kiknek ördög jelenjen meg álomképül) patkánylyukak ásása által: nem illendő, nem lovagias, nem a kozákok hadtana szerinti harcmód. Mi nyílt csatára, vitézi tettekre vagyunk hivatva; ez rendeltetésünk, életünk, ily harcra mindenkor készen állunk. Nemde, igazat szoltam, lovagok s testvéreim?!“

„Igen! Igen! Helyesen Koschewoy!“ ordítá a tömeg,

Az ily zajos tetszést nyert hadvezér tiszteletteljesen levett főveggel köszöné meg a sereg kedvező nyilatkozatait s kézintéssel csendet kérve — mi azonnal helyreállt — folytatá:

„Nem hiszem, hogy az ellenség pótserge holmi nagy készletekkel vonult volna a városba. A néhány társzerkeren, mit a lovasság szerencsésen keresztülvitt táborunkon nem sok élelem lehetett; aligha egyetlen napra való a roppant őrség s a lakosok számára. Amazok végkép ki vannak éheztetve, minek következtében valószínű, hogy a most bevitt eleséget egyszerre fölemésztik, vagy már eddig is fölemésztették s ami a földolgot a lovagnak való szénát s abrakot illeti: istenemre! nem tudom, honnan vélik azt előteremthetni, hacsak papjaik hathatós imádkozásán megkönyörülve, valamely védszentjük a magas égből alá nem röpit ilyet számukra. Ezt azonban nem hinném s így mi sem segítheti őket, hacsak a

nagy isten maga nem könyörül rajtok, mert papjaik, e telhetetlen potrohok, nagy szájukon s tettettett ájtatosságukon kívül mihez sem értenek. Ezen s egyéb okoknál fogva tehát nem leend más menekvésük, mint ha a városból kitörnének, megkisértendők, minket innen végkép elüzni, vagy sorainkon keresztültörve, nekünk az üres falakat hagyni, mi — úgyhiszem — nem lenne inyünkre. Az első — a kitörés — mulhatlanul megtörténendik; de hogy minket megverjenek, vagy sorainkon keresztül utat vágjanak maguknak, ezt minden áron meg kell gátolnunk, s azért történjék rendeléseim szerint: Az egész tábor három részre fog osztatni s ezek mindenike a város egyegy kapuja előtt tábort ütni. Öt Kureni a főkapu s kettőkettő a másik két kapu elé. A Diadniw- és Korzun Kurenik lesbe állittatnak s szintugy Tarasz Bulba Polkja, mely egész osztály fölött a Polkownik veszi át a parancsnokságot. A Titar eff és Tunnoscheff Kurenik jobbról, Tscherbino ff és Szteblikiw Kureniek balról a tartalékokat képzendik s ti ifjak, kik éles fogakkal birtok s harc viszketeget éreztek magatokban, lépjetek ki a sorokból, száguldjatok eléhátra gyors méneiteken és ingereljétek gunyoló kihívások, csufondáros kiáltások által az ellenséget. A lengyel eszelős, könnyen felpattanó, a gunyt, sértést nem képes hidegvérrel tűrni: lehet, hogy még ma is kitörnek. Ha a sikra veszszük őket, meg van nyerve a csata.... Az Atamanok vizsgálják meg Kurenieiket, ha imittamott hiányoznának egyének, szedjék össze a Perejaszlaw Kureniből megmaradottakat. Csönd és rend legyen általánosan; éberség s józanosság minden fölött. Jaj annak, kit legkisebb kihágás terhel. Estefelé minden kozák egyegy pohár bort kap, hogy kijózanodjatok; mellé egyegy kenyeret. Különben hi-

szem: hogy még tegnapiól jól lesztek lakva, mert ugyancsak annyira dorbézoltatok egész éjen át, hogy csudálatos marad előttem, miként sokan közületek meg nem pukkadtak....

Végül halljatok még egy parancsot: ha bármelyik ezen átkozott zsidó csaplárok közül — mert látom, ismét egész serege fészkelte be magát újra a táborban — egyetlen csepp égettort merészel egy kozáknak adni, akár pénzért, akár amugy jószántából: disznófület szegeztek homlokára*) s lábainál fogva akasztatom fel. Isten engem úgy segéljen!.... És most testvérek előre! Minden úgy legyen, a mint mondtam. Dologra!

Itt bevégezé hosszas beszédét a szokatlanul felingerültnek látszó Koschewoy. Alig hangzott el utósó parancsszava, a kozákok övig meghajolva tiszteletteljesen üdvözlék őt s minden oldalra távozván, csakis jó távolra érve tevék fel újra fővegeiket. Nehány perc múlva csörtetés hallatszott az egész óriási táboron végig; mindnyájan fölfegyverkeztek, megtölték lőpor tülökjeiket és lovaikat befogva, a szekerekkel siettek rendre érkezni a leendő induláshoz. Minden fölösleges zaj s mondhatni: szó nélkül lőnek teljesítve a vezér parancsai.

Tarasz Bulba lassan s gondolataiba merülve haladt tábori sátra felé. Anélkül, hogy az éj eseményei felől tisztába jött volna önmagával, mégis felötlött előtte Andry hosszas kimaradása s mármár aggódni kezdett, hogy a Perejaszlaw Kureni emberei egy részével együtt álmában fogták őt el a lengyelek.... De nem! Andry nem az, ki élve adná meg magát és ez elesettek közt nem találtatott. S mégis — mind atyja, mind Osztap testvére a kora reggtől fogva mindenütt keresték s ke-

*) A halál büntetéseknek Oroszthonban akkor divó egyik neme.

restették volt, anélkül hogy csak legkisebb nyomára is akadtak volna. . . .

Ily kétségek közt ringatva felháborodott elméjét, Polkja elé érkezett az öreg Bulba és még idestova szűk-séges parancsok osztása után a csapat végleges felszerelését bevárando sétált felalá táborsora előtt. Egyszerre úgy vélte, mintha egy ismerős hangtól régóta nevén szólíttatnék, mit ő — kellemetlen kételyeibe merülve — csak most vett észre.

„Ki hí?” mondá nyersen, föleszmélve elmerültségéből.

Y a n k e l, az általa a Szetsen haláltól megmentett zsidó állt előtte.

„Polkownik uram! Polkownik uram! szólt lihegő, szakgatozott hangon, mintha fontos hirrel akarná meglepni a szolítottat; a városban voltam, kegyelmes uram!”

Tarasz szinletlen csudálkozás kifejezésével nézte a zsidót s végre közönyösen kérdé:

„Mi az ördög vezetett oda téged?”

„Elmondom, Polkownik uram, el egész végig;” szólt amaz, gyanus hákogást ismételve, mintegy előkészítőül holmi kellemetlen hirre.

„A mint napfelmenetkor zajt hallottam,” folytatá a zsidó, cselesnek lenni akaró mosolylyal: „és azután nem sokára lövöldözni kezdtek a kozák urak, felkaptam ruháimat és a színhelyre siettem, anélkül hogy időt vettem volna magamnak a felöltözésre. Csak szaladás közben huztam fel végkép kaftánomat s épen azon pillanatban értem a város kapujához, midőn a segédcsapat utóso sorai a fogoly Czaporogokkal bevonultak. Odanéztem s képzelje kegyelmes uram, kit láttam?! G a l a n d o w i t s c h tisztet, a lengyel urat, kit igen jól ismerek, már három év óta adósom háromszáz arany-

nyal. Utána szaladok, hogy pénzemet kérjem tőle s imé — a városba jutottam a lengyelekkel együtt!”

„Hogyan?! Te a városba mentél, hogy adósságot követelj rajta?!“ Kérdé mosolygva Bulba. „És nem akasztatott fel rögtön, mint alkalmatlan kutyát?“

„Valóban, Polkownik ur,“ mond Yankel: „felakart akasztatni; emberei már nyakamba tették a kötelet s elakartak hurcolni; de én kéréshez fogtam, könyörögtem a nemes urnak és ígértem, hogy szívesen fogok elvárni a háromszáz arannyal, míg csak neki tetszik s ezenfölül ujonnan kölcsönzők neki, ha néhány főuri bajtársánál pártomat fogja, hogy a nálok levő pénzemhez jussak. És ő megkegyelmezett s mindent ígért, mert — igazat szólva — a nagy tiszt urnak semmiye sincs, egyetlen arany sem lelhető zsebeiben, épen úgy, mintha a legközönségesb kozák lenne, ámbár roppant falui, pompás kastélyai, házai s egész S c h k l o w i g terjedő pusztái vannak otthon, miktől tán husz harmincz ezer arany évenkénti jövedelmet huz. S ha most újra a b r z e s z l a w i zsidók föl nem szerelik: valósággal még a háboruba sem mehetett volna. Az országgyűlésről is azért kellett elmaradnia.“ —

Az öreg Bulba türelmetlenül szakítá félbe a bőbeszédü csaplár s jüzérnek végtelenre nyulni fenyegető elbeszélését.

„És tulajdonképen“ mondá, „mit miveltél a városban? Láttál-e néhányat a mieink közül?“

„Oh igen! Nagyon sokan vannak ben a mieinkből. Ott van például I t s z k h a, R a k h u m, K h a i w a l k h, a főszállító.“ —

„Ördög vigye el mindnyájokat! veszszenek el mint hitvány ebek!“ Kiáltá bosszusan felpattanva Tarasz; „mit tartod orrom alá elkárhozott fajodat?! Ezekhez semmi

közöm. Azt kérdem: hogy láttad-e Czaporogjainkat s kiket?

„A Czaporog urakat nem láttam; de láttam Andry urat, a Polkownik ur fiát.“ —

„Hogyan? Andryt láttad?! Hogy hogy? He?! Hol láttad őt? Miként találtad, mi állapotban volt? Börtönben, megkötöztetve, egy sötét lyukban, láncokkal terhelve, nemde?!...“

„Ki merné Andry urat megkötözni, bilincsekbe verni?! Ő jelenleg egyike a legelőkelőbb uraknak ottben a városban. Alig ismerhettem reá drága ruháiban. Fegyverzete arany, öve tiszta arany, minden rajta arany, köröskörül csillog az aranytól, mint ha tavasz idején a dérlepte füvet süti meg a reg sugára. Csakugyan úgy van, higgye meg Polkownik uram. És a Waywoda legjobb lovát adta át Andry urnak; ez a ló maga is kétszáz aranynál többet ér...“

Bulba nem titkolható fájdalommal sejtés elegyítette meglepetését; minél tovább hallgatá Yankel szavait, annál szembetűnőbb lón zavartsága, mely az eleinte ámulás kifejezését viselt arcvonásokon mind leverőbb sejtésnek csinált helyt. Végre hosszas szünet mulva — mely alatt az előtte álló zsidó fürkésző tekintetet jártatott rajta többizben végig — újra kérdésre nyíltak ajkai:

„És mi okból vett volna fel fiam oly ruhát s fegyverzetet, mi hozzá nem illik, mi nem az övé...?“

„Hm — mert jobb volt s szebb az övénél, megtetszett neki. És most ő is, mint a többi odabén, a harcosok sorait járja fel s alá s oktat, tanítgat; hol ismét őt oktatják, épen úgy: mintha a leggazdagabb lengyel ur volna.“

„De hát ki vagy mi kényszeritheti őt arra, hogy mindezeket tegye?“

„Én nem mondtam, hogy kényszerítették volna. Tehát nem tudja Polkownik uram, hogy Andry ur önként ment át a másik félhez?”

„Ki ment át?!”

„Andry ur!”

„Hová ment?”

„Átment az ellenfélhez s most az övéik egyike és valóban a legderekabak közül való.”

„H a z u d s z nyomorult!” orditá Bulba, önkivülletes felpattanásban görcsösen ragadva meg a zsidó karját.

„Miként volna az lehetséges, hogy én hazudjam?! Hogy merném én ezt tenni?! Hisz nem vagyok oly bolond, hogy önfejem vesztére hazudjam! Mintha nem tudnám, hogy a szegény zsidót ebként akasztanák fel a legelső fára, ha egy urat rágalmazni merne!...”

„E szerint tehát azt állítod, hogy Andry hazáját, hitét, becsületét eladta?” —

„Oh Polkownik ur, hogy mondanék ilyet?! Én nem mondtam, hogy Andry ur valamit eladott volna; csak annyit mondtam, hogy az ellenfélhez ment át.” —

„Hazudsz sátán! Nyomorult pogány! Ilyesmi még a keresztény világban nem történt; Czaporog még nem tett ilyet! Hazudsz kutya!”

„Kegyelmes uram! Hogy mernék én hazudni kegyed előtt?! Nőjjön bár fü s gaz házam ajtaja előtt; legyen elkárhozva atyám, anyám, nagyapám s anyám atyja; legyenek elátkozva családom sirjai: ha hazudok... Ha Polkownik uram kívánja, megmondom, miért pártolt el Andry ur.”

„Miért, miért?”

„Lássa Polkownik ur, a Waywodának van egy lánya, egyetlen leánya; az oly szép, oh istenem, mi szép, mi bájos teremtés! Valódi angyal!...” És itt Yankel meg-

kisírlé, a hölgy szépségét negédes tagjártatás, arcjáték által kifejezni, miközben szemeit hunyorgatva, ismételt szájcsattantással jelelé, hogy valami rendkívül édes, kifejezhetlen élvezet tárgya tűnt fel szemei előtt....

„Nos?! tovább, tovább!”

„Nos, a Waywoda szép leánya kedveért ment át Andry ur. Ha az ember szerelmes, olyan, mint a vízbe áztatott talpbőr, mit kénye kedvé szerint hajlíthatni.... “*)

Bulba mély gondolkozásba merült; meggondolta, miszerint a gyenge nő oly hatalmas befolyást képes gyakorolni a férfira, hogy gyakran a legerősb, viharezett férfiak is elvesztek miattak. Meggondolta, miként a nőnemhez való vonzalom különösen Andrynak mindenkor gyenge oldala volt és így megfoghatóvá, mind hihetőbbé lön előtte a zsidó elbeszélése....

„Hallgasson meg Polkownik uram” — szólalt meg ujra Yankel; „mindent elmondok. Reggel, amint a zajt meghallottam és láttam, hogy a lengyelek a városba vonulnak, előre nem látható esetekre egy sor keleti gyöngyöt vettem magamhoz, a legdrágábbakból, istenemre! magamnak száz aranyomba kerültek. Tudtam, hogy nők vannak a városban s a hol ezek vannak — mondám magamban — ott bizonyosan megveszik gyöngyeimet, ha mindjárt nem volna mit enniök. Amint a lengyel tisztek, a Galándowitsch pajtásai, — kiket vele együtt a nagy isten verjen meg! — elbocsátottak, a Waywoda házához szaladtam, hogy eladjam a gyöngyöket s ott mindent megtudtam egy tatár szolganőtől, ki a mult éjjel maga vezette be Andry urat a városba és a Waywoda lányához, kivel már két éve hogy ismerős, Kiewből, a hol egyizben éj idején a kémé-

*) Szórukszóra oroszról fordítva; szokásos hasonlítás.

nyen áthatolt be a nő hálósobájába. Minden rendben van már odaben; Andry ur szereti a szép Waywodalányt s amaz viszont őt és mihelyt a Czaporogok el lesznek kergetve, megülik a nászt. Andry ur megígérte, hogy el fogja üzni a Czaporogokat.“ —

„S te nem ölted le tüstént ott a helyen az ördögfiát?!“ kiált közbe Tarasz.

„Oh kegyelmes uram! Miért öltem volna én meg?! Hisz ő önként ment át a másik félhez s mi véték lehetne ebben? Ő odament, hol jobban találja magát....“

„És te magad láttad őt?!”

„Tökéletesen, színről színre, amint most kegyedet látom itt magam előtt. Beh daliás egy levante! Sokkal szebb valamennyinél odaben! A nagy Isten adjon neki egészséget, jóllétet, hogy sokáig éljen boldogul a szép Waywoda lánynyal!.... Rögtön ránismert s amint közeledtem, megszólított....“

„Hamar! mit mondott?!”

„Megszólított — azaz, előbb ujjával intett felém s azután, a mint hozzáléptem, megszólalt: „Y a n k e l!” mondá. Én: „Andry uram?!“ Ismét ő: „Y a n k e l!” mondd meg atyámnak, testvéremnek, a kozákoknak, a Czaporogoknak, az egész világnak: hogy atyám nem atyám, testvérem nem testvérem, társaim nem társaim, hazám nem hazám többé: hanem csak ellenségeim, elkárhozott gyűlölt ellenségek, kikkel meg fogok verekedni, együtt s egyenként, mindnyájok ellen sikra szállok s le fogom őket győzni m i n d, egytőlegyig m i n d!....“

„Hazudsz, Judás!“ kiáltá Bulba kétségbeeséshez közeli kitörésben. „Hazudsz, nyomorult eb! Elkárhozott zsidó, te Krisztust fölfeszítetted! Megöllek, sátánfia! Nyomorult!.... Fuss! Hord el dögleletes testedet sze-

meim elől, ha nem akarsz rögtön meghalni a legkinosb halállal!

E szavaknál Tarasz dühösen rántá ki széles kardját.

A megszeppent zsidó szaladni kezdett, amint csak hosszú szikár lábai birták; folyvást futott, végig az egész táboron, a kozákok szekerein keresztül s még a szabad mezőn is jó darabig el — holott Tarasz nem is üldözte, mert eszébe jutott, miként méltatlan volna hozzá, egy szerencsétlennel éreztetni haragját, ki a rajta esett bajt nem okozta, — az őt ért szerencsétlenségért ártatlanon venni boszut.

IX.

Yankel elillanása után Bulba darabig mozdulatlan, kivont karddal maradt helyén, martalékul a leggyötrőbb kételyeknek, az imént hallottak utóhatásai által kinosan ingatott kebelrel. Nyers jelleme, egyenes és tántoríthatlan gondolkozásmódja előtt megfoghatatlannak, megbocsáthatlan vétek gyanánt kellett feltűnnie még azon gondolatnak is: hazájától, szüleitől, hadtársaitól elpártolni pénz vagy egyéb érdek, vagy épen egy női szív elnyerése kedvéért.

Bár a keblében létező és a csaták viharait túlélt gyöngédebb atyai érzelmek az eddigelé kedvelt fiu mellett hatalmasan szólaltak meg: de ily tény, ily hasonlíthatlan elvetemülés bizonyosságával szemközt, halálos ellenévé kellendett válnia az atya, a vakbuzgó keresztény, a muszka harcos jogán és így végkép, egy rántással kiküszöbölnie szívéből azt: ki a legszentebb kötélyeket képes volt megszegni, — lábbal tapodni a legmagasztosb érzelmeket: a hit, a becsület és a lovagság kötelékeit — árulóvá lenni honán s testvérein!

Rövid gondolkozása folyamában megemlékezett az öreg Bulba, mikint a lefolyt éj alatt egy elfátyolozott nő kíséretében látta volt Andryt a táboron keresztül-menni. Most lön előtte megmagyarázható azon vészterhes sejtés, mely egy fáradalmas nap után éj közepén képes volt öt első édes álmából felriasztani, — pillanatra, ah! nagyon is rövid pillanatra szokott éberségére fölserkenteni.

De mindazonáltal — a zsidó által saját meggyőződése után oly hihető módon előadattak, a mindinkább szaporodó gyanus jelek dacára sem tudta önmagát végkép meggyőződtenni arról: hogy épen az ő fia lett volna az egyetlen, ki ily páratlan becstelenítő tettet, ily gyalázatos árulást lett volna képes elkövetni, vallását, lelki üdvét tudta volna áldozatul hozni egy nő, egy ellenség leánya kedvéért, annak birhatásaért!

A marcona hadfi kebelén rágó féreg azonban tompa szenvtelenséget előidézni még sem volt képes nála; nem tudta hajlítani e vihar edzette testet, nem megtörni a vas lelket, mely egy évszázad felén át, öntött éltet a hatalmas karba, az ellen ezrein diadalmaskodott hadastyán tagjaiba. Bulba hatalmas akarátának sikerült legyőzni indulat kitörését, lecsöndesíteni a belsejében dúló vihart és még arcáról is eltűntek utósó nyomai a kemény harcnak, melyet átküzdött, midőn Polkja elé lépve, első vezényszavát hallatta. Lova előhozatván, a kirendelt helyre, a kozákok által egyetlen még ki nem irtott famű mögé vezette csapatját és ott a legnagyobb ovatossággal állittatá ki a szükséges őrszemeket.

A Czaporogok csapatjai gyalog s lóháton elényomultak az ostrom alatt tartott város három kapuja felé és az egész roppant táboron végig csak az osztályparancsnokok harsány vezényszavai hallattak. Egyik a

másik után a legnagyobb csöndben s pontosságban indítá csatarendbe Kureniét és a rendelt mozdulat kivitele után minden zaj s nesz nélkül uj állásában maradt a további parancsok vártában. Csak most, e ritka kivételes helyzetben volt szemlélhető egész kiterjedésében a valódi katonai szellem, az önszabta fegyelem hatása e vasnyaku szláv faj vad, fékezetlen fiai között s ilyenkor legyőzhetlen co h o r s gyanánt kelle a hatalmas, rendíthetetlen harcosoknak feltűnniök.

A Kurenik helyreállottak; csak a P e r e j a s z l a w é hiányzott, el volt törülve az élők, a harcképesek sorai-ból. A kozákok, mik ahoz tartoztak volt, előtte való napon ittak, a mennyit csak képes inni kozák; ittak, míg a rajtok elhatalmasodó álm karjaiba dőltek. Felébredve, az ellenség hatalmában, négykézláb összekötözve lelé magát az egyik rész; míg a többi az álm karjaiból a haláléiba mentek volt át. A Kureni Atamanja, K h l i p, egészen ruházatlan találta magát a lengyelek tábora közepette és dult-fult hasztalan dühében, átkaival sujtva az őrizetére rendelt katonákat.

A Czaporogok mozdulatai, a város körülvételére célzó változások rögtön észrevétettek az ostromlott városban. Az egész lakosság kirohant a bástyákra és kíváncsian nézte: mivé fejlődendik a szokatlan mozgalom.

A kozákok bámész szemeinek viszont eléggé élénk látványt nyújtott a sáncokra csődülő sokaság és darab ideig szemközt nézték egymást az ellenfelek.

Ottfen a védfalakon a lengyel nemes lovagok egymást felülmuló pazar öltözeteikben, gyönyörűn fegyverkezve sűrű tömegben fénylő gomoly gyanánt álltak az égető nap sugaraiban; magas fehér hattyutollakkal ékített sárga sisakjaik messzire tündöklöttek a viszfényben s egyszersmind kellemes változatosságra szolgáltak

a sorkatonaság tisztjeinek fültővig lecsüggő kisdéd vörös kék fővegeik — és amazok dusan himzett „Tupánjaik“ az egyszerű, legfőlebb csekély selyemhimzéssel ellátott posztókaftánok mellett. A főnemesek pompás kardjai s lőfegyverei az akkori szokás szerint végig arannyal voltak kirakva és a szélben hosszan lengő dushimzésű kaftánujjakkal egyetemben hasonlithatlan deli, festői kinézést kölcsönöztek az azokat viselőknak.

Legelől a leventák közt hosszanlógó tollakkal díszített veres arany főveggel fején büszke állásba helyezte volt magát a város kapitánya, Budjak, egy roppant nagyságu vastag lengyel, elismert hadvitéz és rettegett parancsnok. Mellette a különbség feltüntetésére egy alacsony szikár alaku lovas vezér állt, kinek élénk kisdéd szemei a sűrű szemöldek alól átszegző tekintetet jártattak körül, az alant mozgó ellentáboron. Folytonos mozgásban volt, ide s tova kergette futárait különféle parancsokkal és az ellenség új felállításához képest változtatá meg a kiállított előőrsök s védcsapatok elhelyezéseit. Meglátszott rajta: hogy törpe alakja és jelentéktelen külseje mellett valódi harci és értelmes vezénylő. A tőle jobbra álló, magas nyulánk tiszt volt, az ivás s lakomázás szenvedélyét eláruló veres arccal s tömött hosszú bajuszszal, ki semmitmondó kifejezéssel hallgatóg bámult maga elé.

Mögöttök hemzsegett a tér jelentéktelen kurta nemes ifjaktól, kik hol a kormány, hol a zsidók költségeire, (mely utóbbiaknak ezért atyjuk egész vagyonát is lezalogolták) csak igen ritka kivételes esetekben önzsebükből voltak fölszerelve és egyedül a bő fizetés és gyors előléptetés vártában katonáskodtak. Ezeken kívül még egész serege a tányérnyalóknak, holmi tanácsurak védenecinek, kiket szünetlen azok körében lehetett szem-

lélni s kik ma itt, e főnemes körökben — hol magukat néha holmi apró szolgálattételek által szükségessékké tenni értették, sőt nélkülözhetlenekül lőnek tekintve — türetek; holnap tán egy uriasztalról vagy holmi csap-székben ezüstcsészét loptak és holnapután kocsibakon szerepeltek. Szóval: az emberiség minden neme és a világ valamennyi nemzetisége képviselve volt itt e zagyva nép között és az ily különféle elemekből összeállított tömeg szüntelen mozgékonyasága, a rendetlen, lézengő sokaság minden tekintetben merő ellentétet képzett a falak alatt nyugton, a férfias erő higgadt öntudatában veszteglő kozákok egyszerűn egyenlő s egytőlegységig harc-edzett daliákból álló seregével. Itt nem voltak láthatók aranyos ruhák, drágaságok s ércek nemeiben való fény-üzés; a fegyverek egyszerűek, de válogatottak s gondosan felszereltek voltak és legfőlebb egyegy Ataman kardja markolatában lehetett holmi arany vagy ezüst diszítést lelteni. A kozákok nem voltak kedvelői a drága öltönyöknek, főleg csatákban s hadut alatt; kaftánjaik s fegyverzetük ritka kivétellel egészen egyszerűek, sőt durvák s minden feltűnőségtől mentek voltak és egész soraikon végig, csak tisztán fekete fővegeket, imittamott veres szegélyzet s rojt különbözésével lehetett észrevenni

A Czaporogok soraiból most két kozák lépett ki; az egyik még igen fiatal, alig husz éves; a másik kevéssel idősb, tapasztaltabb, az arcait diszító sebhelyek tanúsága szerint, mindkettő — szójárásuk után — „jó fogakkal bíró“ nemcsak harapásra, de tettekre nézve is. Nevök: Okhrim Nasch és Mikita Golokopitenko. Ezeket Demid Popowitsch követé, egy éltés kozák, ki hosszas éveken át járt már a Szetsre, Drinápoly falai alatt állott és sok viszontagságokon

ment volt keresztül, kalandoros életében. Egyizben, midőn egy hatalmas tűzvészből szabadult, egészen feketén beszurkolt fővel s égő hajakkal érkezett a Szetsre, valóban sajnálkozásra méltó állapotban; azóta azonban ideje volt magát helyrehozni, sérveit kinyugodni, amit ő jól is használt: amennyiben hosszú fekete hajfürtök csüggtek le füleire és bajusza sűrűn s tündöklő feketén nőtt meg újra. Az egész ember kihizott és folytonos jó kedve mellett élces előadási modorral vegyült bőbeszédűségéről volt híres.

„Az egész tábor — szólalt meg kihívó gunynyal, az általános csend között elég hallhatón a falakon állókra nézve — ,valamennyie vörös „T u p á n“okat visel, igen szép; valóban jól néznek ki így; csak azt szeretném tudni: vajjon erejük s bátorságuk is oly szép vörös-e?!*)”

„Halljátok, ti sivatag kutyái!“ kiáltott vissza a sáncról a hosszú szikár lengyelvezér: „mindnyájatokat megkötöztetlek. Adjátok ki lovaitokat s fegyvereiteket, rabszolgák! Láttátok-e már, miként kötöztettem meg bajtársaitokat?... Nem, ugy-e?!.... Jól van! Örök! vezessétek elé a fogoly kutyákat!“...

Az engedelmes zsoldosok elővezették az éjjeli csetepata alkalmával elfogott Czaporogokat. Elöl Khlip A t a m a n jött, ugyanazon állapotban, melyben elfogott: felső ruha és nadrág nélkül. A mint a bástyára ért és társai gunyjául látta magát kitéve, elszégyenülve süté le fejet és a lefojtott düh s boszuvágy fájdalmas rángást idézett elő nap s viharbarnította arcán.

„Mitse busulj, Khlip!“ kiálták fölfelé ismét a kozákok: „nemsokára kiszabadítunk a gyáva zsoldosok kezéből, kik csak alvókat mernek megtámadni, a kutyák; és a vitézt vadállatként kötözik meg.“ —

*) Szójáték: „K r a s z n o j“ = vörös, szép, fényes, dicső.

„Igen“ — szólt közbe Popowitsch — „most fegyvereinket akarnák, hogy a jövő éjszakán alvókul s fegyvertelenekül ránk ronthassanak.... De hiszen, csak jöjjetek ki a fegyverekért; készen fogjátok lelni, de addig is azt izenjük Budjak uramnak és a többi vezéreknek, hogy —“*)

„Ne gondolj vele, Khlip“ — tévé hozzá alólról Borodaty Ataman; „nem te vagy oka, hogy mezíten fogtak el álmodban; az mindenkin megtörténhetett volna. De átok, szégyen s gyalázat azok fejére, kik öngyalázatukra, minden illetet félretéve, a lovagság törvényeit lábbal tapodva ily állapotban merészeltek elévezetni, guny tárgyaúl kiállítani.“ —

„Uglátszik“ — kiáltá fel Golokopitenko, gunyoros arcintorgatással a védfalakra mutatva — „csak akkor van bátorságtok, ha alvókkal kell szembeszállni. Az éber oroszán ellen semmi kedvetek föllépni. Haha! ismerjük már vitézségteket.“ —

— Várj csak, várj — kurjanták vissza amazok a bástyárol, — még jókor fogunk érkezni, hogy kondor hajadat elvágjuk.**)

„Hahaha! azt szeretném látni, miként fogják hajunkat elvágni!“ gúnyolódék Popowitsch, lovát háttal a lengyelek felé fordítva s aztán az övéinek hangos kacaja közt folytatá: „No de, a mi igaz, meg kell adni: a lengyelek tán sohasem voltak oly jól védve, mint most,

*) Itt az akkori fogalmak szerint élces kozák alkalmasint azon épen nem aeszthetikai kifejezéssel élhetett, melyet a híres Göthe „Berlichingi Götz“ harmadik felvonásában használt, vagy inkább sejteni engedett. —

**) Legnagyobb fenyegetés azon kor szláv népeinél; mert az elvágott hajú férfi (színtugy, mint még e század elejéig a nő is) megbecstelenítettnek tartatott. —

ha az a hosszú veresorru ottfen vezénylőjük, amit nagyszája után hinnem kell.'

„S miért hiszed, hogy ez esetben jól lesznek védelmezve?“ kérdék a kozákok, sejtve, hogy Popowitsch látszólag komoly észrevétele alatt valami gonosz célzásnak kell rejlenie.

„Miért?!“ ismétlé emez alig rejtett gunymosolylyal a kérdést s azután gyorsan hozzátevő: „mivel, amint látjátok „Kerghisz“*) uram ő kegyelmét odafen, az egész piszkos hadsereg elbujhatik mögötte s aztán ember is volna, aki hason fölül, lándzsával hozzá akarna férni.“ —

A kozákok átalános hahotája jutáhnazá e rögtönzött élcet és sokan, fejüket csóválva, kárörvendő mosolylyal mondák:

„Mennykő fickó ez a Demid! Ha valakire köszörüli gonosz nyelvét, akkor ugyan kegyelmezzen annak.“ —

De a kozákok nem fejezhették be észrevételüket:

„Vissza! Hátra!“ kiáltá az örködő Koschewoy, ki oda közel állva, látszólagos közönnnyel, de bensőleg nevetve hallgatta a két párt közötti civódást, melyben tagadhatlan a kozákok részén volt az előny.

A lengyelek megelégleni látszottak a tréfát és az annyira gunyolt vézna parancsnok bizonyos jelt adott kezével, mit a gondos Koschewoy csakugyan jól magyarázott volt, mert alig huzódtak vissza néhány ölnyre az e gunyolódások közt lassanként mind előre tódult kozákok: erős csapattüz érkezett a várfalokról lefelé, de szerencsére egyet sem talált a golyó a vezérük előrelátása által megmentettek közül.

Kevés vártatva rendkívüli zaj s mozgalom mutat-

*) „Kerghisz“ = orosz gunynév, a tatárokra szokott alkalmaztatni. Tulajdonképi jelentősége: tatár khánfi.

kozott a bástyákon s hatolt ki a városból, mire az ősz Waywoda is látható lőn, lóháton, teljes diszöltönyben.

Most a kapuk nyíltak meg és a lengyel hadsereg kifelé vonult. Legelől a huszárok lépdeltek büszke méneiken, a legszebb rendben lovagolva kettős sorokban, pompás fegyverzetüket a napban villogtatva. Utánok a vértess lovasság nehéz lovakon kettesével, nehéz lándsával fegyverül s kemény rézsisakokban. Ezeket egy csapatja a leggazdagabb nemes leventéknek követé, gyönyörű kinekkinek önkedve s izlése szerinti pazarfényű öltöny s fegyverzetekben. E büszke lovagok megvevéssel viseltettek a rendes katonai sormenet iránt s kinek közülök külön csapatfőnökség vagy egyéb önálló vezénylet nem jutott, inkább egyedül saját szolgálai s fegyverhordói — gyakorta elég tekintélyes kis csapat — élén lovagolt.

Végre a gyalogság — azaz: a városnak a lengyel segédcsapatok bevonulásaig majd egyedüli védserge — érkezett rendetlen osztályokban a fenérintett vastag parancsnok vezénylete alatt és ezeket — mint utósó a város elhagyásában — a kigunyolt hosszú szikár főtiszt követé törzskar s csekély utócsapat kíséretében.

A Czaporogok gunyoros közönnyel szemlélik a hetykén kifelé toluló lovas és gyalog osztályok felmorzsolását; de egyszerre a Koschewoy harsány vezény kiáltása riasztá fel őket az ideiglenes tétlenségből:

„Gátoljátok őket” — kiáltá a vitéz és hadértő Kir-diaga, tájékozó ménen elvágtatva a sorok előtt — minden áron gátoljátok soraik felállításában. Gyors támadás minden előtt, kemény roham és azután minden Kureni csak egyszer támadjon. Hagyjátok el a többi kaput! Össze körülöttem, ide az egész tábor! Ataman uraim! helyre a Kurenikkel! Egyik a másik mögé,

szorosan fődözve! És most.... előre! Titareff Kurenie jobbról, Diadkoffé balról essenek oldalbal. Én előlről fogok közéjük csapni, K u k u b e n k o és P a l i w o d a hátba veszik és minden fölött elválasztani, rendetlenségbe hozni kell őket. . . . Ha a sorok bomlani kezdenek T a r a s z B u l b a Polkownik mindkét szárnyról becsap Polkjával és két tűz közé hozza őket. Előrel a szent kereszt nevében, előre! dobok, trombiták, előre!

Igy szólt szünetlen vágatva haladása közben a sorok előtt a derék Koschewoy, egy tapasztalt hadvezér modorában, ki mindent előre lát, előre rendez. És a kozákok minden oldalról támadtak. Nehány perc alatt megvoltak törve a lengyelek sorai s nem maradt idejük egyetlen sortüzelésre. Minden keresztülkasul ment, a két ellentábor egy gomolylyá lett, amelyben csak a kard és lándsa játéka forgott. Ez általános zürzavarban mindenik nyert alkalmat, magát előnyben mutatni, kitüntetést szerezni. P o p o w i t s c h bebizonyítja, hogy nemcsak nyelve, de karja is jól forog; három gyalogot ölt le és két nemes leventét csapott le lovaikról, miközben mosolygva mondá:

„Istenemre! szép lovak! Ilyeket már rég ohajtottam magamnak!

S evvel szabadon bocsátva a pompás állatokat egyet egyet csapott hátukra és odakiáltott a tartalékseregbe: hogy fognák fel számára. Visszafordulva, talpon lelé az általa nyergeikből kiemelt nemes urakat; az egyiket leszurta, a másiknak nyakába hajítva „a r k a n“jät*) így

*) „A r k a n“ parittyá, erős, hosszú zsineggel, a kozákok kedvenc fegyvere, melyet rendkívüli ügyességgel tudtak az ellen-nyakába hajítani és azt lováról lerántani.

hurcolta végig maga után az egész csatasíkon s végre pompás kardjától s aranyokkal tölt erszényétől megfosztva, félrelökte a hullát.

Kobitha, egy derék fiatal kozák, miután két ellenközvitétz leszurt, a lengyelek egyik legvitézebb fő-tisztjével csapott össze és soká verekedtek élet halálra. Végre a kozák legyőzte ellenét s keblébe verte törét, de ugyanazon percben ő is el volt veszve, mert egy még vértől párolgó lengyel golyó agyába furódott. A lengyel nemes leventék legdelibbje volt, ki őt így találta, a leg-szebb ifju, számtalan ős végsarja, ki pompás fakó mén-nen ide s tova száguldott a csatamezőn, mely e napon már számos vitézi tetteit látta. Két Czaporogot vágott le kardjával; egy daliás kozákot, F e d o r K o r j t, nyer-géből kidobva, lándsájával szegzett a földhöz, miután lovát egy pisztoly lövéssel ölte volt le. Most éppen K o b i t h a volt utósó ellene s ezt is sikerült az élők sorai-ból kiirtani.

„Ez az én emberem!” kiáltá a N e z a m a i k o K u r e n i A t a m a n j a, K u k u b e n k o; evvel akarok megmérkőzni; nem mindennapi találkozás!”

És lovát megsarkantyuzva, a küzdter közepére vág-tatott, oly hatalmas orditással rohanva kiszemelt elle-nének, hogy a körulte harcolók akaratlan összerenzen-tek. A lengyel, sejtve az uj ellen közeledtét, lovát fe-léje akarta fordítani, de ez nem engedelmeskedett. A kozák vad csata kiáltása megrendíté a nemes állatot és ez egy hatalmas szökéssel ugrott félre a felé vágtható kozák elől. Kukubenko pisztolyt vonva elő, a lengyelt hátba lőtte s ez leesett lováról; de mindazonáltal nem adta meg magát, hanem kardját erősen fogva, keresztül akarta szurni ellenfelét, mire azonban elgyengülve visz-szahanyatló karja már nem volt képes. A Czaporog, ha-

talmas kardját kétkézbe fogva, földhöz szegezte az eleseredett ellent és a sápadt ajkak közül mély sohajjal röppent el a lélek.

Kukubenko felé sem nézve többé, vérében hagyá az elesettet, kinek pompás arany himzésű kaftánja a sebekből bugyogó vértől lőn elboritva és odább száguldott Kurenje élén más, előre kiszemelt fenyegetett pontra.

„Miként hagyhatja el ez esztelen a gazdag fegyverzetet s öltönyt?! Vétek volna ezt itt felejtetni, hogy a lovak összetapossák!” mond az Uman-Kurenj Atamanja, Borodaty. S elhagyva embereit a lengyelhez vágatott, hol lováról leszállva, a halott fölé hajlott és le kezdé szedni annak fegyvereit.

„Hét nemest vágтам le önkezemmel” — szólt munkaközben; „de egyik sem volt ily pompásan felszerelve.”

És elvakítva kapzsiságától, Borodaty mind lejjebb hajolt, a gazdag zsákmányt fölveendő. Elvévé az elesettnek drágakövektől ragyogó török törét, az aranyokkal tömött erszényt s egy finom aranyláncon nyakáról lecsüggő mellpénzt, melyben egy kised szőke hajfürt — gyengéd nő szerelmi záloga — volt elzárva.

Borodaty nem vevé észre, hogy a veresorru szikár tiszt, ugyanaz, kit már izben lováról lerántott és kinek orcáját egy hatalmas heggel jelölte volt meg, közeledett feléje. A tiszt fölemelve nehéz pallosát, egy suhintással elvágta az előre hajlott nyakát. A főerre, a test amarra gurult és körül a föld elborult a rabló és kiraboltatni szándékozott összegyűlő véréből. A birvagy szerencsétlen végezetre hozta Borodaty Atamant.

Azonban, mielőtt még a győztes lengyeltiszt az Ataman levágott fejét a hajfürtök egyikénél felkaphatta és

szándéka szerint nyerge kápájához köthette volna, már előtte állott a bosszuló: O s z t a p, Tarasz Bulba idősb fia személyében.

Mint a karvaly, ki hatalmas szárnyait csattogtatva hosszas ideig hasítja körben a levegőt, rögtön mozdulatlan megállapodik egy pont fölött s azután röppenő nyilként csap le a mezőkön gondtalan „pitypalaty“át hallató fűrjre: úgy csapott O s z t a p B u l b a a könnyű győzelme fölött önhittén elmosolyodott lengyeltisztre és hajítá nyakába parittyáját. A hadfi veres arca még sötétebbé lőn, midőn a török összehuzta torkát. Görccsösen kapott pisztolyához, de a megdermedt kéz már nem volt képes a lövést irányozni és a golyó céltalan tévedezve röppent el a sikon. Osztap leoldá a lengyel nyergéről a selyem zsineget, melylyel amaz foglyait szokta volt megkötözni és avval kezét lábát összehuzta, a zsinór egyik végét nyergéhez köté, mire lovát megsarkantyuzva, a lengyel holttestét a csatatéren végig hurcolá és elvágatva odakiáltott az U m a n e-Kureni kozákjainak; hogy adják meg Atamanjuknak az utósó tiszteletet. A kozákok meg voltak lepetve Borodaty esztének hirtelén, mert őt egyjéül ismerték a legyőzhetleneknek; de midőn néhányan közülök meggyőződtek ez újabb veszteség felől, elhagyták a csatatért s félrevivék főnökük hulláját.

Néhány perc múlva meg volt ásva a gödör és befejezve a rövid halottas szertartás, mi ilyenkor csupán egyegy bucsú kézszorításból állott, mely után egy közösen mormogott rövid ima közben a rögtönzött sirba eresztették a tetem. Alig volt befödve a hant, már a felől kezdtek tanácskozni a kozákok: kit válaszszaanak Borodaty helyébe Atamanul?!....

„Mit ér a hosszas vitatkozás?!“ szólalt fel végre

egyike az idősbeknek; ,lehetlen jobb Kurennoit választanunk O s z t a p B u l b á n á l Igaz ugyan: hogy ő legifjabb köztünk; de észre s bátorságra nézve be kell vallanunk, hogy legméltóbb arra és belátása bármelyik öszével fölér. Válasszunk meg O s z t a p B u l b á t !"

„Legyen O s z t a p B u l b a ! Ő az uj Ataman! hívjátok elé Osztap Bulbát!“ kiáltá egyhangon az egész Kureni.

O s z t a p előlépett és fővegét levevé kevés szóval köszöné társainak a megtisztelést, melyben e kinevezés által részesítették. Azonban legkevesébbé sem jutott eszébe, ifjukorát vagy tapasztalatlanságát felhozni, hogy a kínált rangra magát méltatlannak mondja, mert háboru idején a habozás, kétségeskedés nem talál helyet. Osztap legjobban fogta föl helyzetét, midőn néhány perc múlva már vezényszavát hallatva, ellenség elé vezette uj csapatát, hol bő alkalma nyílt bebizonyítani: hogy nem hibázták el a reaesett választást.

A lengyelek mindinkább belátták, hogy a harc egyenetlen kezd lenni és e szerint lassanként hátrálva, a sikon átvágtak, hogy a tuloldalon ujra gyülekezhessenek. Az alacsonytermetű főtiszt, ki az imént a várfalakon mutogatá magát, jelt adott egy körülbelől négyszáz főnyi csapatnak, mely tartalék gyanánt volt a város kapuja előtt felállítva és ezek megértve az intést, sortüzélést kezdtek a kozákokra, kik közül azonban csak igen keveset találtak az irányvesztett golyók. Ellenben ezek nehánya a kozáktábor ökrei közé tévedett, melyek a szekér négyszög közepén legelészve, együgyű csodálkozással figyeltek a csatazajra s a löfegyverek gyakori ropogásai közben mind összebb húzódtak egy szorosan tömött gonolylyá. A közéjük esett lövések által azonban felbőszítve, most hatalmasan kezdtek bogni

és a szekereken keresztül törve, a kozák táborra rontottak.

E pillanatban Tarasz Bulba tört elé Polkjával a lesből; melybe el volt helyezve s honnan eddig az egész csatarendet figyelmesen szemlélte és a felbőszült állatok útját elállatva lovasai által, visszakergeté azokat. Együttal a kozákok irtóztató harcivalgásai csendültek meg, mire a már ugyis eléggé megrémült nyáj végkép zavarba hozatva, hattyáthomlok a lengyel ezredek közé rontott és néhány pillanat múlva rendetlenségbe hozta azokat.

„Hála nektek, ti teherhordó állatok!” kiálták a Czaporogok; „Kötelességteknek utközben megfelelően, most még a csatában is derék szövetségesekekül mutatkoztok!”

A kozákok újra az ellenségre törtek és most annál könnyebben hatolhattak a felbomlani kezdő sorok közé. A lengyelek halomra dőltek, a kozákok közül sokan tüntették ki magukat. Minden fölött Osztap s ifju társai: Metelitz a, Schilo; két Pizarenko, Wowtuzenko s többen számtalanok. A lengyelek minden oldalról megtámadtatva, végvesztüket látták és egy gondos parancsnok vezényletére a zászlók magasra emeltetvén, annyira mennyire sorakoztak azok körül és gyorsan hátrálni kezdtek. Róppant megfeszítés által és sok veszteséggel sikerült nekik a város kapujáig áttörni és itt kiabáltak: hogy nyissák meg azt belőlről. A nehéz vaskapu szárnyak rémesen nyikorogtak sarkaikban s felnyíltak a kimerülten megfutamodott por s vérlepte lovagok bebocsátására, mint akol a zavarba hozott juhnyáj felvételére.

Sokan a Czaporogok közül a városba akartak hatolni a megvert ellenség üldözése alatt; de Osztap

szigorú intéssel tartóztatá vissza az övéit, hátra kiáltva a többi felé:

„Maradjatok hátra, testvér uraim, a falaktól! Higyjétek meg, Czaporog urak, nem tanácsos igen közel járni azokhoz!”

Osztapnak igaza volt. Ugyanazon percben roppant sortüzelés kezdődött a bástyákról, mely azonban már egykét kozák elestét kivéve hatástalan maradt.

A csapatok helyreálltak; a Koschewoy előlépett s szívélyesen üdvözlé Osztapot-uj méltóságában.

„Örvendek,” szolt: „hogyan ily ifjú Atamanban a tökéletes bátorság mellett vezéri tehetség jeleit látom. Valóban az új Kurennoi bátran vetélkedhetik a harcokban megöszült parancsnok urak bármelyikével. Adjon Isten szerencsét a vezéri buzogányhoz!”

Az öreg Tarasz, ki az ellen üldözéséből visszatért Polkja élén e jelenethez háttal állott a kihevüléstől tájékozódó hadméren, kíváncsian fordult meg az „új Ataman” szemlélésére s hasonlíthatlan kellemes lón meglepetése, midőn fiát, Osztapot pillantá meg az Umané Kurenin előtt, szemébe huzott fővege akól dacosan jártatva, végig szemeit alárendeltjei csapatán, jobb kezében az Atamani buzogányt forgatva.

„Nézzék e büszke legényt!” szolt Bulba, örömtől dagadó kebelrel; „vajjon most nem lenne-e kedve az új Ataman urannak, ököl párbajra hívni ki atyját, ki a hosszú iskolai kabátot nem szerette látni fián?”

És évvel átlövagolt az Umané-Kurenin véneihez, hogy a fia megválasztatása által közvetve őt ért megtiszteltetésért köszönetet mondjon.

A Kozákok sorakoztak és a Koschewoy vezényszára egészen a régi táborhelyükig hátráltak. A szokott rend mindenben helyreállt. A lengyelek ismét mutat-

koztak a várfalakon, de az imént oly fényes gazdag Tupaínaik el voltak rongyolva, vértől s portól ellepve; a dus cifrázatu fegyverek elvesztették ragyogó zománcukat: csorbák s vérfoltok képezték most azok egyetlen diszítését. . . .

„Haha! ti nagyszájú hősök, bekötöztétek-e már sebiteket? Ugy-e bár: nem egyhamar fogjátok a mai napot elfelejteni?!“ kiálták gunyosan fölfelé a Czaporogok.

„Várjatok csak, ti emberevők! Átok fejeitekre! Még sem hajtom le fejemet nyugalomra, míg mindnyájatokat megkötözve nem láttalak, készülnek már számotokra az akasztófák, egytőlegyig mind azt fogjátok ékiteni!“ válaszolt boszusan a falról a többször említett vastag főtiszt, egy hosszú zsinórt forgatva kezében.

A Kozákok egyhangu hahotája volt minden válasz e még idáig alaptalannak látszó fenyegetésre. Vajjon mindig ilyen fog-e az maradni?! Nem fog-e teljesedésbe menni az irtóztató fenyegetés?! . . . Ki tudta volna megmondani?! Ki — e sok ezer tetterős, hadedzett daliák közül — akarta volna ezt elhinni?! Lett volna-e mód, az ujonnan kivivott győzelem tudatában kéjelgő erélyes hadsereget meggyőződten a baljós fenyegetődés valósulandása felől?!

A két ellenfél jó darab időn át halmozá egymást a kölcsönös gunyolódás és csufondáros fenyegetőzés mindennemű kifejezésével, míg végre mindnyájan beléfáradva, kiki enhelyébe visszahuzódott. A várbeliek — csekély őrizet kivételével, mely a falakon s a kapuk körül hagyattak — befelé vonultak, szállásaikon kipihenendők a csata fáradalmait; — a Czaporogok sebeiket kötözték és a nedves földet s agyagot, melyet azokra raktak, az ellenségtől nyert gazdag ruhákból tépett foszláncokkal takarták. A legkevésbé vagy éppen nem

sebesültek körüljárták a csatasíkot, elesett bajtársaik hulláit összekeresni és azok tisztességes eltakarításáról gondoskodni. Kardjaik s lándsáik segítségével kényelmes gödröket ástak, melyekből felső ruháik aljában távolították el a földet. Azután gondosan összeszedve elesett társaik tetemeit, teljes fegyverzetben takarították el azokat, a legnagyobb ünnepélyességgel a tábori „Popa“ imái és ájtatos szent énekek mellett. A szomorú ünnepélyt a Koschewoynak egy rövid de lelkes beszéde fejezte be, mely után a sirgödrök sűrűn rakott földdel lőnek letaposva, nehogy a vadmadarak prédájául maradjanak az elhunyt vitézek holttetemei.

A lengyelek hullái ellenben t i z e n k é n t összekötözve, lófarkakhoz lőnek csatolva és a szilajon tomboló ménnek ostor csattantással a roppant sikon végig hajszolva. A felbőszült állatok őrjölségig fokozott dühben, tajtékzó rohammal száguldtak keresztül a végetlen sivatagon, maguk után hurcolva és a homok buckákon való felfelhajigálás és zörrentetés által csakhamar izzéporrá roncsolva a véres hullákat. . . .

Estefelé a Kurenik körbe ültek a tábortüzek mellett és a győzelemérzet hevítette kozákok előadták egymásnak a hőstetteket, mi a letűnt véres nap folyamában egyik másik s az egész hadsereg által véghezvitettek. Igen soká maradt ébren az egész tábor és az égettborral tölt kancsók s serlegek vigan jártak kézzől kézre.

Midőn végre a csillagok is hanyatlani kezdtek az égboltozaton, az egész roppant táborban csak egyetlen ember viradt még a közelgő napkelet felé: az öreg T a r a s z, kinek gondtelt feje s fájdalomdult kebele e hosszú fáradalmas nap után sem engede testének nyugovást leltni. Az ősz bajnok lelkét kinos töprengés tölté el. Megfoghatlan volt előtte: mért nem mutatta

volt magát Andry az ellenharcosai között?!... Tán szégyelte magát a Judás, testvérei ellenében fegyvert fogni?! Vagy csakugyan hazudni mert volt Yankel és fogolyként lenne az ifju ottbent a városban?!.... De nem; ez nem lehetett, mert ha így volna: Andry mindenestre lelendett utat, módot, ha nem a megszabadulásra, de legalább hiradásra jelenlegi állapota felől és azután — mért nem jelent volna meg ő is a többi foglyok között, midőn a csata előtt a veresorru lengyeltiszt oly fittogtatón vezetteté elő s mutogatta azokat a vár falairól?! holott ő — Andry — minden tekintetben egyje lett volna azoknak, kiknek elfogatásával leginkább sietendtek kérkedni a lengyelek. . . .

Andry tehát nem lehetett fogva; önként kellett átmennie a gyűlölt ellenfélhez és Tarasz mind élénkebb színekben látta elvonulni lelki szemei előtt a jeleket, amint fiának a nőnem hizelgése és kecssei iránt oly fogékony szívét tőle és a becsület utjáról elcsábította, a szerencsétlen, tapasztalatlan ifjut a kárhozatba rántotta az elátkozott, egy kétségbeesett atya és hitrajongó harcos ezerszeres átkával sujtott lengyelnö. Igen: az apa fiát, a hittusákban megöszült vezér a hitszegő harcost is megátkozta s a felindulástól remegő ajkak ezer meg ezer kárhozattal sujták az elpártolt fiut és halálos boszut esküdtek a hitetlen csábító fejére.

És Tarasz Bulba megtartandotta ezen esküdt; a nélkül, hogy a hülgy bájai, annak megható szépsége képes lett volna őt megingatni; hosszú ébenfekete hajánál fogva végig hurcolta volna a kozákok egész táborán; gyönyörű vállait, a fehérségre a legmagasb hegytetők ormait fődő örök havat meghaladókat, összezuzta és megfertőztette — a bájteli testet ezer s ezer darabokra tépte volna szét: ha a nő egyszer kezei közé ke-

rülendett. . . . De Tarasz Bulba maga sem tudta, mily napra viradand; milyen a sors, mely kérlelhetlen föleg gyanánt vérleplével készül föléje nehezülni és újra meg újra, végveszteig sujtani őt s az övét elháríthatlan csapásaival. — — —

Végre az ősz bajnok is elszunyadott; lázas álomba merült, mely alatt összevissza uszó zavart képletekben vonult el öntudatlanságba süllyedt elhúje előtt a mult, a jelen s a homályba borult jövő. . . .

A jól rendezett csatárláncban felállított örsszemek — szent kötélyeik érzetében józanon maradván — mind közelebb huzódtak a tábor felé s egész éjen át ébren sétáltak felalá a folyton fölélesztett tábori tüzek mellett, figyelmesen nézve éleslátásu szemeikkel a láthatárt elborító sűrű sötétségbe. Senmi nesz nem volt hallható, és szemlátomást a város lakói csak nyugovásra gondoltak a vérjelölte fáradalmas nap után.

X.

A fölmenő nap általános gyülekezetben lelte a kozákokat. . . .

A Szetsről azon rémhír érkezett: hogy a Czaporogok távollétében a tatárok ütöttek be roppant hatalommal és végkép feldúlták az anyatábort; kiásták a kozákok által a legmélyebb titok leple alatt a földbe rejtett kincshalmazokat; a jelenvolt kozákokat hősies védelem után nagyobbrészt legyilkolták és a sebesülteket fogva hurcolták el magukkal; valamennyi lovat, a gazdag nyájakat és minden fölkelhetőt elcipeltek, a kápolnát s egyéb ingatlanokat felgyújtották és a pusztítás befejezése után egyenesen Perékop felé vevék utjokat. . . .

Egyetlenegy, Maximin Golodukha nevű kozáknak sikerült, a fogsághól utközben a tatárok szigoru

őrizete alól elillanni; ez a „Mirza“t leszurta, ruháit és zechinákkal tömött övét s fegyverzetét elvette és így a tatáröltöny segítségével, tatár lovon, két nap s két éjszakai szünetlen futtatás által szabadult meg üldözői elől. Lova a sebes vágatásban kidőlt alatta; ő másodikat szerzett a tatár pénze árán és ezt szintugy halálra kergette, míg végre a harmadikon sikerült elérni a Czaporogok táborát, melyről utközben tudta meg, hogy Dubno ostroma által van elfoglaltatva és így e város falai alatt lelhető.

Maximin Golodukha csak hirleni volt képes a gyászos eseményt. De miként tört volt a szerencsétlenség a hős nemzet hű fiaira?! Vajjon a Szetsen hátrahagyott Czaporogok kozák szokás szerint leittasodtak s ily állapotban lőnek elfogatva?! Vagy általános elbizakodottság közepette éjnek idején rohanta meg az alvókat, védteleneket a tulhaladó ellenség és így hiusult meg az ébredők önfeláldozó véres küzdése?! És végre — hogyan földözhatték fel a tatárok azon jól rejtett és általánosan titokban tartott helyeket, hová a tábor kincsei elásattak?!...

Mindezekre legalább egyelőre válaszolni nem tudott a gyászhiρνök, mert félholtan, végkép kimerülten érkezett meg, egészen megmerevülve és feldagadozott testtel emeltetett le a lóról, mely a megállapodáskor összedőlt és egy fájdalmas nyerítés után kiadá utósó páráját. A szegény kozáknak arcát a hosszú ut alatt a sivatag éles szele egészen felpörzsölte és alig ejtett ki néhány szót: földhöz rogyva, halálhoz hasonló mély álomba merült. . . .

Ily esetekben szokás volt a Czaporogoknál, rögtön üldözésre indulni, hogy még utközben legyenek utolérhetők a rablók; minthogy különben az elfogottak Kis-Ázsia rabszolga vásáraitra lőnek hurcolva, hol, mint

ismert nagyerőű s rendkívül kitartó népfajhoz tartozók, csakhamar eladattak rabszolgaságba; miért is a Czaporogok hosszanlógó fekete hajakkal diszitett fejeivel nem volt ritkaság Smyrna, Kréta és a szigettenger valamennyi helyén, de sőt a török porta ázsiai birtokai legtöbb részében is találkozni.

Ez volt tehát a Kozákok rendkívüli s fölötté zajos gyülekezetének oka. Egytőlegyig mind jelen voltak; föltett főveggel, egyenes tartásban álltak körül mindnyájan; látható volt: miként nem a Koschewoy-Ataman napiparancsát hallgatni, nem fölebbvaló előtt hódolni, — hanem egymás közt mint testvérek s bajtársak a közös érdek s közös veszély fölött tanácskozni jöttek össze.

„Halljuk legelőbb a vének tanácsát!“ kiáltának néhányan a tömeg közül. „Nem, nem!“ emelék szavukat mások; „szóljon a Koschewoy; ő tapasztalt, értelmes vezér. Halljuk, mit vél teendőnek?“

„Halljuk a Koschewoy Atamant!“ lön a közakarat nyilatkozata.

A Koschewoy — nem mint a hatalmas kozáktábor hatalmas vezére, nem mint korlátlan parancsnok: hanem mint bajtárs a bajtársak előtt állva — levevé fővegét s rövid szavakkal köszöné a megtiszteltetést mely őt e közbizalom által érte s megszólalt:

„Jól tudom, urak s testvéreim, hogy sokan vannak köztetek nálam idősbek s bölcsőbbek a tanácsban; de miután látom, hogy átalánosan az én véleményemet kívánjátok legelőbb hallani, tehát azt mondom:

Bajtársak! siessünk a tatár üldözésére! Magatok is tudjátok, milyen e népfaj; tudjátok, hogy nem állandó, nem csatabátor, hanem rabló, prédáló haramia természetű gyülelevész. Tudjátok, hogy a kincsekkel, miket tőlünk eloroztak, nem fogják érkez-

tünket bevárni, hanem rögtön széteszlandnak, eltűnnek, úgy, hogy nyomukra sem fogunk többé akadhatni. Azért ismétlem: induljunk meg rögtön a tatárok után; hogy őket megfenyítsük, társainkat kiszabadítsuk s tulajdonukat visszahódítsuk. . . . Elég ideje, hogy ez országot bebarangoljuk; a lengyelek megismertek minket és egyhamar el nem felejtendik a kozák nevet. Hitünket a mennyire lehetett, megbosszultuk és ami a további zsákmányolást illeti: egy kiéheztetett várostól nem sokat remélhetni. Az én tanácsom tehát: rögtön i utra kellés! . . .

„Induljunk!” lön az egész tábor egyhangú válasza és a Kurenik hosszú sorain át ismét s újra elhangzott az „Induljunk!” „Takarodjunk el!” „Induljunk azonnal!”

De — ez eltökélés korántsem volt Tarasz Bulba terveivel egyeztethető. Az ostrom felhagyása meghisítandotta minden szándékát; ő nem távozhatott innen, míg fia sorsa fölött tisztába nem jött, míg azt — ha csakugyan vétkes — érdem szerint a legszigorubb módon megfenyíteni alkalom nem adta magát. . . .

Sötét redőkbe szedett homloka alól az elégtelenség komor tekintetét lövelve a Koschewoyra és azt környezőkre, indulatosan közbekiáltott tehát:

„Megálljatok, lovagok s bajtársaim! Halljátok az én szavaimat is. A Koschewoy tanácsa mitsem ér! Igen, Koschewoy, te nem úgy beszéltél, amint kellett, amint egy keresztény lovag s kozák vezérhez illene volna. Ugy látszik te megfedkezted a mieinkről, kik ottben a lengyeleknel fogva vannak. Azt akarod tehát, miként a lovagság és testvériesség szent törvényei legelsőjéről, legszentebbjéről megfedkezve; a közösen egy szent ügyért ontott vérszentesítette kötélyeket lábbal tiporva

elfogott bajtársainkat gyáván elhagyjuk, hogy ama kárhozott lengyelek szabadon s korlátlan tölthessék rajtok boszujokat, elevenen megnyuzzák vagy karóra huzzák testvéreinket, esonkitott tagjaikat a városokon és egész országukon szanaszét hurcolják s gunyt űzenek belőlünk, mint már tették volt a Hetmannal és Ukránia legnemesb vitézeivel, miknek kegyetlenül ontott véré s szent hitünk meggyaláztatását megboszulni jövénk ide?! És nem gázoltak-e el e megátkozott hitszakadárok minden köteléket, mik nemzet és nemzet közt létezhetnek; nem gyaláztak-e meg mindent, mi szent s magasztos előttünk?! Nem s e z e r s z e r n e m ! Ez nem lehet! Mi nem távozhatunk innen! . . . Mivé lennénk ily hasonlíthatlan gyáva eljárás által? Mindnyájatóktól kérdelem: mondjátok meg, mely kozák hagyta volna el valaha bajtársát, testvérét a veszélyben?! Ki engedte volna, hogy az idegen földön, a rakoncátlan pogányok kezei közt véd s mentetlen, nyomorult ebként veszszen el?! Ha már annyira jutottunk volna, hogy senki e ropant táborban, e sok ezer vitéz és keresztény lovag közül senkisémm veszi többé szemügyre, senkisémm védi többé ily kiirthatlan szennyfolttól a kozák becsületét! ha közülök mindenik védtelen hágy magának szakállaközé köpdösni*) — büntetlen türi el a gunyt s gyaláztatot: én s volnék bár egyedül, én ebbe nem egyezem . . . ha mindegyig elmentek: én egyedül fogok itt maradni!“

Lehetlen a hatást leírni, melyet ez erélyes és rendíthetlen elhatározás bélyegét viselő szavak a Czaporogokra előidéztek. Egytőlegyig megdöbbenve, levarázsolva álltak e sajátóságos, de egészen a kozákok ter-

*) A kozákok rendes közmondása, melylyel a legnagyobb meggyaláztatást fejezik ki. —

mészetéhez mért igézőszózat sulya alatt és szemlátomást hatást téveszteni, mind semmisbé válni kezdett a Koschewoy előbbi beszéde.

„De vitéz Polkownik barátom” — szólalt meg Kirdiaga, a Koschewoy, az általános siricsönd között, mely Tarasz Bulba hathatós szónoklatát követé — „elfeledéd-e, hogy amazok, kik a tatár kezei közt vannak, szintugy testvéreink, bajtársaink élethalálra?! Meggondoltad-e, hogy, ha mi nem szabadítjuk meg őket és pedig ha rögtön segítségükre, kiszabadításukra nem megyünk az elkárhozott pogány hatalmából: rabszolgaságra fognának hurcoltatni, örök járomba, mely iszonytatóbb a kinhalálná?! ”

Elfeledéd-e, hogy egész vagyonunkat, tömérdek kincseinket, a keresztényi és lovagi vérről szerzetteket, magukkal cipelik a gyűlevész tatárhadak?! ” . . .

Uj meg uj zavar, kétség s megdöbbenés! . . . Egyik mint másik a beszélők közül igazat szólt; e felől kétség nem lehetett. . . . A kozákok mély hallgatásban, lestitött fővel álltak körül, eredménytelen gondolkozásba merülve — egyik sem mert megszólalni, mert senki sem kívánta magát ferde állásba hozni elhamarkodott, céltalan tanácsadás által. De ki is lett volna képes, itt helyes tanácsot adni, ki eloszlatni a kételyeket ily döntő pillanat, ily valóban kétségbeejtő helyzet közepette?! . . . Ki merte volna meghatározni: mely érdek szentebb, mely oldalra hív parancsolóbb kötély?! . . . Itt — a lengyelektől keményen megszállott, az idegen zsoldosokkal zsufolt városban, azok korlátlan hatalmában — egy csapata a kozákoknak; viruló, erélyes ifju vitézek, — fogva, csufos bilincsekben, az ellenség önkényének, a legyőzetés által felingerlett, véres boszu minden következményeinek kitéve. . . . Amott — a féketlen és eget-

rázó kegyetlenkedéseiről ismert tatár kezei közt nem kevésbé iszonytató rabságban — szintén derék, hadedzett Czaporogok, a hit s szabadságharcokban megöszült daliák számtalanai és e fölött még a hosszú évek során vérrel szerzett kincsek halmaza!. Merre menni, hol kezdeni előbb a szabadítás, a boszu művét.....?!

A hallgatag hüledezésben álló tömeg közül egyszerre kivált és bátor léptekkel a tér közepe felé tartott egy ősz kozák, K a s s i a n B o v d u g, a Czaporogtábor legvénebbje. Két izben, a legveszélyesb időpontokban érte volt őt azon megtiszteltetés, hogy közakarattal lön Koschewoyá választva s hosszú időn át mint vezér és bátor vitéz szolgált volt a Czaporogiában. De azóta megvénült; karja elveszté régi erejét s így régóta képtelen volt már a csatákban s hadjáratokban résztvenni. Tanácsa azonban gyakorta lön keresve s előnnyel követve; de az utósó évek alatt, evvel is fukar lön és egész időtöltése abban állt, hogy a kozákok tábor csoportjai közé vegyülve, vigan sustorgó tüzeik mellett heverészve, a régi kalandok s részint elhunyt, részint vele megöszült s hazájukban végnyugalmukat élvező bajtársainak hősi tettei elbeszélését hallgatta. Sohasem vagy legalább igen ritkán vegyült a cimborák beszélgetéseibe és alig emlékezett egyik másik a Czaporogok táborában, hogy őt szólani hallotta volna. A hadjáratok alatt rendszeren honn maradott; de most ez egyszer tán némi titkos sejtelem szülte eltökélés készteté őt a tábor követésére. Hiába kísérelték az idős bajtársak nehányai őt szándékától eltéríteni; a kozákoknál szokásos — szilárd, rendithetlen elhatározást jelelő — kézlejtéssel utalá el a tanácsolókat és hevesen szólt:

„A nagy isten kegyelmére: veletek megyek! Ha karom s fegyverem által nem is, ki tudja: tanácsommal

nem szolgálhatok-e a kozáklóvagságnak?! Az öreg B o v d u g nem egyszer szólalt meg hasznatokra és most is könnyen lehet reám szükség. . . .“

Midőn most előlépett az aggastyán, az egész gyülekezett kíváncsian leste megszólalását. Mióta Ukrániát elhagyták, az egész táborban kiséem hallotta volt szavát.

Az általános csöndben különös hatást gyakorolt a tisztes ősznek nyugodt, de csengő hangon történő megszólalása.

„Urak s testvéreim — mondá — „eljött ismét az idő, hogy én is közétek vegyüljek s egykét szót szóljak nemzetünk s a kozák lovagság közös érdekében. Fiaim, halljátok az ősznek szavait; mert nem hiába vártam eddig tanácsommal, nem ok nélkül léptem előtökbe ily fontos és bus ünnepélyes alkalomkor. . . . A K o s c h e w o y helyesen szólt; úgy szólott: mint a kozák-tábor hatahmas vezérének, e sok ezer vitéz atyjának, ki az egyesek, ugymint az egész hadsereg életéről, vagyónáról és jólétéről felelni, arról gondoskodni tartozik, szólania kellett. Lehetlen, az ő helyzetében bölcsebben szólani. Ez volt első szavam és most halljátok második szavammat is. Második szavam pedig ez: T a r a s z B u l b a Polkownik is nagy igazságot mondott, ő nemkülönben igen helyesen szólt. Adjon neki hosszú s boldog életet a keresztények igaz istene! Adjon a seregek ura sok ily derék Polkownikot, ily jeles vezért Ukrániának! . . . A kozák első és leghszentebb köteyle, egyetlen legnagyobb disze a testvériség föntartása. Én, lovagok és testvéreim! soká élek e földön; sok helyt jártam, még mielőtt legtöbbben közületek születtek volna; láttam számtalan vérrel áztatott csatatért, hősi életet s halált: de soha, soha még ösatyáimtól sem hallottam elbeszélni, hogy egy kozák valaha elhagyta vagy ekáruulta volna

testvéreit. A Czaporog becsülete, vérszentesítette kötélye: élethalálban, utósó leheletéig, utósó csepp véreig hiven, tántorithatlan kitartani testvérei mellett, egytől egyig állani egymásért: egy mindnyájáért, mindnyájan egyért!.... Ámde, — hogy a jelen esetre térjek — ezek itt, mint amazok, egyenlőn bajtársaink, kevesen vagy sokan bár itt vagy amott legyenek, mindnyájan testvéreink, öröm s bánatban hűn osztozó társaink. Azért tehát az én véleményem: hogy közületek azok, kiknek a tatár által elhurcolt bajtársak sorsa fekszik leginkább szivökön, induljanak a tatár üldözésére; kiknek azonban a városban fogvatartottak drágábbak és kik válásboszunk szent ügyét elhagyni nem akarják: maradjanak itt. Ezeken, mint amazokon, a keresztény Isten s atyáink áldása egyenlőn fog nyugodni. A Koschewoy kötelessége szerint mint főparancsnok vezesse táborunk felét a tatár üldözésére, elfogott bajtársaink megszabadítására, vagyonunk visszafoglalására; a másik fél, az itt maradó, válasszon magának helyettest az Atamanok közül, a ki korlátlan hatalommal felruházva a Koschewoy helyét pótolja. E vezéri rangra azonban higgyetek ősz fejemnek kisem méltóbb T a r a s z B u l b a Polkowniknál. Nincs közöttünk egyis, ki vele mérkőzhetnék parancsnoki képesség, bátorság, körüllátás és gyors határozottság tekintetében Én szólottam, urak s testvéreim. Most kövessétek bár vagy ne tanácsomat: én szent kötelességemnek megfeleltem. . . . “

Evvel elhallgatott a hadastyán a kozákok fölledtek szomoru elmerültségükből és rögtön a legnagyobb vigasságra, zajos kicsapongó örömeire áttérve, levegőbe hajíták fővegeiket és zavart kiáltás fejtett ki soraikban:

„Köszönet, atyánk!“ mondák; „Teneked volt fontartva, a jó utra vezetni minket; hála neked; legyen

megáldva ősz fejed!... Látjátok: ő soká hallgatott, de végre mégis megszólalt. Nem hiába mondta volt induláskor: hogy hasznára lehet még a kozák lovagságnak: megtartotta im szavát; busásan megszolgált vénsége dacára — bölcs tanácscsal...“

A zajos öröm kitöréseket a Koschewoy intése szakítá félbe; ki az ősz Bovdug szavai fölötti elmerengéséből fölocsudva, előre lépett és emelt hangon szólalt meg:

„K a s s i a n B o v d u g atyánk helyesen szolt: egyetértünk-e tehát mindnyájan arra nézve, mit ő tanácsolt?“

„Tökéletesen! Történjék úgy, a mint ő mondá!“ kiáltának egyhangon a kozákok.

„A tanácskozás tehát be van rekesztve?!“ kérdé ismét a Koschewoy.

„A t a n á c s k o z á s n a k v é g e!“ ismétlé a tömeg.

„Jól van tehát; halljátok a h a d p a r a n c s o t, fiaim!“ szolt parancsoló hangon a Koschewoy, néhány lépést előre téve a körben; mialatt eddig kezében tartott fővegét föltevé és a Czaporogok az övéiket levevék s így hajadon fővel, földre sütött szemekkel álltak sorba; amint rendesen tartaték a kozákoknál, midőn fölebb való beszélt.

„Most tehát, testvérurak! — folytatá a Koschewoy — ,oszoljatok. Aki velem kíván jönni, menjen jobbra; aki maradni, balra. Ahová a Kurenik nagyobb része megyen, oda menjen a többi is; de ha a kisebbszám szándékától el nem téríthető: szabadságában álland, magát a többi Kurenik közé besorozni. Fontolja meg mindenki teendőit; nehogy később elégedetlen legyen szabad választása következményeivel; ha a kocka el van vetve, azt többé feltartóztatni nem lehet. Csöndben és minden elhamarkodás nélkül menjen véghez az egész

rendezés ; a szükséges jelentéseket a Kurenik főnökeitől elvárom.'

A Koschewoy hátat fordított és alig huzódott vissza sátrába, megkezdődött az osztályozás, szaladgálás jobbrabalra. A mely félhez állt a Kurenik nagyobb része, oda csatlakozott annak Atamanja is; a kisebb rész aztán a többi Kurenik közé osztatta be magát. Néha csekély szám hiányzott a kétfelé szító osztályrészek közti egyenlőségre s ilyenkor szavazásra került a dolog, melyben az Ataman határozata tekintetett döntőerejűnek. A Dubno falai alatt maradni kívánók közt volt az egész Nezamaïko Kurení, a Popowitscheff Kurenik nagyobb része, az egész Umane Kurení, a Steblikeeff és Fimoscheff Kurenik tetemesb fele és a Kanineff Kurení egészben. A többiek valamennyien a tatár üldözésére kívántak indulni.

Mindkét részen számos derék, harcban edzett kozák találtatott. Az indulandók közt voltak: Tschewety, ki egyizben Drinápoly alatt harmadmagával egy egész ellen hadosztályt cselbe vezetve, fogolylyá tett; az ősz Pokotipole, a kozákok legdaliábbja; Lemisch, Prokopowitsch, Dranieff, Schoma és még számos kitűnő Czaporog. Demid Popowitsch szintén az indulni akarókhoz állott, mert nyugtalan, heveskedő jellemével nem fért össze az egyhelyen kitarthatás; miután a lengyelek ellen megkísérlette erejét, most a tatárral kívánta megéreztetni hatalmas karja súlyát.

A Kurenik Atamanjai Nosztugan, Pokryschka, Newymsky voltak és ezeken kívül egy egész csapatja az elismert vitézeknek. A maradásra elszántak közt nemkülönben sokan voltak derék, igen jeles kozákok, mint: Demytrowitsch, Kukubenko, Wertischwyst, Balan, Bulbenko, Osztap

Atamanok. Ezek mellé szintén szép számmal álltak a tábor jelesbjei közül, kik nem egyszer lobogtaták vala hatalmas kardjaik lapját az ellenség legyőzetését megsütő napban. Itt volt Wowtuzenko, Tschenis-schenko, Stepan és Ochrym Guzka, Mykola Guzty, Zadorojny, Metelitz, Iwan Zakrutyguba, Mozy Schilo, Degtarenko, Zydorenko, három Pizarenko és még igen, igen sok vitéz kozák. Egytől egyig élet feladatukul ismerék a háboruskodást; valamennyien sokat kalandoroztak volt gyalog s lóháton; látták Anatólia regényes partjait, a keresztényi vérrrel áztatottakat; a Krim sóssivatagjait; a Dnieperbe ömlő kisebb nagyobb folyók s tavak partjait, szigeteit s kikötőit; melyekből nem egyszer kelle véres áldozatokkal egyenként s tömegesen elüzniök a vad, tulhatalmas ellenséget. Megkerülték Illyriát, Moldva s Törökország mindannyi vérlepte tájait; az egész feketetengeren kalandoroztak kétevezőű csolnakjaikon; megtámadták s mi több: legyőzték s elko-bozták volt alig ötven ily kised csolnaktól állott hajóhadukkal a legnagyobb s legkitünőbb folszerelt tengerihajókat; elsüllyesztették egész halmazát a török gályáknak és nem eredménytelen lövöldözték el azon rop-pant löpormennyiségeket, miket szertebarangolásaik alkalmával minden oldalról lefoglalva hazahurcoltak volt. Nemegyszer tépték el Damaszkus legdrágább kelméit harisnyácul, sebeik kötözésére szolgáló foszláncokul; nem egyszer tömték meg dusan bő nadrágaik hihetlen mélységű zsebeit a legtisztább aranyból vert zechinnákkal és valamennyi birodalom urainak arcmásával ellátott pénznemekkel. Lehetlen lett volna kiszámítani azon kincshalmazokat, miket ukránia vadonsivatagjainak e daliás szülöttei ivásra s mindennemű vigadozás közt

elfecséreltek és miknek mindenik egyre-egyre esett osztalékrészével; bátran lehetendett még egy-két egyént busásan kitartani. Valódi kozákmódra mindent elköltöttek, fölemésztettek, nyílt lakomát tartva az egész világ számára és étel italról bőven gondoskodva, de még a zenészeket is eléállítva a közös tánchoz. Igaz, hogy ritkán volt közülök egyis, kinek holmi kincs ne lett volna birtokában; ezüst vagy arany bilikom, serleg, csésze vagy egyéb edény; drágakő, evvel diszitett csokor s minden néven nevezendő drágaság; miket általában a Dnieperszigetek partjain bujántermő nádak közé rejtettek, hogy a tatár meg ne lelhesse, ha sikerülne neki, véletlen a Szetsre rontani. Azonban igen nehezeére esett volna a tatárnak még ily esetben is e kincsek felásása, mert a tulajdonos maga is elszokta felejteni a helyet, hová azokat elrejtette. . . .

Ilyenek voltak a kozákok, kik itt kívántak maradni, hogy a lengyeleken megboszulják hű bajtársaikat és Krisztus vallásán elkövetett sérelmeket; vagyis: a megkezdett boszumüvet folytatva, elégtételt vegyenek. A vén B o v d u g is maradásra határozta el magát és T a r a s z B u l b á v a l közölve szándékát, ihlett hangon szólt:

„Éveim sulya nehezebben nyom, semhogy a tatár utáni szaladásra képesnek érezném magamat. Lelek én itt is alkalmat, derék kozák halálával kimulhatni. Régotha esdekeltem a nagy Istenhez, hogy — ha halni kell — a keresztyénség szent ügyeérti csatában engedjen esernem. És ime: meghallgatott; mert érzem, hogy e falak alatt fogom kiadni lelkemet. Szebb halál nem érhet ősz kozákokat. . . .“

A rendezés be lön fejezve; a kozákok jobbrabalra sorakozva Kurenik szerint osztva álltak, egyfelől az indulandók, másfelől a maradni elszántak.

A Koschewoy megérkezett és a sorokon keresztül haladva, kérdé:

„Nos testvér urak, meg van-e minden fél elégedve a másikkal?”

„Mindnyájan meg vagyunk elégedve!” lön az egyhangu válasz.

„Ölelkezzetek meg tehát s bucsuzzatok el egymástól, mert Isten tudja, fogjátok-e még valaha viszontlátni egymást e földön Ti, uraim, akik maradni fogtok, engedelmeskedjete mindenben Atamantoknak, mintha magam volnék itt és cselekedjete mindenkor azon értelemben, amint rendeli az, mit magatok legjobban tudtok s ismertek: a kozák becsület szerint! Isten veletek! A szent kereszt oltalma és egy derék vezér alatt hagylak titeket! Boldog viszontlátásra!”

„Isten velünk! A keresztények hatalmas Istene és a szent kereszt!” — — — —

És most az egész roppant tábor egyetlen testvéries ölelkezésbe olvadt össze; valamennyien bucsuzni kezdtek a hű testvér bajtársaktól, annyi véres harc között megedzett és tántorithatlan hűségben kitartott cimboráktól, örömben buben egyaránt állhatatos hő társaktól.

Az Atamanok megölelték egymást és megcirógatták összebevegyült bajszaikat és egy szívélyes bucsucsók után szilárd tekintettel nézve egymás szeme közé, kérdék:

„Nos, testvér uram, fogjuk-e viszontlátni egymást, vagy soha?”

Hallgatás volt a válasz mindkét részről; az annyi vihar közt büszkén emelt őszfejek gondolkozáson hajoltak le a vitézi mellre és így bucsuztak el egymástól a kozákok egytőlegységig, azon biztos tudatban, hogy minden fél nagy tetteknek, komoly hivatásnak megy elébe.

A Koschewoy előterjesztésére el lön határozva,

hogy az indulás csak később, az éj leple alatt történjék; nehogy az ellenség észrevegye az ostromsereg megritkulását és most Kureninként visszatértek a táborba. Az indulni készülők evés után lefeküdtek és hosszas mély álomba merültek, sejtve mintegy, hogy e nyugidó sok nap s éjre utósó, melyben gondtalan álomnak engedhetik át magukat. Naplementig aludott az indulók serege és ekkor egy szó, egy intés nélkül fölébredve, munkára serkentek, fegyvereiket, a társzekereket s minden egyéb kellőt előkészíték.

Kevés vártatva minden föl volt szerelve az indulásra; a társzekerek előreküldettek, a kozákok még egy-egy fejbólintással, fővegeik lebegtetésével vőnek végbucsut társaiktól s azután lassan, busan lesütött fővel követték az előlhaladó szekereket. A lovasság sorokban léptetett, minden zaj s kiabálás nélkül, utánok a gyalogság, lassu léptekkel, szemlátomást komoly, sőt szomorú gondolatoktól foglaltatva el mindnyájan. . . .

Nemsokára az utolsó sorok is eltűntek az éji homályban; csak a lovak doborgása hallatszott még, s néhanéha egyegy rozsulkent szekér nyikorgása. . . .

XI.

A város előtt maradott Czaporogok hosszas ideig intettek még a távozók után, de midőn sem azokat látni, sem az éjhomályban eltűnt táborvonat robaját hallani többé nem lehetett, leverő gondolatár prédájaul, busan lesütött fővel tértek vissza sátraikhoz. Azonban — itt még inkább lőn érezhető a szokott társak nagyobb részének hiányzása; a fakóvilágu hold annyi egyszerre megürült helyet süttött meg a csataszervezetben felállított társzekerek közt: hogy e számtalan csaták s dúló

förgetegek viharaiban megedzett hadfiak önkéntelen elszoruló szívvvel merengtek néma bánat minden jelével a két-séges viszontlátásig oldalukról elszakadthű cimborák után.

Tarasz Bulba jól látta ugyan, hogy a kozákok meggyérült sorai között komor hallgatagság s ily elismert vitézségű férfiak jellemével összhangzásba alig hozható buslakodás foglalt helyet és csüggeszté mélyen-érzett fájdalomban a különben oly büszkén emelt macacs főket. De — velök érezve-e, vagy jól számító feje után indulva — hallgatott; időt kívánt engedni új alárendeltjeinek, hogy szokják meg a kedves bajtársak nélkülözését s ezalatt készült, egy rögtönzött kozákos „hurrah!”-val kelteni föl őket elmerengésükből, egyszerre fölvidámitni a lehangolt kedélyeket és új erőt s bátorságot önteni az elcsüggedett keblekbe. . . .

A nagy s hatalmas Szláv fajnak különös és általában tapasztalt sajátlagosságai közé tartozik ezen indulat-átmeneti képesség, az alig lehangolt kedélynek rögtön legderültebbé felfokoztathatása. Az oroszok egyik nagy s szellemdus írója ezért szokta volt a szláv népfajt a többiekhez, mint tengert a folyókhoz hasonlatba hozni. „Midőn” — mond az ünnepezt író — „a vihar sivó hatalmának szabadtért engedve kitör: a tenger zug, ordít s dörögve emelkedik magasra, széditő erővel korbácsolja fel hullámain, toronymagasságra hánykódtatva azokat, mit a jóval gyöngébb hatalmu folyamok korántsem idézhetnek elő; — de ha a vihar lecsöndesül: a tenger visszaszáll régi medrébe és akkor viszont sokkal tisztábban, átlátszó kedves simaságban terül el végetlen üvegfölülete, mint amazoké és hasonlíthatlan bájos látványt nyújt fölséges nyugodtságában az elragadott emberi szemnek. . . .”

Tarasz előhívá szolgálait, egy eddig oldaltálló sze-

keret rendelt előhozni és az azon fekvő málhákat lera-
koddatá. E szekér legnagyobb és legnehezebb volt az
egész kozáktáboréi között, roppant kerekei kettős vas-
lemezekkel voltak körülbronzsolva, az egész szekér
keményen rakodva, takarókkal s állatok bőreivel borít-
va és szurkozott kötelekkel a lehető legerősebben
lekötözve. A szekér eddig talányos és mély titokban
tartott terhét tömlők képezék, töltek a legjelesebb ó bo-
rokkal, miket még fiatalpora egyik dicső hadjárata alkal-
mával zsákmányolt volt Bulba s mik azóta érintetlen
heverték pinczéiben. Az öreg Polkownik nem céltalan
tartogatta s hozta volt magával a jelen hadutra e kitű-
nő minőségű italt; rendkívüli alkalomra volt ez általa
szánva, hogyha majd egy döntő pillanat következne,
amidőn olyas tett s vállalat küszöbén állna a Czaporog-
sereg, mely őseik dicsőségére s az utókornak például
szolgálhatand — minden kozák, az elsőtől le az utolsóig
egy e t igyék e drága nedvből, hogy a nagy pillanatban
magasztos érzelmek is ébredjenek mindenik keblében.

Most Tarasz intésére a szolgák kardjaikkal ketté-
vágták az erős köteleket, és egy perc alatt lerántva a
takaró bőröket, földre helyezték a tömlöket.

„Közeledjetek, urak s testvérek!” szólalt meg most
fenhangon Tarasz Bulba, a kozákokhoz fordulva; „ve-
gyétek elő legelső serleget vagy edényt, lóitatókorsó,
keztyű vagy főveg legyen bár az, vagy éppen meritsetek
mindkét kézzel. —

És a kozákok egytőlegig előjöttek, valamennyien
felragadva a legközelebb ért edényt, kőkorsókat, ez egy
keztyüt,*) amaz fővegét, egyikmásk meg minden egyéb
hiányában éppen öblösre tartott kezeit nyújtá oda, míg

*) Megjegyzendő, hogy az akkori idő (egy ujju) feje s ke-
ztyűi igenis tartósan erős bőrből voltak készítve.

Tarasz szolgálai a hosszú sorokon végighaladva a tömlők-
ből bőven töltögették a zamatos bort.

Tarasz inté a kíváncsian zajogó tömeget, hogy
megvárják valamennyien, míg az ivásra jelt adand, melyre
egy közös felhajtással öntsék le a drága italt. Mindnyá-
jan átlátták, hogy a szilárd vezér e rendelkezésének bi-
zonyos mélyebbenfekvő okának lennie kell. Tarasz jól
tudta, mi erős már magában is e válogatott jeles fajtáju
ó bor s mennyire képes az emberi szívet fölvidíteni, erély-
re feltokozni; de egyszersmind: hogy a mellé egykét illő
szó a maga helyén megkettőzi a bor s a szív erejét.

Midőn a kozákok a legutolsóig részesültek a bor-
ban s kíváncsi várakozásban irányzák Bulba felé feszült
tekintetüket: emez végigjártatá szemeit a hosszú sorok-
kon és ezüst serlegét magasra emelve, megszólalt:

Felköszöntöm, urak s testvérek, rátok e serleget,
nem hogy az **A t a m a n t o k** lett választásom által való
megtisztelést — bármilyen nagy s lekötelező legyen is az
reám nézve — megköszönjem; nem is azért: hogy tár-
saink eltávoztát megüljük; nem, mert sem egyik, sem
másik ez esetek közül nem lenne indokolva, nem illenék
a helyzet s időhöz, amelyben állunk. Előttünk komoly
teendők, nagy s megfeszítő feladatok fekszenek, mik a
kozákok összes erejét, egész áldozatkészségét igénylik.
Az egész keresztény világ szemei reánk vannak füg-
gesztve, reánk, a szent kereszt előharcosaira, hitünk
s nemzetiségünk megvédőire, megboszulóira!
Igyunk tehát, bajtársak! igyunk **l e g e l ő s z ö r s** minde-
nek fölött **az igaz és szent hitért**: hogy elérkezzék vala-
hára azon idő, mikor ugyanazon egy s tévedhetlen val-
lás, a mi szent vallásunk az' egész világ fölött
elterjedjen és a pogányok s hitszakadárok a közös szent
zászló alá: Krisztus urunk szent ölébe seregelyjenek. . .

Igyunk másodszor: a Szets jólétéért és felvirágozásaért: hogy az soká, hogy örökké fenálljon, a pogányok vesztére, a szent hit emelésére, dicsőítésére s hogy évrőlévre új még új serege a hősöknek lépjen ki abból, mindenik tulszárnyalandó a másikat s ígyünk végül; öndicsőségünkért, hogy utódaink, unokáink s unokáink unokái emlékezzenek rólunk mostan s mindenkorra a világ végeig; a bandurások elzengjék hősidanáikban: miként léteztek valaha kozákok, kik a szent testvériséget főtartották s élethalálban, öröm s inség közt bajtársaikat soha, utolsó lehelletükig el nem hagyták, tisztelték s vérükkel pecsételték a szent köteléket, mely egy magasztos láncként fűzi össze a szenthit harcosait. Fel tehát, magasra a serlegekkel, lovagtestvéreim! **A vallásért! . . .**

„A vallásért, szent hitünkért!” ismétlék hatalmas hangon a közelálló sorok; és:

„**A vallásért!**” ismétlé ezer meg ezer hang az egész seregen végig és a kozákok valamennyien, ifjak s vének, ivának „a vallásért!” . . .

„**A Szets jólétéért s felvirágozásaért!**” szolt ismét Tarasz, serlegét magasra emelve feje fölött.

„**A Szets jólétéért!**” ismétlék a sorok; és

„**A Szetsért!**” mondák mély hangon a vén kozákok, végigsimitva ősz szakállaikon; és:

— **A Szets felvirágozásaért!** — ismétlék az ifjak, felrivalgva, mint fiatal sólymok, midőn szárnyaikat csattogtatják.

És a végetlen sivatagban elhangzott a kozákok egyhangu kiáltása:

„**A Szets jólétéért, felvirágozásaért!**” . . .

„S most, bajtársak!” szolt az alig helyreált csönd között harsány hangon a vezér: „utolszor: a keresz-

tényi dicsőségért, a földön élő valamennyi keresztény jóléteért!

„A föld keresztényei jóléteért!” ismétlék a sorok és soká viszhangozott az egyes Kurenik között az ujongó kiáltás:

„Az összes kereszténység javáért!”

* * *

A serlegek ki voltak üritve, de a kozákok még folyvást magasra emelt karokkal állták körül vezérüket. Bár az erőszamatu bor hatása fölelevenült arcaikról, a vidáman fénylő szemekből visztükröződött: mégis szemlátomást gondolkozókká váltak mindannyian. Nem a remélhető gazdag zsákinányra, nem azon szerencsére gondoltak, mely aranyak, drága fegyverek, pazar öltöny vagy szilaj cserkesz mének elfoglalása által rájuk haramlandnék; nem a közeljövőben az előttük álló ellenség legyőzése, végeltiprása által őket érendő kedvező változás volt az, mi kecsegtető álmakba ringatá a fölvilla-nyozásuk közepette gondolatokba merülő hadfiakat; hanem elgondolkoztak, mint sasok, kik fenn a magasban, meredek szirtormokon ülnek, honnan a képzelet szárnyain elröppenő pillantatuk a végetlen tenger fölött tévelyg el és bámész szemeik előtt látják eltárujni azon a hadihajók, gályák s mindennemű uszművek számíthatlan sokaságát, mely annak roppant öbleit ellepi; a partokat, mik a ködlepte láthatárban eluszva, eltűnnek; a kies városok számtalanát, mik páratlan diszű koszorut képeznek körülte s mégis — csekély hangyabolyok gyanánt tünedeznek el a távolban és az óriási őserdőket, mik alacsony fűként lengenek a felfelsívó vihar közepette s alig szemlélhetők fen a mérhetlen magasságban. . . .

Büszke sasokként tekintének körül a vadregényes sivatagon s előre gondoltak a jövő, a rejtélyes végezet felé, mely ott fenn a magas égben lehele számukra megírva. Ez egész végetlen róna, e lapály óriás, melyen még ma büszkén, tetterejük s győzhetlenségük teljtudatában forgaták a keresztényhit s dicsőségnek szentelt hatalmas fegyvereiket: nem látandja-e holnap vagy a közel jövőben véres legyőzetésüket, a végleges megsemmisítést?! Az éj homályában kísérteties fehérséggel a síkon elterülő tekervényes utak s ösvények nem fognak-e csakhamar ellepetni a keresztényi harcosok fehér csontjaival, nem-e eláztatni, itatni hős kozákvérrel; elborittatni hadszekereik darabjaival, széthasgatott lándsáik, az eltöredezett kardok maradványival; vagy éppen — elvágott fejeik, a hosszanlógó fekete hajakkal s büszke bajuszaikkal nem-e vérrellepve, végig gurulni a vérfürösztött lapályon, nem-e a sivatag sasai kivájni a szemeket, mik annyi vész s halállal néztek bátran szemközt?!?!?!.....

Ki tudja, ki mondhatja meg a jövőt!? . . .

De hisz oly szép a pusztá, a bajnoki halál síkja s oly nemes, oly magasztos azon esni el az övéi diadalujongásai közt a hősnek, itt az Isten szabad ege alatt, a dicsköritett küzdterén, honnan egyetlen nagy tett sem vész el, a kozák dicsőség el nem sülyed, nem hanyatlik, mint porszem, mely a feledettség végetlen öblébe zuhan alá.

Nem, nem: a kozákok dicsősége élni fog s az utókorra szállni, mert érkezni fognak a bandurások, mellre csüggő őszbevegyült szakállal, vagy tisztos őszök, fehér hajjal, de férfierély s bátorságban dusak, kik ihlett lélekkel, hő lelkesedéssel fognak rólok emlékezni magasztos zengzetü, messzireható szavakban. . . . És a Czaporogok haddicsősége el fog terjedni az egész földön, szé-

les e világban és az utókor dicsőíteni, magasztalni fogja őket s emléküket áldani, mert a hatalmas szó elhat a végtelenbe, messze, messze, mint a harang, melybe az ügyes öntő sok tiszta nemes ércet s ezüstöt olvasztott, hogy hangja elhasson messzire, falukon s városokon, kastélyokon s kunyhókon át, hogy magasztos hangjával szent imára hívja a kereszténységet!

Az őskor nemzeteinél s nevezetesen észak népeinél, ha a mult idők hagyományaiban kutatunk, nem egyszer akadunk oly jelenetekre, mik a gondoló ember s világértő elméjét kétséges figyelemre készítetik, hihetlenségtelt fejcsóválást idéznek elő, mert öszhozzatlannak, egyesülhetlennek tartjuk egy nemzet jellemével, annak nagyszerűségével, hogy oly magában s látszólag jelentéktelen, kisszerű mozzanatokra, befolyástalan szokások gyakorlatára és megörzésére lelt volna, kívánt volna lenni időt s alkalmat, mint milyek jönnek elé a ránk maradt irományokban.

Nem csodálhatjuk tehát és semmiként rossz néven nem vehetjük, ha az olvasó, főleg az, ki e könyv kézbevételekor egyszerűen mulattató regény lapozgatásába vélt fogni: néhanéha igenis körülményesnek, minden egyéb, csak nem mulattató tartalmunak fogná tekinteni e gyakran legkisebb részletekig ható leírásokat, látszólag jelentéktelen, beszélyünk történeti folyamára befolyást nem gyakorló jelenetek s személyek elővezetését, azok gondolataiba és egyes szavaik értelmébe való behatolását, szóval: látszó halmazát sok olyannak, mi — ide nem tartoznék.

E t. olvasóinktól ujjal is bocsánatot kérünk, ha netalán idestova untatókká lettünk volna azon őszinte

szándékunkban, magunkat mindenben jól s tökéletesen megértessük; de tisztelettel kell egyszersmind figyelmeztetnünk: hogy nemcsak regényt, hanem kor- s néprajzot, egy eltűnt nemzet jellemének leírását akartuk adni, összokások emlékének némi föllevenítését céloztuk e művel, melyben ugyanazért annyival kevesebb a regény s cselekvés szövegéhez valóban nem tartozó, az olvasót néha fölötte gyötrő i r ó i r e f l e x i ó k, a legtöbb regényben szokásos fejezetenkénti elő- s utóbeszédok használása, mik — a mult évtized alatt Frankhon sajtójában, különösen a napisajtó tárcájában oly roppant hirre kapott „Premier Paris“-k módjára — csupán s egyedül az író magán- s személyes nézeteit fejtegetve, csak igenigen ritkán érdekelhetik a cselekvény folyamatára, a néha valóban gordiusi alaku szöveg csomójának kifejlendésére többé vagy kevésbé feszült figyelmet fordító olvasót.

E kitérés után s eleve elárulva, hogy beszélyünk tettekora érve, mármost folyton haladand történetünk fonala és érdekesb — t. olvasóink gyöngédebb részére nézve tán néhol szivrázó — jeleneteink következnek, visszatérünk az elhagyott táborba.

* * *

A kozákok ez éjen át nem mentek nyugalomra; de korántsem zajos, tomboló vigasság vagy dőzsölés volt az, mi e kicsapongásra hajlandó természetű sivatagfiait ébren tartá; nem is ellenség támadásától való félsz által előidézett tulszigoru őrizkedés; hanem a felcsigázott képzelem utóhatásai; egy felmagasztosult szellemi felindultság, mely meghitt körbe, halk bizalmas beszélgetésre egyesíté a tábori tüzek köré e nagy férficsalád tagjait.

Tarasz Bulba régi komorságába visszaesve, a regszürkület bekövetkezteig járta körül a tábort s az őrsemek csudálkozással látták az új Koschewoy Ataman rendkívüli éberségét.

A következő nap váratlan nagy események, egy végcsapás hozója lön.

XII.

Az ostromlott városban kisem gyanítá, hogy a Czaporogtábor fele a tatárok üldözésére indult légyen. Odaben általában egyebet nem vettek észre az éj alatt történekből: mint az elébb leirt lakomázás alatti harsány felfelkiáltásokat és felköszöntéseket, miknek viszhangja az ostromlottak ugyis elcsüggedt sziveit még inkább aggasztani lehetne csak képes az aligmult megveretés és tetemes veszteség után. A tanácsház őrtonnyán állomásozó őrsemek reggelre azon jelentéssel lépték meg Budjak uramat: hogy a kozáksereg társzekerének egyrésze a közel erdőség mögé vonulása közben lön általuk megpillantva. Az e hirre rögtön öszveált hadtanács — közte a lengyel szolgálatban álló francia mérnök s tüzerkar vezénylő — azon természetes következtetést hozták föl, hogy a kozákok újabb csatafelállítást kísérelve, seregük ezen félrevonult részét cselbe helyezték el az erdőség mögé s így képzelhető, hogy épen semmi megnyugtatóst nem lelhettek ebben a lengyelvezérek, kik — a Koschewoy alapos jóslata szerint — ujra a borzasztó inség s éhhalál felé látták közelitni a mindenből kifogyott lakosságot s őrserget. Az akkori hadviselés módja szerint hirtelen a város megvédésére befektetett katonaság nem készült volt el a hosszas ostromoltatásra és a város atyái legkevésbé sem gondoltak

arra, hogy a rendszerint hevesen s szünetnélkül támadó kozákok kiéheztetést kíséreljenek ellenök. Az előző napon történt — tudomásunk szerint oly szerencsétlen eredménynyel véghezvitt — kirohanás egyik főindokát szintén az újra elhatalmasodó éhség s nyomorban lelte volt; ámde — mily sikert aratott a vakmerő vállalat?! A lengyel csapatok fele a kozákok által levágatott, többie vad futamodásban, aligalig menthetve meg a puszta életet tért meg a szorongatott város falai közé.

Ezalatt a kémekül alkalmazott zsidó üzérek — a történt kirohanás zavarát felhasználva észrevétlenül a kozáktáborba osontak — azon jelentéssel tértek vissza: hogy a Czaporogsereg felerésze a tatár üldözésére indult s így az ellentábor jelenben tetteleg előbbeni létszáma felére szállott. E kedvező esemény híre csakhamar elterjedt a városban és új életet, bátorságot lehelt a csüggedő keblekbe. A vezérek újabb tanácskozásban elhatározták, még aznap megkísérteni a kozáktábor újból megrohanását és teljes erővel nekitörve, annak megsemmítésére igyekezni.

Tarasz Bulba az e merényletre kellő előkészületek által szükségkép okozott zaj s mozgalom után ítélve és részéről szintén ügyes kémektől segítettve, csakhamar megtudott minden reá és terveire nézve fontosb tudnivalót és eszerint ő is sietett ellenkészületeit megtenni. Parancsai rövidek, de körülhatárt jelelők s határozottak valának. A Kurenik rendeztetve, három hadosztályba állították fel és ezek köré — mintegy új nemébe az elsáncolásnak — a tábor társzekerei, miknek oldalrései közé a gyalogság válogatott lövészei helyeztetek. A csatarend e nemében a Czaporogok győzhetetlenekül tekinthettek s az egész elhelyezés Tarasz ritka vezéri tehetségeit tünteté elő. Két Kureni tartalékul lón felállitva;

és egyes kisebb lovasosztályok jobbrólbalról lesbe helyeztetének, hogy egy bizonyos jelre minden oldalról előrontva, az ellenséget zavarba hozzák. A csatatérnek a város főkapuja felől a tábor felé vezető része hegyes cövekek s fegyverdarabokkal és eltört lándzsákkal hintetett bé s egy tetemes készlete az ily sértő s veszélyes hajítóeszközöknek a tartalékcsoportok kezeügyére lőn felhalmozva, hogy kellő időben a lengyel lovasság sorai közé vettessék.

A tábor csatarendbe volt állítva és Bulba — miután parancsainak szigoruan történt teljesítése felől meggyőződött — tomboló harciménére pattanva elévágatott s beszédet tartott a kozákokhoz; nemannyira, hogy őket feltűzelve bátorságukat föléleszsze, mert erre tudomása s százszoros meggyőződése szerint épen nem volt szükség; hanem önvágjától ösztönöztetve társai előtt magát kibeszélni, bizalmának azok iránt világos jelét adni, midőn bensőjét előttük kitárná.

„Meg kívánom nektek mondani, urak s testvéreim!” szólalt meg tehát az előkészületek zaját követő mély csend közepette, a tábor homloka előtt megállva; — emlékezetekben föleleveníteni testvériességünk elvét s lényegét. Ugyhiszem, atyáitok s ezek atyjaitól megfogtatók tudni: mi volt s mely módon tartatott fön e szent kötelék őseink közt és öntapasztalástok még az imént is megmutathatta, hogy nálunk is legnagyobb tiszteletben tartatik az maiglan. E szent testvéries csatlakozás, az oldhatlan frigy, mely Ukránia hős fiait századoktól fogva le a mai napig egyesíti, egy nagy, egy dicső multra tekint vissza és — meg vagyok győződve — annak minden emléke, mozzanata, hü viszhangra lelnek kebleitekben.... Frigyünk hajdanta a görög hatalom fölött győzni, annak — a világhatalmunak — törvényeket szabni,

a világváros Tzargrád*) roppant kincsei fölött osztolni volt képes; gazdag városokkal, magas, bévehetlen várakkal birt, pazarfényű egyházakat állított és vitéz Kniázokat**) adott azon földnek; oroszvérből, saját honunk földéről, testvércsaládunkból származott Kniázokat, nempedig az eretnek katolikusok fajából valókat. A pogányok azóta mindent elraboltak, elvettek, minden el van veszve; csak mi maradtunk fenn, egyedül mi, árvaként, ki atyját — özvegyként, ki hatalmas férjét, védőjét elveszté; így árvult el anyaföldünk, Ukrajna a dicső, hősívérrel szerzett szent földé.... Azon vészterhes időben, bajtársak, a jelen s jövőt elborított vészföllegek alatt, kezétadtunk egymásnak a szent testvériesség, a bonthatlan frigy jeleül. Erre alapult, ezen alapszik testvérfrigyük lényege, létele; ennél szentebb kötelék nem létezik, nem létezhetik. Az apa szereti gyermekét; az anya szintugy s méginkább szereti azt; a gyermek viszont szereti atyját s anyját; de mindez, testvérek, mi jelentőséggel bírhat?! a vadállat is szereti kölykeit. De a lelkek rokonsága, a szellemi kötelék, testvéri ragaszkodás: ez csak az ember tulajdona, magasztos előjoga. Máshol is léteznek ugyan e kötelékek, más országokban is volt s megvan a cimboraság, a bajtársi csatlakozás; de azon testvériség, a vérszentesítette sorsláncolat, mi az orosz földön s még itt is csak közöttünk, Ukrajna dicső földén kapcsolja változhatatlanul egymáshoz a férfiak lelkét, szellemét, erejét: ennek sehol sincsen mása, sehol, széles a világon!....

Nemde, vannak köztetek sokan, kik idegen földre vetődtek, annak szülöttei között éltek időkoronként s láttak ott is embereket, férfiakat a mindenható isten

*) Tzargrad — Byzanc, Stambul.

**) Kniáz = fejedelem, uralkodó.

képére alkotottakat s beszéltek velök mint a mieink egyével?!... Ámde, hahogy egyszermásszor szivből akartatok szólni ezekkel, be kellett látnotok, miként eszes emberek ugyan, felruházottak az ember minden tulajdonával, de korántsem a mieink. Emberek ugyan, de nem ugyanazok. . . . Nem, testvérek: szeretni, úgy mint az orosz sziv szeret, nemcsak szivvel, hanem lélekkel, észszel s minden tehetséggel, mit isten az embernek adott: ah! így szeretni senki sem képes többé a világban! Tudom, most lanyha erkölcsök, gyáva szokások hatalmasodtak el e földön is; mindenki csak méne-seivel, malmaival, szénaboglyáival és pereputyvagyonával gondol; lepecsételt méhserüvegeit őrzi, nehogy a pincékben elromoljanak; mennykő tudja, mi pogány szokásokat utánoznak?! már nyelvünket is megszégyenelték, testvér a testvért nem akarja megérteni, testvér a testvért árulja, mint lélektelen barmot, mit vásárra hurcolhatni; egy idegen király kegye, a sárga csizmáival szájukra taposó lengyel mágnás nyomorult pártfogása becsesb elöttök a testvériségnél, azon szent kötelékeknél, mik a hazához, a drága szülőföldhöz csatolják. Ámde testvérek, e gyáva, elfajult sarjak legelvetemedettebbjénél és gázolt volna bár tetőtől talpig az aljasság sarában — adta volna bár ezerszer is önként rabszolgai békóba magát: még ennél is lelhető egy szikrája az orosz, a lo v a g i a s érzésnek és ezen érzelemszakra, a méltányos büszkeség öntudata fel fog ébredni valaha keblében e nyomorultnak, a nagy hon ez elsatnyult fiának is és akkor vad kétségbeesésben fogja ökleivel homlokát verdesni, el fogja takarni arcát mindkét kézzel, elátkozni gyávaságát és a legkegyetlenebb tulzott szigorral fogja önmagát lakoltatni becsstelen multjáért... habár — fájdalom! — késő lesz! Tudná bár az

egész világ: mi az orosz földön a testvériség! Tudnák, értenék im ezek, kik elpártoltak tőlünk nyomoru anyagi érdekből és kik közül — ha a halál perce eljőend — egy sem fog úgy meghalni, mint mi! Egyetlenegy sem, bajtársak; nem, mert nem méltók a hősihalálra, nincs meg az öntudat égertermészetükben!..... Mi pedig, testvérek: mi, kik megtartottuk s utósó csepp vérünkig tartandjuk a szent testvériséget: ha meg kell halni, itt a nagy isten szabad ege alatt a hő csatában, dicsőn, szabadon s ezerszer megboszulva fogunk elesni és csak azok fölött sirni, kik e dicsőségben nem részesülendhettek!.....

E lelkesült beszéde után, mely alatt a vitéz Polkownik ősz bajszát simogatva többbizben végigjártatta volt tekintetét, szemlátomást mélyen meghatott bajtársain, visszahuzódott és megilletődés jeleivel rázta a kozákok tetteiben megőszült fejét. Mindnyájan, kik az uj Koschewoy Ataman mesterkéltlen de szivreható szavait megértették, meghatottan, valláshősi indulat ihlete alatt álltak körül, és a földhöz szögzett szemekből nehéz könyek lopózkodtak s hultak alá az ősz bajszokra, miket felruháik ujjával letörölve, egyszerre — mint egy kicsinált jelre — valamennyien büszkén emelék föl az imént lesütött fejeiket és fenyegetés jellegét viselő határozott kézlejtéssel változhatlan eltökélést adának tudtul. Tarasz Bulba ismerte a kozákjellemet; szavai nem tévesztették a kívánt hatást.

Rögtön — s mondhatni: a kozákokra nézve váratlan — megnyitk a város kapui és a kürtök s trombiták víg harsogása mellett sűrű tömegekben tódult kifelé a védsereg, közepén a lengyel nemesek, büszkén oldalba szurt karral, cselédek tömegétől körülvétetve. Az előttünk már ismerős kihizott alvezér roppant erőfeszítéssel

osztogatá parancsait és körülözönelve minden oldalról érkező és elelvágató futároktól kissé nevetséges és jelentéktelen alakja és fölszerelése dacára is nem épen megvetendő tekintély gyanánt tünt fel az ellenhad előtt. A lengyel hadsereg gyalogcsapatai, csillámló nehéz mellvérték alatt lihegve, fenyegető gyors rohammal közeledtek amég mind tömegben álló kozákok felé. Ezek — szokott rögtöni feltalálásuk uralma alatt — lőtávra engedék közelíteni az előcsapatot s akkor egyszerre sütvé el hatláb hosszáságu löfegyvereiket, élénken s minden pillanatnyi szünet nélkül folytaták a tüzelést. A pompásan szervezett fegyverek durranása egyenlőntartó dörgésként messzire hangzott el a sikon és rettegésbe hozta csakhamar a gyülevész előcsapat sorait, mik azonban rögtön felváltatva, ujjakkal pótolattak.

Kevés vártatva az egész csatatér sűrű füstfelhőkbe volt borítva és a Czaporogok szünetnélkül folytatták jólirányzott sortüzelésüket. A hátsó sorok folyvást töltötték s az előlállóknak nyújtották a fegyvereket, miért is a keményen támadott ellenfél nem volt képes felfogni ez ujontöltés észrevehetlensége melletti szakadatlan tüzelés módját. A sűrű füstgomoly közt, mely a lengyelek sorait áthatlan ködbe borítá, alig lehetett a halomraesők egyeseit kivenni. Azonban a vezérek be kezdék látni, hogy e szakadatlan tüzelés által csapataik a végveszésnek lennének áldozva és nem akarván továbbra kockáztatni a csata sikerét, siettek takarodót fuvatni.

Midőn a kétizben felváltott gyalogság a füstfelhők közül kibontakozott, soraik megritkulása fájdalmas csudálkozást idézett elő a vezéreknél; miglen a kozákok közül csupán három esett el.

Leginkább az idegen mérnök volt meglepetve ezen előtte is egészen uj hadtani mozzanaton.

által és fenhangon mondá a lengyel tábor-
karhoz:

„A Czaporogok valóban szintoly ügyes mint vitéz
daliák! Így kellene mindenütt verekedni!”

S evvel a kozákok megerősített tábora felé irányoz-
tatá az ágyukat. A roppant érc-törkök tompa morajjal
röpíték ki vésteli tartalmukat; bömböléseiktől messzire
megrengett a föld és az egész síkság füstfelhőkbe kez-
dett borulni; de — a tüzek eltévesztették a célt: az
irány magas volt és a tüzes golyók hatalmas körivet
yágva a kozákok fejei fölött röpültek el, azután jótova
a táboron túl lecsapódva mélyen turták fel a fekete föl-
det egy roppant körben. A francia mérnök dühösen tépte
haját tüzerkara ügyetlensége miatt és a kozákok folyto-
nos golyózápóra dacára maga állott az ágyuk mellé, uj
s jobb irányt adva az iszonyatos törköknek.

Tarasz a távolból észrevéve a Neza maiko és
Steblikoff Kureniket fenyegető veszélyt: lihegő s
tajtékzó ménén közelebre vágatott, teljes erejéből ki-
áltva:

„Le a szekerekről! Gyorsan lóra! Hagyjátok el a
szekereket s szálljatok lóra mindnyájan! Lóra! Előre!”

De a kozákok sem egyikét sem másikat nem telje-
sithették volna Atamanjuk parancsainak, ha ugyanazon
percben Osztap elé nem tör és lovasságával épen az
ellen szívébe nem veti magát. A fiatal vezér megszázszó-
rozottnak látszik; hat tüzer kezéből ragadta el gondo-
latsebességgel az égő kanócot és a többi négy is hasonló
sorsra jutandott: ha a lengyelek tulhatalmas erővel
vissza nem nyomják Osztap Kurenit és most ujra az
idegen mérnök személyesen nem áll az ágyuk mellé,
égő kanócot kezébe ragadni és az ágyuk legnagyobbját
— amelyet eddigelé kozák nem látott — elsűtni, pillanat

műve volt. Ezerszeres halált szórt ez óriási ágyuszáj és midőn a borzasztó üteg s utána a még jókarban maradt három kisebb ágyu eldőrdült: a föld egész fölüllete s le a legmélyebb rétegekig megrengett és a kozákok vesztesége megszámlálhatatlan volt. Sok ősz Czaporoganya sirathatta meg ezután fiát, verdeszette mellét a kiaszott kezekkel; számtalan nő lön özvegygyé Glukhoff Nemiroff, Tschernigkoff és Ukránia egyéb városaiban! Sirva jajgatva tévedezhettek a szerencsétlen elhagyatottak majdan naponta a bazár körül, hogy a harcokból hazaérkezőket megmegállítva, szemközt nézzék: vajon nincs-e köztük az egy, a legdrágább e földön?! Ámde, ha mégannyian érkezendnek is a hadfiak mindenfélei közül: az övé, a férfiak legkedvesbje, nincs közöttük; ő többé vissza nem jő — Dubno előtt az ágyu golyója véget szakított életének, a hű anya, szerető nő minden földi örömének, reményének!

A Nezamaiko Kurenit tetemesb felel volt veszve. Mint a szorgalmas munkás sarlója kaszálja le a mező termékét és minden kalász egyegy nehéz aranyként hull le tövéről: úgy söpört végig ama roppant teke a kozákok sorain és hordta el magával a vitéz daliák annyi számtalanja fejét.

De — mint törtek most elé a kozákok?! Miként rontottak az ellenség sorai közé, megsebzett, felbőszült arszlánok gyanánt, kikkel csak élethalálra lehetséges a küzdelem! Mint égett a düh s bosszuvágy hevétől Kuku benko, az Ataman, midőn Kurenit felétől magát megfosztva látná! Nem, ez nem lehet emberi támadás, ez felbőszült óriások rohama, mely előtt mindennek hátrálnia, alatta mindennek öszvetőretnie kell!

Harsány, az egész csatátért átható hangon egyesíté maga körül Kuku benko a Kurenitéből fenmaradottakat

és egy szöktetéssel az ellenfél homloka előtt állt tajtékzó, prüszkölő ménén; villogó kardjával káposztafőkként vágott le mindent, mi elébe akadt, aztán ismét lándsáját forgatva, lovagot s lovat egyetlen csapással találva, az ütegig nyitott magának utat és pillanat alatt hatalmába kerített egy ágyut. Mire körütekint, az U m a n e K u r e n i mellette van és S t e p a n G u r k a lefoglalta a főtelepet, ama véztszört óriáságyut. O s z t a p B u l b a néhányadmagával levágta az egész üteggörzetet és hatalmas úrt idézett elé akörül. Ekkor K u k u b e n k o átengedi a helyet társainak és a kevésre apadt övéivel tovarobog, az ellenség más csapatára törni. Amerre halad a N e z a m a i k ó K u r e n i, széles utca nyílik, ahol fordul, keresztut van nyomában. Az ellen sorai iszonytató módon ritkulnak; a lengyelek levágott kévékként hullanak. A kozákszekerek körül W o w t u z e n k o működik, mellette T s c h e r e w i t s c h e n k o, tulról D e g t a r e n k o s e mögött a K u r e n i Atamanja, W e r t i k h w i s t. D e g t a r e n k o már két lengyelt nyársolt lándzsájára s most egy harmadikkal csap össze; erős és ügyes, már kitűnő fegyverzete által is veszedelmes ellen az, kit nem könnyű legyőzni. Kisérete ötvennél több fegyveres szolgából áll. D e g t a r e n k o mindennek dacára merészen vág neki, de az óriás lengyel kiemeli nyergéből és magasan villogtatva kardját, felkiált:

„Egy sincs közöttetek, ti kutya kozákok, k i n e k e m ellentállhatna!”

„Hohó!” kiált vissza e pillanatban M o z y S c h i l o kozák: „még én is itt vagyok! Allj elé, te nyomorult szájhős, hadd mérjük össze kardjainkat!”

S evvel egy ugrással eléje pattant.

M o z y S c h i l o egy roppanterejű s elismert vitéz-

ségü kozák volt, ki többbizben ruháztatott fel parancsnoki ranggal a Czaporogok vizen való hadjárataiban és számos veszélytelt kalandon, a hadszerencse minden változatán ment keresztül. Egyizben a törökök Trapezuntnál valamennyi hajótársával együtt elfogták és négykézláb öszveköttözve a gályákra hurcolták őket, hol hetekiglen csupán száraz rissel és a tenger keserü sós-vizével tápláltattak. A szegény vitézek azonban állhatatosan türtek, szenvedtek, a legborzasztóbb kinok által megingathatlanul, inkább, semhogy igazhitüket megtagadják, muzulmánokká legyenek, amire őket mindenmódon kénszeríteni kísérték a zsarnok fogurak. Mozy Schilo Ataman azonban nem látszott birni azon bátorsággal, hogy a reá s társaira mért szenvedések között állhatatos maradjon; elpártolt atyáinak szent vallásáról, lábbal tapodta a százados hittörvényeket és feje köré engedé csavarni a gyűlölt turbánt, áttért a kárhozatos Mahomedvallásra. Nemsokára a Pasha bizalmát kinyerve, a hadihajó élelmezőjévé és a gályarabok felügyelőjévé lön. E változás ujjabb keservet okozott a szegény foglyoknak, mert tapasztalásból tudták, miként, ha az övéik egyje hitét elárulva az elnyomókhoz képes áttérni: inkább s fájdalmasban nehezül rájuk ennek vaskeze, mint az ellenségek bármelyikének még oly szigorú kényuralma. És e fájdalmas sejtés beteljesült. Mozy Schilo egytőlegig ujj s erős bilincsekre vereté, később hármásával járomba szorittatá és a legerősebb kötelékkel vérig csontig hurkoltatá őket, de — midőn a muzulmánok, afölötti örömükben, hogy ily hű szolgára akadtak, hittörvényük ellenére általa buzdítva leittasodtak volna, átadta a foglyoknak a nehéz bilincsek leoldására szolgáló kulcsokat, tengerbe dobátá velök láncukat és fölfegyverkeztetve őket, a törökök ellen vezeté. Ezek, a

mámoros álm közepette megtámadtatva, tökéletesen legyőztették és a kozákok Mozy Schilo vezénylete alatt diadalmasan, dus zsákmánnyal tértek meg Ukránia sivatagjaiba, hol a bandurások hosszú időn át ünnepeltek s énekelték meg a szinlett renegát hőscseles tettét. Mozy Schilo bizonyára Kosechewoyá választatandott, ha egyébként erre méltatlannak nem mutatta volna magát. Néha oly tetteket vitt véghez, mikre a legjelesb és legbölcsebb vezér sem jutott volna; máskor ismét hihetlenségig ostobának, ügyetlennek mutatkozott. Elivott, elfecsérelt mindent, mit számos hadjáratai alatt szerzett; az egész Szetsnek adósa volt és mindezekon fölül még éjszaka idején az idegen Kurenikbe lopózkodott, éjrabló módjára összeszedte a vitézek valamennyi páncéljait és a csaplároknál elzalogítá azokat. E csufos tetteért a tábor középterén karóhoz láncoltatott és mellététetett az ily tettek fenytésére alkalmaztatni szokott vastag pózna, hogy minden arramenő egyetegyét üssön reá teljes erőből. De az egész Czaporogtábor közül egysésem akadt, ki Mozy Schilot meg akarta volna ütni, mert igen jól emlékeztek azon fontos szolgálatokra, miket a Szetsnek tett volt. És midőn a szigorú Koschewoy Ataman a fenálló törvények értelmében a tettes büntetését a mondott módon követelte, a kozákok naphosszant kerültek a főtért, nehogy kéntelenitessenek, akaratuk ellenére véghezvinni a kegyetlen fenytést. Ez volt Mozy Schilo kozák.

„Hajhrá!” kiált most a lengyel elé ugratva Mozy Schilo: „Vannak még, akik megvernek titeket, ti dölyfös kutyák! Im itt és itt”

És evvel jobbról balról vágott a lengyelnek, ki dacára annak, hogy a támadtatásra el volt készülve, mégis roskadozott az első ütés súlya alatt. De — mint csaptak

össze most a daliák! A kardok csörrentek és a hatalmas vágások alatt sisak s páncél özszvezuzódtak; sűrűn hult a csapás mindkét részről. A lengyel felhasítá Mozy Schilo láncingét és mellenszurta őt, de Mozy Schilo erre nem ügyelt: még egyszer teljes erejével emelte föl kezét, a nehéz izmos kart és egy csapással kettévágta ellene nehéz sisakját, melynek darabjai szerteszét hullottak; a lengyel elkábulva ingadozott nyergében s aztán eszméletlen rogyott alá a földre; a terhétől megszabadult mén rémült vihogással iramlott odább és a győztes kozák bösz diadali kacajjal készült negyedelni földön heverő ellenét. . . . Ne veszítsd evvel idődet, vitéz kozák, hanem tekints körül inkább, hátad mögött a bosszulás, a halál készül ellened! . . . De Mozy Schilo nem nézett hátra és a legyőzött egyik szolgája nyakába szurta pallosát. Schilo gyorsan megfordult, üldözőbe vette s mármár elérte a megfutamodót, midőn a mindinkább sűrűsödő löporfüst elvonta azt szemei elől. Minden oldalról ropogtak a fegyverek; a golyók sűrű záporként roppenetek a csatatéren szerteszét — Schilo tántorgott; érzé, hogy sebe halálos. Végre elesett és kezét a sebhelyre tartva, társaihoz fordult, elhaló hangon mondá:

„Isten veletek, testvérbajtárs urak! A nagy isten legyen veletek! Győzzön a szent kereszt és a Czaporog lovagság! Álljon fen mindörökké az igaz hit, Krisztus szent hite a hatalmas orosz földön; legyen vele örök dicsőség! Viruljon a Szets! . . . Isten veletek! . . .”

És a kiháló szemek lecsukódtak, a lovagias kozáklélek elhagyta zord földi lakhelyét. . . . A közelálló kozákok tiszteletteljesen vivék hátra a vitézi hullát. . . . Most Z a d o r o j n i vágatott elé; követve a W e r t i k h w i s t és B a l a b a n. Kurenik Atamanjaitól és T a r a s z B u l b a, mindannyian tájtézkzó méneken, a csata hevétől

felizgatva, alig vehetve ki egymást a sűrű füstföllegek között.

„Mondjátok urak” — kiáltá T a r a s z, a Kurenik Atamanjaihoz fordulva: „van-e még lőpor a tülkökben? Nem apadt-e még el a kozákerő? Nem inganak-e még a mieink?”

„Atyánk, még telvék a löportülkök; a kozákerő nem hanyatlik; a mieink még nem ingadoznak.”

Most hatalmas támadásra készültek a kozákok. A roham — az oroszláni erő s bátorság párosulásával kivitt — iszonyu volt; a kozákok megegyeszer áttörtek az ellen sorain.

A lengyel főtisztek hátrálásra vezénylek csapatjaikat és kisdud nyolcszinű zászlókat lobogtattak hogy a csatatéren elszórt övéik némileg gyülekezzenek. És csakugyan e jelre a lengyelek zászlóik köré sereglettek, de alig érkezett helyére egyikét csapat s elébb, semhogy ezek is sorakozhattak volna: már ott termett K u k u b e n k o Ataman a Nezamaiko Kureni megmaradtjaihoz csatlakoztt osztálylyal és épen az ellentömeg közepére csapva, a többiben említett vastag lengyel vezérrel találkozott, ki azonban az összeütközést kerülni igyekezve, lovát megforditá és megeresztett kantárral tovairamlott. Kukubenko messzire üldözte a futamodót a szabad mezőn el, hogy az övéivel való találkozást meggátolja. Ezt S t e p a n G u r k a a szomszédolt Kureniből észrevéve, Arkanjával jelt adott Kukubenkonak, mit ez rögtön megértve, elmosolyodott és felhagyott az üldözéssel. Gurka ellenben lova nyakára lehajolva leste a kedvező pillanatot és első hajításra nyaka köré szoritá a lengyelnek erős parittyáját. Emez hirtelen elvörösült és mindkét kézzel a zsinór után kapva, igyekezett azt szétszaggatni. De egyszerre a kozák hatalmas

karjától vezetett lándzsa halálos dőféssel furódott mellébe és utósó lehelete egy halálhörgésben tört ki.

Gurka elfordult a kimult ellentől, azonban nem soká kéjelghetett győzelme tudatában, mert ugyanazon percben négy lándzsától éretve rogyott le lováról. A szegény Ataman alig rebegheté:

„Veszszenek el mindegyig hitünk ellenei! Viruljon és sugározzék háborítlan dicsfényben az orosz föld századokon át, mindörökkön örökké! Bajtársak, Czaporoghósok: Isten veletek!“

És evvel kilehelte hős lelkét egy utósó sohajban. A kozákok elfordultak, új munkát keresendők és már egyoldalról Metelitz a Ataman csapott a lengyelekre, rombolva s legázolva mindent maga előtt, míg másfelől Newilidschky Ataman robogott elé bős csapatja élén. A szekerek által képezett sánc egyik oldalán Zarutiguba szorítá és kergeté meg az ellent, míg továbbad a harmadik Pizarenko egymaga állt helyt lengyelek egész csapatának. A szekerek tulszárnyán már kéztusába keveredtek a csatázók és még a szekerek tetején is folyt a verekedés kettőztetett düh és ingerültség között.

„Mondjátok urak! — szolt ismét Tarasz Bulba a Kuremik Atamanjaihoz: nem fogyott-e még ki a lőpor a tülkökből? Nem hanyatlik-e még a kozákok ereje? Nem ingadoznak-e még a mieink?“

„Atyánk“ — feleltek emezek — „még telvék a lőportülkök; nem hanyatlik a kozákok ereje; a kozákok még nem inganak. . . .“

Már az öreg Kaszián Bovidug is lerogyott egy társzeker tetejéről, honnan az ellenségre küldözte volt halálos lövéseit. Egy golyó épen szivbe találta őt. Végereje öszpontosításával kiáltott:

„Bajtársak! nem válik nehezenre elhagyni a földet.

A keresztények Istene engedjen minden kozáknak ily véget érni! Fényljen az orosz föld a századok végéig. . . .

És B o v d u g lelke fölszállt a magasba, hogy az előrement öszöknök elmondja: miként verekednek az orosz földön és — mi több — miként tudnak ott meghalni a szent hit és szabadságért. Utánna mindjárt B a l a b a n esett el, az Atamanok legidősbje. Három halálos sebet kapott; egyet golyó, másikat lándsaszurás, az utósót s legveszélyesbet súlyos kardvágás által okozva. B a l a b a n a legvitézebb kozákok egyike volt és mint Ataman sok szárazon s vizen való hadjáratban vett részt, mik közül legdicőségesb az Anatolia partjain tett győzelmes kirándulás volt. Vitézei roppant zsákmánnyal indultak hazafelé; öveik zechinákkal, hajóik Damaskus legdrágább kelméivel és Törökhon valamennyi fényüzési cikkével voltak megrakva; de utközben a balsors folytonos csapásaival kelle küzdeniök. Legelől a törökgolyók keresztttüze alá jutottak és midőn a hadhajók ágyui feléjük irányzódtak, sajkáik fele elsülyedt és a kozákok vírágjának egyrésze a habok közt veszett el. Azonban a többiek a sajkák oldalaihoz csatolt nádkévék által megmenekültek a vízbefuladástól és miután egész éjen át fővegeikkel a vizet kimerítették és a történt károkat helyre hozták volna, reggel széles ruhadarabjaikból vittorlákát készítve különös csel és gyorsaság által menekültek meg a török hajók elől. Számos viszontagság után mégis épen s szerencsésen értek a Szetsre és első teendőjük volt; a Megigorszki kolostor Archimandritájának egy pompás aranyhimzetű miseruhát és a Czaporogé kápolnája számára egy vertezüstből készült nehéz öltönyt adni át, mely azóta a szentszüz oltári képét diszité. A bandurások megénekelték a kozákok szerencsés hadjáratát és vitézi bátorsággal párosult ügyességét, de minden

fölött Balaban Ataman kitünő tetteit. Ez órán azonban B a l a b a n lehajtá fejét; érezte a halál fájdalmas közeledtét és folyton gyengülő tört hangon rebegé:

„Azt hiszem, testvér urak, szép halállal halok meg. Hét lengyelt vágtam le kardommal; kilencet szurtam keresztül lándsámmal; lovam számtalanokat gázolt lábai alá és isten tudja: hányat találtak golyóim?! Viruljon örökké a szent orosz föld! Legyen dicső s nagy a Czaporogia és veszszenek el a pogányok s eretnekek!”

És a csatákban megöszült bajnok lelke elszállt a magasba.

Kozákok, kozákok ne áldozzátok fel sergetek virágát! Máris körül van véve a hős K u k u b e n k o bőszen ellen tömegétől; már csak hét ember van mellette a Nezamaiko Kureniből s ezek vele együtt végerejük megfeszítésével küzdik a kétségbeesés harcát; ruháikon pataként ömlik alá a hősivér. T a r a s z — midőn a derék lovagok veszedelmes helyzetét megpillantja — magaszt segélyükre, de a kozákok későn érkeznek. K u k u b e n k o szívébe egy lánssa furódott és el van veszve, mielőtt az őt körülözönlő ellent hátra lehetett volna nyomni. A körülálló kozákok karjaira támaszkodott és ifju vére mint egy apadhatlan forrásból bugyogott ki hősmelléből, hasonlítható fölséges borhoz, mit ügyetlen szolgálak üvegedényekben hordanak fel a pincéből és a terembe lépve elsikamlanak s a korsót elejtik. A bor szerteömlik a földön és a ház ura előrohanva kétségbeesésben tépi ősz hajait, mert e drága italt félretette volt élete legszebb pillanatára, a legünnepeyesb alkalomra: hogy, ha majd isten kegyelme engedi, aggsága napjaiban ifjukora egyik kedvenctársát megvendégelni, együtt költsék el azt s élvezzék amellett emlékéért azon boldog kornak, midőn az ember még másként gondol-

kozik, inkább és szivből örvend s virágos kertként nézi az éltet. K u k u b e n k o körüljártatá lecsukódó szemeit és halkan szólott az őt busan lesütött fővel körülálló bajtársakhoz :

„Legyen hála a nagy istennek, bajtárs urak, hogy megengedte szemeitek előtt halmom, a dicső csata közepette. Történjék meg az ő fölséges akarata és engedje szent kegye, hogy utánunk majdan egy jobb kor érkezzék és az orosz föld Krisztus szerelmében, teljes szépségében viruljon mindörökké!“

És evvel az ifju hősilélek elröppent. Angyalok vék karjaikra és égfelé szálltak vele, ahol boldog lesz, mert Krisztus imigy szóland hozzá :

„Ülj jobbmra Kukubenko ; te sohasem árultad el a testvériséget, soha csufos tettet nem követtél el, bajtársadat soha veszélyben el nem hagytad, egyházamat megőrizted s megvédted : tiéd a mennyeknek országa!“

Kukubenko eleste mély gyászbba ejté a kozákok táborát. A sorok szemlátomást mindinkább ritkultak ; sok derék hős szünt már meg élni, de a kozákok vitézül tarták magukat.

„Mondjátok urak“ — szólott újra T a r a s z B u l b a a Kurenik még fenmaradott vezéreihez : „még nem ürültek-e ki a löportülkök ? A kardok nem tompultak-e még el ? Nem hanyatlik még a kozákerő ? A Czaporogok nem inganak-e még?“

„Atyánk, még van elég löporunk ; a kardok még jók és élesek ; a kozákerő nem hanyatlik ; a Czaporogok nem ingadoznak.“ — —

És a kozákok újra meg újra az ellenségre rohantak, mintha veszteséget nemis szenvedtek volna. Csak három Ataman maradt még fen és a Kurenik felényire apadtak. Mindenfelé patakként folyt a vér hosszú vona-

lakban, mik fölé a kozákok s lengyelek keresztülkasul fekvő hullái képeztek hidakat.

Tarasz égfelé tekintett és hosszú sorát látta elröpülni a kányáknak, az őskor közhitelű vészjós madarainak. Ah, tehát az egyik fél véres diadalt ülend! A másiknak végkép el kell vesznie! .. Föl kozákok, föl a végtusára, élethalálra!.... Amott hátul Metelitz a egy lándsa vasára felnyársolva, a második Pizarenko feje a légben ingadoz elforgatott szemekkel; Okh-rim Gurka tetőtől talpig kettéhasítva elesett és estében megrengette a földet hatalmas testével... Halál, mindenütt rémes halál!....

„Legyen meg tehát!” szölt magában Tarasz dacos elhatározással és kendőjét előrántva, a levegőben mozgatá azt jeladásul.

Osztap — kihez e jel intézve volt — megérté atyja szándokát. Rögtön előtört csapatával a lesből és keményen megrohanta az ellenlovasságot. Ez nem tudta kitartani az erőszakos zökkenést és hátrálni kezdett; Osztap heves üldözőbe vette s azon térre kergette, ahol a föld be volt hintve az érintett veszélyes hajítóeszközökkel: hegyes cölöpökkel, fegyver- s lándsadarabokkal s mindenféle töredékekkel. A lengyelek nem voltak többé képesek lovaikat megállítani, ezek vad rohamban belégázoltak, botlani s hanyattdőlni kezdtek és a lengyel vitézek hanyatthomlok hulltak lovaik fején át....

E pillanatban — amint a futó lengyelek a kozák-tábor szekérsáncához lőtávra értek — az azok mögé tartalékul elhelyeztetett Korszun Kureni sortüzeléssel fogadta őket, mely által zavarba hozatva, eszméletvesztetten szaladtak szerte a lengyelek és a kozákok uj erőre jutva, csakhamar a legjobb eredménnyel használták fel diadalmassá vált helyzetüket.

„Mienk a győzelem!“ hangzott kevésvártatva a Czaporogok minden sora közt, az egész csatatéren végig. Trombiták harsantak és a győzelmi lobogó tüzetett föl. A lengyelek mindenoldalon meg voltak veretve.

„Nem, bajtársak! nem!“ — szólt szomoruan Tarasz, a város kapui felé tekintve: „a győzelem még nem a mienk!“

És csakugyan így volt.

XIII.

A város kapui megnyitak és vig trombita harsozás mellett egy huszárezred vonult kifelé azok közül, a lengyel lovasság virága. A lovagok egytőlegyig a legjelesb világospej „A r g a m a k“*) méneket ülték, delien büszke könnyedséggel és mégis erősen, ingathatlan drága himzetü nyergeikben. A kivont kardok pompásan fénylettek a délinap sugaraiban és sima lapjaikban gyönyörűn vissztükröződött a lovag aranytól ragyogó felszerelése.

Legelől — mint vezér a csapat élén — egyes lovag vágatott, a legszebb, legdelibb az egész csapat közül. A drága ércsisak alól dus fekete hajzat ömlött alá dagadozó fürtökben a pompásan tündöklő mellpáncélra; karjára gyönyörű, aranyval dusan himzett selyem vitéziöv volt tekerve, a legbájlóbb szép kezemunkája.

Tarasz leigézve állott a merész lovag megpillantására: ő rögtön fölismeré A n d r y t, elvesztett, elpártolt fiát, kinek eltünté annyi álmatlan éjet, oly marcangoló fájdalmakat okozott az atyai szívnek. Az ifju, égve a harcvágytól, sovárgva a karjára fűzött éket kiérdemelni, bőszen rontott elé lovagjai élén, fiatal agárként, a sereg

*) „A r g a m a k“ = persa lófaj, a legjelesbek egyike

legifjabbja, legszebbje gyanánt, mely a vadász „A t u” kiáltására előtör, lábaival földet sem érintve, a nyulat tizszerte haladó sebességgel.

Az öreg B u l b a megmerevülve állott; látta, mint tör magának A n d r y utat jobbrabalra; mint veri szét polyvaként, mely a közelgő szélvész előtt a légben elröpked, az alig gyülekezett kozákok csoportozatait; mint kezdi rendetlenségbe hozni a tömegeket, mik e váratlan s erőyes uj támadásra készülve nem voltak.

Végre türelmét veszítve, dühösen kiált rá:

„A n d r y ! A tieid ! Megállj ! A tiedet vered, ördög-fia ! Megállj !”

De Andry nem hallott; atyja szavát sem értette. Nem látta, kik állnak előtte, az övei-é, vagy ellenségek. Ő mitsem látott. Elnámorult szemei előtt hajfürtök lengedeztek, hosszú, ébenfekete selyemhajfürtök; kebel, mely fehérén tündökölt, mint a folyók hattyuja; hószin nyak s fehér vállak, leplezetlen, mint a muzulmán álmaiban paradicsom houriaié; szóval: minden, mi bájos a hölgyön, mit isten a szerelem csókjára teremtett.

Mármost T a r a s z dühe határt nem ismert:

„Hollah, bajtársak !” kiáltott a körülálló Czaporogok felé: „hozzátok el nekem az erdőbe, ő t egyedül, csak ő t !”

És egyszerre harminc a leggyorsabb kozákok közül elvágatott, hogy A n d r y t az erdő felé csalják. Fővegeiket helyreigazitva megsarkantyuzták méneiket és pillanat alatt a huszárok mellett termettek; azok első sorai így véletlen oldalt támadtatva, csakhamar zavarba lönek hozva s miután az övéiktől elválasztatva gyöngék voltak hosszas védelemre: egyenként levágattak. G o l o k o p i t e n k o egyenesen A n d r y n a k tartott s ez már készült merész ellenét méltón elfogadni; de a ravasz kozák őt elérve hirtelen oldaltugrott és kardlappal hát-

baverve az ifju vezért, villámsebességgel tovavágtatott; a kozákok utánna, elérhetlen gyors futamodásban.

Hah! mint forrott fel Andryban a vér; a sértett vitézi büszkeség! Kantárba ragadta lovát és utánok röpült, mint a duló vihar s fürgeteg, ha éjente a siklapályon átnyargal! Hátra sem nézett a felbőszült ifju; nem vevé észre, hogy alig husz ember követi őt; csak folyvást sarkantyuzta lovát, nyomta lágyékába a hosszú sarkantyukat; előre! előre! . . . ,

Most az erdő felé irányzák futtokat a kozákok és fürge lovaik egész öszpontosított sebességét felhasználva, csakhamar ott termettek. Andry már épen elérte G o l o k o p i t e n k o t, épen emelte dühös vágásra kardját, midőn egyszerre hatalmas kéz ragadta meg lova kantárát s rögtön megállapodásba hozta azt. Andry föltekintett és — T a r a s z állt előtte. E mogorva arc megpillantására öszverezzent; egész testén borzadás futott végig; arcai elsáppadtak, mint iskolás gyermekéi, kit tanára csin fölött kap. Andry dűhe leapadott, mintha soha nem létezett volna és mitsem látott többé elhomályosuló szemei előtt, mint — a Meduzafők legiszonyatosbjaként — az atyját, a szigoru, kérlelhetlen bírót.

„Nos, mitevők leendünk most?” kérdé hideg gunynyal s Andryt mereven szemközt nézve Bulba.

Az ifju nem volt képes válaszolni. Remegve benső felindulástól mozdulatlan földreszögzett szemekkel állott, míg szive s üterei hangosan, hallhatón lüktettek.

„Lám” — folytatá csipő gunynyal Tarasz — „mi nagy hasznodra voltak a lengyelek, fiamuram!? Nagyurra levél náluk, nemde?!”

A n d r y néma maradt.

„Tehát elárultad, eladtad hitedet, testvéreidet;

lovagi becsületedet; sárba tapodtad ősz fejemet!?. . . .
Jól van; te akartad: szállj le lovadról!

Engedelmesen, meghunyászkodva, gyermekként
a fenyítő vessző alatt, szállott le a lóról s félholtan állt
atyja előtt Andry.

„Állj meg s ne moccanj!” szólt tompa, fenyegető
hangon az öreg Bulba, mialatt ő is leszállt lováról. „Én
adtam életedet s én fogom azt ismét elvenni!”

E szókkal néhány lépésnyire hátrált Bulba és lö-
fegyverét válláról levéve, Andryra irányzá a halálos cső-
vet. Az ifju halálsápadt volt, de mozdulatlan, szoborként
állott; csak egyetlen rángás volt észrevehető egész tes-
tén. Kezét szívére tévé, remegő ajkairól suttogó han-
gokban e g y n é v szállott el — utósó bucsuja az élettől,
melyet ha valaha, ugy most kellett szeretnie.

De nem hazája, nem anyja vagy testvérei egyikének
volt ez neve — a szép lengyel nő neve szállt el utósó
sohajában; azé, kit minden fölött, kit egyedül szeretett,
imádott rövid élete alatt. . . .

T a r a s z l ő t t.

Mint a kaszától sujtott gabonaszár hajtá le fejét
s szórtan rogyott öszve Andry; egy mozdulat, egy rán-
gás sem jelölé többet az erőszakosan kioltott élet tüzét.

A figyelkos hosszasan mereszté szemeit a lelketlen
testre. Szép volt az, szép s kedves, még a halálban is.
Férfiás, de még is oly szende szüziés arca, az erőben s
ellentállhatlan bájban tündöklő, csodaszerű szépséget
mutatott. Fekete szemöldei gyászlepelként boriták a
halvány arcvonásokat és a sajgó véres seben kívül egyéb
mi sem gyaníttatá, hogy e kedvesen ígésző szemek nem-
csak ideiglenes, hanem örökkétartó álmra csukódtak le.

„Mi hiányzott arra, hogy tökéletes kozák legyen?”
szólalt meg végre halkán, bus hangon Tarasz. „Karcsu,

magastermetű volt, arca nemes és deli, szikrázó szemeiben égett a bátorság és vitézi szellem, karja hatalmas volt a csatában és szava csengő, mint a tavaszi hirnöké; alig kezdé az éltet, mely viruló kertként látszott fölnyilni előtte. És mégis — elesett, dicstelenül, gyáva, hitvány ebként vészett el, érdemlett halál nehezült ifju fejére. ah !

„Atyám! Mit tévél? Te megölted őt!? kiálta fel rémülten Osztap, ki tajtékozó ménen vágatott e percben a vigályzatba, az iszonyu drámai jelenet színhelyére.

Tarasz igenlőleg némán intett fejével, mély fájdalomrángatta arcvonásai jelölék a benső tusát, mely borzasztó, de jogszerűnek vélt tettét követé.

Osztap soká szemlélte a halottat és végre a kitörni készülő könyeket lefojtva mély fájdalomtól szakgatott hangon szólt:

„Atyám, temessük el legalább haditisztességgel a szerencsétlent, nehogy az ellenek csufot üzenek belőle, vagy rabmadarak tépjék szét testét.“

„Ne gondolj vele! válaszolt komoran az öreg Bulba: nélkülünk is el fogják őt temetni és lelend még ő férfiakat s nőket is, kik siránkozzanak fölötte.“

Két három percig gondolkozólag állott, aztán fogai közt mormogá:

„De mégis — a farkasoknak maradjon prédául, a posványos földön heverve hagyjuk-e itt,— vagy tiszteljem meg benne a vitézi erőt, a lovagi nevet, mit minden bajnoknak — lelje bár azt a legnagyobb bűnösben is — tisztelnie kell, hogy önbecsületének megfeleljen?!” . . .

E pillanatban erős lódobogás hallott és sebesvágatva Golo kopitenko közelgett mármár kidülő lovon.

„Szerencsétlenség, Ataman!“ kiáltá

messziről; „a lengyelek segélyt kaptak, új csapatok érkeztek és minden oldalon verik a mieinket!”

Alig fejezé be szavait Golokopitenko, már W o w t u z e n k o ugratott elé:

„Ataman, Ataman! Elveszünk! Az ellenség új erővel tört reánk, megveretünk!” . . .

Wowtuzenko lova összedőlt s e pillanatban P i z a r e n k o rohant be, gyalogon, lelkendezve, őriülő felindultságban:

„Hol vagy atyánk? A kozákok keresnek, hívnak! Már elesett a N e w i l i d s c h k y-Kureni Atamanja, elesett Z a d o r o j n i, el T s c h e r e w i t s c h e n k o, el a tábor legjava; végveszély fenyeget minket; de a kozákok még mind tartják magukat, nem akarnak meghalni, mielőtt még egyszer láttak volna téged; szemeid előtt kívánnak elesni, a halál órájában is veled egyesülve lenni — “

„Lóra tehát Osztap!” Kiáltá Tarasz, föleszmélve fájdalmas elnerültségéből, melybe a váratlan balesetek híre sujtotta volt; mialatt már O s z t a p előre elvágatott.

És evvel Bulba is lóra pattanva, sietett, hogy a Czaporogokat állhatatosan lelje még, új bátorságot leheljen beléjük, vagy — ha erre késő volna: velök essék el, élethalálban együtt, választhatlan a hű bajtársaktól.

De — mielőtt még az erdőt elhagyták volna, az ellen csoportjai minden oldalról körülvették már azt s a fákon keresztül fénylettek a lovasok kardjai s lándsái; az elől vágatók már meg voltak támadva, elkeseredett tusába keveredve.

„O s z t a p! O s z t a p! T a r t s d m a g a d! J ö v ö k, j ö v ö k!

Most odaérkezett Bulba is a csatázókhoz és kardot rántva közzéjük vágott, lesujtotta azelsőket kik elé álltak.

Hat lengyel egyszerre rohanta meg Osztapot, de rosszul választották volt az alkalmat. Az egyiknek rögtön lehullott feje; a másik hatalmas döfést kapott, mely lováról leejtő; a harmadikat oldalban találta a lándsa szurása; a negyedik — legvakmerőbb — lova nyakára hajolva kerülte el Osztap golyóját és a füstölgő golyó a lónak nyakába furódott, mire az dühösen szökelt fel, aztán egyszerre hanyatdőlve, maga alá temeté lovagját.

„Derekasan, fiam! Tartsd magad, Osztap! Im itt vagyok már! . . . S evvel sikerült Bulbának megszabadulni az őt támadottaktól, némileg közeledni. Kardja sokszorozódni látszik; jobbrabálra, záporsűrűn osztja a halálos csapásokat és folyton Osztapon tartva szemeit, nyolc ellenel egyszerre látja azt viaskodni.

„Osztap! Osztap! Tartsd magad! Itt vagyok, Osztap! . . .

De — már Osztap is alábukott; az Arkan, nyaka köré van hajítva, már az ellenség kezeibe esett és megkötöztetik. . . .

„Jaj, Osztap! Osztap! Kiált kétségbeesése kitörésében Bulba és az elébe akadók fejeit káposztafőkként szabdalva tör magának utat veszélyben forgó fia felé. . . .

„Jaj, Osztap! Osztap! . . .

De ugyanazon pillanatban Bulbát is lesújtja egy nehéz kő, mely az ellen sorai közül lőn feléje hajítva. Az ősz bajnok roskadoz, elszédül, pillanatig vad zürzavarban látja elhomályosuló szemei előtt táncolni s a sűrű lőporfüstben eluszni a főket, lándsákat, fegyverek vilámain, fák ágait s leveleit -- azután levágott tölgyként

roscad össze, hull le lováról és sűrű áthatlan köd vonult szemeire.

* * *

A kozákok hősieis önvédelem közben estek el egyenként, mindenik, ellenszázai által boszulva. Elvégre mégis a tulszám győzött; a lengyelek diadalittasan özőnlék el a véres csatatért; de a zajgó vigság, a trombiták győzelem harsanásai közé egy megtört nőisziv könyei, kétségbeesett zokogásai vegyültek, mik között Andry hullája a városba viteték.

XIV.

„Ugyhiszen, soká aludtam!” szólamlott meg Tarasz, midőn hosszas, mintegy mámoros álomból fölocsudva, igyekezett végkép eszméletre térni és az őt köröző tárgyakat megismerni.

Rendkívüli gyöngeség zsibbasztá el tagjait és tökéletes merevültség tartá fájó bilincsekben az előbb oly erős és hatalmas testet. Nagy megfeszítéssel sikerült körültekintenie és egy egészen ismeretlen szobában lelte magát, kórágyon heverve és egész testét bekötözve érzi. Végre egy magas férfialakot pillantott meg ágya mellett és Towkats Dmitrit, a Jezaült ismeré föl abban, ki minden mozdulatát feszült figyelemmel kísérte.

„Ah, te vagy az, Towkats!?” szólott ismét: „nemde, hosszu ideig aludtam?”

„Valóban elég soká;” mormogá emez fogai között; „oly soká, hogy könnyen elalhattál volna örökidőre.”

Azonban hallgatag lépett közelebb az ágyhoz s fölemelt ujjal inté hallgatásra a beteget.

„De mondd meg legalább: hol vagyok?” folytatá

makacsul Tarasz; igyekezve, gondolatait rendbehozni és a történetekre emlékezni.

„Hallgass már!“ szólt nyersen Towkats. „Minek többet tudnod: minthogy élsz s melletted vagyok?! Hát nem látod, hogy csupa seb vagy, egész tested összevissza kötözve?! Két egész hétig vágtatva jöttünk a sivatagon át, hogy a lovak egyremásra dőltek ki alattunk, a láz s forróság majd fölemésztettek. Ma először aludtál nyugodtan s kényelemben. Hallgass tehát, ha önmagad nem akarod gátolni gyógyulásodat.“

Tarasz azonban folyvást nyugtalankodott, s mind ingerültebben kérdé:

„De miként jutottam ide s hol vagyok? Nem voltam-e körülvéttetve a lengyelektől? Hisz mind elestek körülötten, s nem voltam képes soraikon körösztil vágni magamat!?“

„Fogsz-e már hallgatni valahára, ördögfia?!“ kiáltá mérgesen Towkats. „Mi közöd hozzá, miként menekültél? Elég tudnod, hogy mentve vagy. Akadtak barátaid, kik cserben nem hagytak s evvel nyugodjál meg. Tán azt hiszed, hogy közönséges kozáknak tartottak?! Oh nem! Fejedre kétezzer arany volt téve s képzelheted, hogy égtek a kívánságtól, e vérdíjt elnyerni. . . . S most légy csöndesen; még egy éjet kell együtt vágtatnunk. — “

„És O s z t a p!“ kiálta közbe Tarasz önkivületes, kétségbeesett fájdalom hangján, mialatt fekhelyén fölegyenesedni törekedett; O s z t a p, kit szemeim láttára elfogtak, megkötöztek, elhurcoltak — — ah!?“

És újra kitört a láz, a dühös fájdalom rohama. Eszeveszetten kezdé tépni ősz hajait; letépte magáról a sebeire illesztett kötélékeket s messzire lökte el azo-

kat; kiáltani, ordítani akart, de csak töredezett, tompa hangok jöttek ajkairól, őrzülés fogta el öszvekinzott agyát. . . .

Ez ijesztő lázroham alatt a hű bajtárs előtte állott és kemény dorgáló szavak közt igyekezett további dühödésében meggátolni. Végre — midőn szelidebb bánásmódja eredménytelenségét átlátta, — kezét lábát megragadva, makrancos gyermekként pólyázta be a lepedőkbe és sebeit újra bekötözve, mozdulat s életnélküli tömeg gyanánt egy marhabőrbe hurkolta őt, mire lova nyergéhez kötözve a súlyos csomagot, újra tova vágatott.

„Bár halva is“ — mormogá utközben a hű bajtárs — „visszahozlak a hazába. Utósó lehelletemig nem fogom engedni, hogy a lengyelek meggyalázzák kozákvéredet, darabokba vágják hőstestedet és a folyam árjaiba dobják tagjaidat. Ha végzeted az: hogy sasok vágják ki hullád szemeit, legyenek azok legalább sivatagunk sasai, nem lengyel sasok, vagy olyanok, mik onnan jönnek. . . . És habár kezeim közt halnál is meg: ha hült tetemként is: mégis Ukrániába hozlak!“

Igy szólt a derék Towkats és vágatott éjjelnappal, szünet és nyugovás nélkül, míg végre harmadnap reggelén elérte az eszméletlen Bulbával a Szetset, a megmaradott kevés Czaporog gyűlhelyét. Itt rögtön gyógyításához fogott; fölkeresett egy zsidónőt, ki kuzursorvoslásai által hirt szerzett volt és ez egy egész havon át mindenféle italokkal tartotta az öreget, míg az végre föleszmélt és javulás mutatkozott állapotában. Ezen egész idő alatt a hű Towkats pillanatra sem hagyta el betegét, virasztott, éhet s szomjat szenvedett oldalánál s még midőn az végre — a gyógyszerek által-e, vagy erődus, valódi vastermészete következtében, ki tudja?!

— másfél hosszú hónap múlva felüdült, sem tágitott mellőle, míg végkép kigyógyultnak nem látta.

Bulba sebei behegedtek, csak a mély sebhelyek jelelők az ősz dalia sulyos sérveit. Azonban jelleme tökéletesen megváltozott: mutatkozik; elzárkozott, komor s mogorva lön; egyetlen mosoly nem jött ajkaira. Homloka fölött három széles ránc foglalt helyet és többé onnan el nem tűnt. Hallgatag, kerülve az emberi társaságot ült naphosszanta sátra előtt és alig volt képes a derék Towkats, néhanéha rövid sétára birni őt. Midőn a Szetsen körültekintett, minden másként, ujon, idegenül ötlött fel előtte. Régi bajtársai hiányoztak; egy sem maradt fen azok közül, kik vele együtt küzdöttek volt a szent ügyért: a hit s testvériség föntartásaért. . . .

És azok sem voltak többé, kik a Koschewoy alatt indultak a tatár üldözésére; mind elvesztek, mind egyig. Nagyobbrészt csatasíkon estek el; a többit éhség s szomjúság emészték föl a Krim sóssivatagjaiban; a kevés elfogott — nem tudva s nem akarva türni a rablánc gyalázatát — önként vetett véget életének. Az öreg Koschewoy s vele együtt régi bajtársai, a Czaporog-vének s az Atamanok is rég elhagyták volt a földet: a fű zöldelön hajtott már ki a sirhantok fölött, mik a még kevéssel azelőtt életerő s vitézségben ragyogó kozákhősök hült tetemeit födék. Tarasz csak annyit vön észre: hogy körulte zajos, rakoncátlan vigasság foly le; a Szets tobzódott, lakomázott; az edények el lönek töretve, minden összezúzva; a bor utósó csöppiglen elfogyasztva; a vendégek s szolgálk elhurcolták a drága serlegeket, valamennyi edényt — és a ház ura egyedül maradvá, komor elhagyatottságában jobbnak hiendhette: ha az ünnepély meg sem tartatott volna. . . .

Hiába igyekeztek Bulbát fölvidítani, szórakoztatni:

hiába léptek körébe csoportostul az ősz bandurások, el-
éneklők az oly gyakorta s kedvvel hallott dallamokat, a
kozákok hős tetteit s dicsőségét tárgyazókat; mind hiábál
Tarasz mindent hidegen, közönynyel szemlélt s hallga-
tott; mozdulatlan vonásaiból, a búsan mellére hajtott
arcból egy elűzhetlen keserv, mélyen bevéssett fájdalom
volt olvasható s ha egyszeregyszer megnyíltak ajkai:
csak egyegy szót suttogott magába:

„Osz tap! Fiam Osz tap!

A Czaporogok ezalatt tengerre szálltak; kétszáz
sajka úszott le a Dnieperen és nemsokára, nyirottfejű
kozákok lepték el Kis-Ázsia viruló partjait, égetve, ra-
bolva s az ellentállókat leölve mindenütt; muzulmánok
turbánjai elszórt virágokként fődék a vérlepte síkokat,
úsztak a partok mellett. A csekélyszámu védsergek, le-
győzettek és a kozák uralom rémesen nehezült az ár-
tatlan lakókra. A Czaporogok elpusztíták a szőlőhegye-
ket, megevék azok termékét, dőzsöltek s fecsérlettek,
mig a szerencsétlen tájék végkép el volt pusztítva. A
mecseteket földúlták, piszkos kaftánjaikat és szurkos
nadrágaikat a legdrágább persa sálokkal övezték. Rövid
száru pipáik soká maradtak szerteszórva emlékül a fel-
hányt városok s faluk lakóinak és midőn végre elköl-
töztek, inség s nyomoruság jelölék nyomdokaikat.

A Czaporogok dús zsákmánynyal tértek meg; de
utközben egy tizágyus török hadihajó üldözőbe vevé
őket és a kartácslovések alatt madárseregként széledtek
el könnyű sajkaik. A diadalmasan megtérők harmada
tengerbe halt; a többiek nagynehezen összetalálkoztak
és végre tizenkét hordó zechinával sikerült nekik a
Dnieper öbleihez visszajutni.

De mindez Taraszt nem érdeklé. Elbarangolt a me-
zőkön, a sivatagban, mintha vadászni indulna; de fegy-

vere töltve maradt, maga mellé fekteté azt és búsan merengett el a tenger szemlélésében. Hosszasan ült ott mellrehajtott fővel és csak egy hang eredt meg folyton zárt ajkairól:

„Osztap! Fiam Osztap!“

Végtére megingathatlan eltökéléssel riadt föl hossz-
szas tétlenségéből:

„Történjék bármi —“ szolt magában: „nincs többé mit vesztenem; legyen meg isten szent akarata: én elmegyek; tudni akarom: mi lett belőle?! Él-e még? Sirba szállott-e? Vagy épen — ott sincsen-e már? . . . Meg kell tudnom, bizonyost akarok tudni minden áron!“

Egy héttel később már Umane városában volt, lovon, lándsával kezében, karddal oldalán, utiszereit a nyeregkápában vive magával. Fegyvere hátán volt és podgyásza fő részét lőpor s golyók képezék. Azonban erszénye meg volt tömve aranyakkal, mert jól tudta — s ez akkor is úgy volt már, mint most — hogy a pénz a főkulcs mindenhez és minden alkalomban.

Amint késő esten belovagolt a városba, egyenesen mocskos rozszant kunyhó felé tartott, melynek homályos ablakai az előttök heverő szemétdomboktól alig voltak kivehetők. A kürtő rongyokkal volt betömve és a lyukgatott tetőn verebek fészkeltek. Az ajtóküszöb előtt omladék hevert roppant halmazokban és ezek körül éhes kutyák családja ütött tanyát. Bulba erős kocogására megnyílt az egyik ablak s azon rút zsidónő dugta ki fekete üveggyöngyökkel ékitett főkötővel ruházott fejét.

„Honn van-e férjed?“ kérdé Bulba, lováról leszállva sazt a kantárnál fogva egy a falba vert karikához kapcsolva.

„Honn, kegyelmes uram!“ válaszolt a kisiető zsidónő, egy kancsó sört hozva az utas és kosár zabot a ló számára.

„És hol van zsidód?” kérdé tovább Bulba.

„A másik szobában, kegyelmes uram; épen imáját végzi;” szolt halkán a nő, meghajtva magát s „Üdvözlég”-gyel fogadva az ősz daliát, ki a kiürített kancsót visszaadá.

„Maradj itt; etesd s itasd meg lovamat; egyedül kívánok vele beszélni; fontos ügyem van vele.”

A zsidó az előttünk ismerős Y a n k e l volt. Szegény tábori csaplárból egyszerre haszonbérlo s birtokos lön. Lassanként az egész környék urainak ügyeibe keveredett és annyira kizsákmányolta a tudatlan s tapasztalatlan nemeseket, hogy jelenléte mindenfelé érezteté magát, de ő egyszersmind nélkülözhetlenné is vált. Három mérföldnyire körül nem volt többé épségben maradt ház; minden roskadozott s összeomlott. Az egész táj elpusztult, mint ragály vagy általános tüzvész után. Ha Y a n k e l még tiz évig lakja U m a n e t, előrelátható, hogy ő leend a főbirtokos.

T a r a s z belépett a kunyhóba, melynek padolata nehéz léptei alatt megingott. A zsidó imádkozott; feje hosszú fekete fátyollal volt betakarva. Amint a közeledő léptekre megfordulva, Bulbat pillantotta meg: rögtön fénylettek szemei; elvakítá a kétezer arany, mi a kozák fejére volt téve. De megszégyelte önmaga előtt kapzsiságát és ez egyszer igyekezett az örökké rágódó férget lecsilapítani.

„Halljad Yankel:” szolt Tarasz az őt tiszteletteljesen s mély hajlongások közt üdvözlő zsidóhoz, ki az ajtót ovatosan bezárni sietett; — „én éltedet mentettem meg, midőn a kozákok bizonyára hitvány ebként téptek volna szét; most te is viszontszolgálatot tehetsz nekem.”

A zsidó arca szemlátomást elkomolyodott.

„Minemü szolgálatot? Ha erőmtől kitelik, miért ne?”

„Semmi ellenvetés: vezess Varsóba!”

„V a r s ó b a ? ! Hogyan? Varsóba! . . . szolt vállvonitva és feltünő meglepetéssel Yankel.

„Szót se többé! Vezess Varsóba. Legyen bármi következése, még egyszer látni akarom őt, egyetlen szót szólani hozzá.”

„Szólani, kihez?”

„Hozzá, O s z t a p fiamhoz.”

„Tehát nem tudod kegyelmes uram — “

„Mindent tudok, mindent! A gyávák kétezer arany vérdíjt tüztek ki fejemre. Tudják ők, mennyit nyom. Én ö t e z e r aranyat adok neked; im itt kétezer, a többit, ha visszaérkezünk.”

És Bulba egy erszényt adott át a zsidónak, melyet ez mohón elkapva, az asztalra üritett.

„Ah, a gyönyörű arany! Mi pompás pénz!” kiáltott fel örömittason Y a n k e l , nialatt egyet az aranyok közül, ujjai közt forgatva fogain próbált. „Ugyhiszem, az, akitől e fölséges aranyokat elvette Méltóságod, egy órával sem élhette tul veszteségét, hanem egyenesen a folyóhoz szaladt, hogy beléfulaszsa magát.”

„Nem kerestelek volna föl, mert magam egyedül is el tudtam volna menni Varsóba; de rám ismerhettek s elfogtak volna az átkozott lengyelek, mert a cseles utakhoz nem értek. De ti zsidók mesterek vagytok ezekben. Ezért s mert Varsóban egyedül mitsem végezhettem volna, jövők hozzád. Előre tehát! Fogd szekér elé lo-
vaidat s induljunk!”

„Tehát azt hiszi Méltóságod, hogy elég szekérbe fogni és indulni!? Hohó! Méltóságodat jól el kell rejteni, mert így keresztül nem jutnánk.”

„Jó, tehát rejts el, dugj egy üres hordóba, ahová akarsz, csak előre, előre!”

„Jaj, jaj! Már hogyan dughatnám Méltóságodat üres hordóba?! Hisz azt gondolnák, égettbor van benne. . . .“

„Hadd gondolják — “

„Hogyan?! Hát nem tudja-e kegyelmes uram; hogy a jó Isten arra teremtette az égettbor, hogy mindenki izlelje, élvezze?! Hisz alig érkeznenék az első sorompóhoz, csapra vernék a hordót és ha nem csurogna belőle, agyonütnének s — “

„Eh mit!? Dugj hát egy halas szekér aljára — “

„Lehetetlen, teljes lehetetlen, kegyelmes uram! Isten tudja, most oly kiéhezettek a lengyelek, hogy a halakat nyersen is befalják s akkor föl lenne fedezve Méltóságod. . . .“

„Az ördögbe veled és hosszas csevegéssel!“ patant föl türtelenül Bulba: „vigyél, vezess, ahogy akarsz, csak induljunk! Előre!“

„Hallgasson reám Méltóságod!“ szólt rövid gondolkozás után Yankel: „mondok egy okos szót. Most mindenfelé várakat s kastélyokat építenek a lengyelek; francia mérnökök, építőmesterek s tudja Isten, miféle művészek érkeztek; szerteszélyel az országutakon mindenünnen hordják a köveket az építéshez. Majd én is szállítónak csapok föl; feküdjék Méltóságod a szekér aljára és én téglákat fogok ügyesen föléje rakni. Méltóságod erős, kitartó, a köveket jól el fogom helyezni és alól egy nyílást fogok hagyni, ahol eledelt nyujtatok be—“

„Tégy amit akarsz és tudsz, — csak vezess!“

* * *

Egy órával később Yankel rozzant szekere, melybe két sovány gebe volt fogva, téglákkal jómagasan meg rakodva döcögött ki a házkapun és bántatlan hagyá e

Umane falait. Az egyik lovon Yankel ült, hosszan, mint egy utmutató; piszkos fővege alól kicsüggő hajfürtökkel és hosszú kaftánja alól a sarkatlan bőrsarukra lelógó ronda harisnyáival kitömött madárvázhoz hasonlithatón.

Az ügyesen rakott téglarétegek alatt T a r a s z feküdt.

XV.

Történetünk idejében még nem léteztek a határszéleken vámhivatalok, felvigyázók s határkerülők minden nemei, vállalkozó egyének ez esküdt ellenei és mindenki szabadon mehetett, amerre épen kedve tartá. Ha azonban — mi egyébiránt rendes időben elég ritkán történt — valakinek a hatalmat gyakorlók közül eszébe jutott volna, egyikmásk utközben talált szekeret kutatás alá venni, ezt bizonyosan csakis az esetben teendette, hahogy annak terhe kíváncsiságát vagy mohóságát lett volna képes felizgatni. Azonban téglakövek sem egyikét sem másikat nem ingerelték s így szerencsésen áthaladtak utasaink V a r s ó főkapuin és B u l b a szűk börtönében nemsokára a mellettök elhaladó társzekerek döcögését és ittas kocsisok lármás kiabálásait hallhatá. Y a n k e l ostorral s nógatással buzditá fáradt gebéit s végre hosszas kerülés és tekervényes utakon áthaladás után egy sötét keskeny utcácskába tért be, mely akkoriban sáros- és zsidóutcának neveztetett, aminthogy valóban igenis mocskos és sáros volt és Varsó valamenyi zsidóinak szolgált lakhelyül. Az egész utca egy elkorcsosult tyukudvarhoz volt hasonlitható, melybe a nap soha be nem hatol. Alacsony fekete faházak, melyek ablakaiból hosszú póznák álltak ki és a szerteszét felhalmozott tárgyak még inkább sötétíték az utcát, mely némely helyen mintegy alagutba látszék bevezetve. Csakhamar vöröstéglából épült jelentékenyebb ház tűnt ki a

többi közül; de ennek is régóta elfeketültek, elkietlenedtek falai. Legnagyobb rendetlenségben hevert szerzetészét mindenféle apróság: rongyok, tört cserepek, kályhacsődarabok, — minden egy tökéletes zsidvásárt mutatott. Az utcán áthaladó lovas kézzel érhetett volna egyik háztól a másikhoz, sőt az átellenihez is átnyúló póznákat, mikén a legfestőitlenebb rendetlenségben a zsidók hosszú harisnyái, rövid térdnadrágok, mocskos kaftánok és — füstölt libák lógtak keresztülük. Néhanéha a töredezett ablakcskák egyikében kétes szépségű zsidónő arca mutatkozott egyegy pillanatra és az egész utcán végig elszórt csoportozatokban göndörhaju piszkos zsidógyermekek játszadoztak s fetrengtek foszlányos ruháikban az utca elfogyhatlan sarában.

Vöröshaju, verébtójáshoz hasonlító szeplős arccal felruházott puposhátú zsidó dugta most ki fejét a kised ablakok egyikén s Y a n k e l rögtön beszélgetésbe elegyedett vele a lengyelzsidók akkori sajátságos nyelvén, mire a szekérrel csakhamar a ház udvarára hajtott. Egy másik épen akkor a kapu mellett elhaladó rőthaju zsidó szintén csatlakozott a beszélgetőkhez, úgyhogy Bulba, midőn a kövek alól nagynehezen kibujt és roncsolt tagjait nyújtóztatva körületekintett, élénk vitatkozásban pillantotta meg a három hitrokont.

Y a n k e l mindjárt feléje jött és jelenté: hogy minden szükségést kitudott. O s z t a p a város börtönében tartatik és minden nehézség dacára is reménylhető lenne, örök és egykét tiszt megvesztegetése által hozzá bejutni és legalább egy rövid beszélgetést lehetősitni.

Ezzel a házba léptek és a zsidók Bulba előtt értetlen nyelvükön kezdtek beszélgetni, szavaikat mind élénkebb kéz- és taglejtésekkel kísérve. Tarasz mély felindulásban leste szavaikat és hol egyik hol másikhoz

kérdést intézve járt a szük és mocskos pitvarban felalá. Az utósó események óta rendesen oly mogorva, érzéketlen arcvonásai szokatlan felháborodást mutattak; egy reménysugár tűnt föl azokon, azon reményé, mely az embert gyakran a kétségbeesés legfőbb fokán lepi meg. Szíve hangosan dobogott; az oly soká kialudva volt szemek ifjai tűzben szikráztak.

„Halljátok, zsidók —” szólott közējők lépve, oly hangon, mely egész benső megilletődését jelölé és némi ünnepélyességet kölcsönzött szavainak: „ti mindent meg szoktok tenni, hogy a tengerbe süllyedt kincseket kihalásszátok és a közmondás szerint: „zsidó önmagát is el tudja lopni, ha akar;“ szabadítsátok meg fiamat, ragadjátok ki O s z t a p o m a t e kárhozott pogányok kezei közül és meg lesztek velem elégedve. Én ez embernek itt ötezer aranyat ígértem; legyen neki tizenkétezer és számotokra még-annyit teszok hozzá; azonkívül valamennyi drágaságomat, ékszeremet, edényemet, mindent, mit annyi éven át a földbe elástam; házamat, lovaimat, utósó foszlányomig mindent, mindent átadok s ezenfelül szerződést kötök veletek, hogy minden, mit még ezentul háboruban szerezni fog ok, a tietek legyen, mindent adandok: csak őt adjátok vissza nekem! Őt, egyetlen fiamat!

„Oh kegyelmes uram! Lehetetlen! Teljes lehetetlen!” szólott nehéz sohajjal Yankel.

„Lehetetlen!” mond a második zsidó. És a három zsidó hallgatag nézett egymásra.

„Azonban —” szólott félénken körületekintve és társaival jeleket váltva a vörös haju — „meg lehetne kísérleni; hátha isten segedelmével — — —”

És a zsidók ujra hosszasan kezdtek beszélni saját-szerű nyelvükön, melyből Bulba megfeszített figyelme

dacára sem volt képes egyetlen szót is megérteni. De egy név ütötte meg több ízben füleit, mely kíváncsivá tette őt s ez „Mardochái” volt, mit félős tisztelet minden jelével mondott ki a beszélő pár.

„Halljad, kegyelmes uram!” szólalt meg végre Yankel, a mind türtelenebbé váló Bulbához fordulva: „mielőtt valamit tennénk, tanácsot kell kérnünk egy oly férfitól, kihez hasonló még nem létezett a világon; ki bölcsőbb a bölcseslékü Salamonnál; ha ez nem tud segíteni ügyünkön, akkor minden hiába. Maradjon itt méltóságod; vegye magához a kulcsot és kit se bocsásson be rajtunk kívül.”

A zsidók eltávoztak.

Tarasz bezárta az ajtót és a piszkos ablakon ki a még piszkosabb zsidó-utcára nézett.

A három hitrokon a ház előtt állott meg s élénk beszélgetésük kevés vártatva egy negyedik s ötödik társat idézett melléjük. Bulba most mind többször s hangosan hallá ismételni a Mardochái nevet, mialatt a zsidók az utcának hol egyik, hol másik végét látszának szemügygyel tartani. Lassanként többen s többen gyülekeztek s végtére az utca egyik sarkán rövid káftánu alacsony zsidó jelent meg, iszonyuan himlőhelyes arcán bizonyos önhitt méltóság kifejezésével, kinek megpillantására a künnállók egyhangu: „Mardochái! Ah, Mardochái!” kiáltásra fakadtak s mihelyt közelebb ért Varsó bölcs Salamona, körülvevék s közléseikkel ostromlák a többiek. A Mardocháinak szólított és oly kiválólag ünnepezt szikár, alacsonytermetű zsidó darabig feszült figyelemmel látszék hallgatni tisztelőinek zavart jelentéseit, mialatt többször a Bulbától elfoglalt ablak felé fordította szemeit; míg egyszerre ő is elkezdett élénk hadonázás közt szónokolni s erre oly

roppant kiabálás indult meg az utcán, hogy a szomszédházak ajtóí és ablakocskái egymásután felnyittattak és Bulba már rettegni kezdett biztonságáért, mely íránt azonban csakhamar megnyugtató azon tudat, hogy a zsidóknak saját utcájukban korlátlan szabadalmuk a lárma s kiabálás és e csevetnyelvet kisért rajtok kívül.

Két három perc múlva a zsidók valamennyien egyszerre toppantak a szobába és Mardochái egyenesen Bulbához lépve, vállára tevé kezét s nagy fontossággal szólt:

„Ha valamit tenni akarunk, annak sikerének kell lennie“

„Oh, ha Mardochái ígéri, akkor bizton számolhatni mindenre —“ vágta közbe egyhangulag a zsidók.

Tarasz kérdezni kezdé a bölcsét, „kihez hasonló még nem létezett a világon“ és valóban új remény kezdett ébredni keblében. És csakugyan — a zsidó kinézése bizalmat gerjesztő lehetett. Felső ajaka valóságos torzképet csinált belőle; oly vastag volt az, hogy kétségtelenül nem csupán természetes uton fejlődhetett ilyené. Az újkori Salamon szakállá mindössze tizenöt szőrszálból állhatott, mik mind egyoldalra húzódtak össze s s így az arc másik része tökéletesen szőretlen maradt.

Arcában annyi verés és ütleget nyomai látszóttak, miket különféle kalandjáról hozott volt haza, hogy bizonyára önmaga is rég elfeledte azok eredetét és indokait, tán már veleszületettekül tekinté azokat.

Mardochái azonban nemsokára eltávozott a bölcsességének szünetlen tömjénező társakkal és Bulba egyedül maradt, külön és kétséges helyzetben. Éltében először érzett bizonyos sejtéses nyugtalanságot; kedélye lázas ingerültségre volt fokozva. Korántsem volt már ő a régi Bulba, ama rendithetlen sivataghőse, a csaták

vezére, ki megreszketteté homlokának egy ráncolása alatt a daliák ezreit; egy test- s lélekben roskadozó, csüggeteg ősz lett belőle, ki a legkissebb zörejnél, egy mocskos zsidóarc megpillantásánál összerezzenet. E helyzetben maradott az egész napon át; étlen — itlan, folyvást az ajtóra, az utcára szolgáló kisded ablakokra függesztett szemekkel várta a halálos ítéletet, vagy — az üdvezülést.

Végre késő esten érkeztek vissza a zsidók; Mardochái és Yankel a házigazda kíséretében beléptek.

Tarasz szive összehuzódott; vére feje fölé tolulva, erei a megpattanásig feszültek.

„Nos!? Hogyan állunk?” kérdé a belépőktől, felindulását, a keblében duló kétség viharát nem tudva eltitkolni.

De előbb, semhogy még a zsidók annyira helyrejöttek volna, hogy Bulba türtelen kérdésére válaszolhassanak, már ez észrevevé, hogy Mardochái fejéről az utósó hajfürt is hiányzik, mely azelőtt — elég illetlen módon — piszkos fövege alól kicsüggött. Meglátszott az emberen, hogy beszélni kíván, de valahányszor száját felnyitá, csupán töredezett hangok jöttek ki azon és végre elfordult tőle Bulba, miután várakozását e részről meghiusultnak látta.

„Jaj, jaj, kegyelmes uram!” szólt végre Yankel: „e pillanatban tökéletes lehetlenség célt érünk. Isten tudja, mindent megkísérlettünk és lássa Méltóságod, mit csináltak belőlünk! Cudar néppel van dolgunk; oly cudarral, hogy szakálluk közé kellene köpni. Mardochái im ugyanazt mondhatja. Ő mindent megtett, amit csak ember e földön tehet; de Isten sem akarta s így nem lehetett célhoz jutnunk.

Háromezer fegyveres van a városban és holnap reggel a foglyok mind kivégeztetnek.

Tarasz összerezzen, de minden látható felindulás nélkül merően nézte szemközt a zsidót

„És ha még egyszer látni kívánja őt Méltóságod: korán reggel a virradat előtt kell odamennünk. Az öröket megvesztegettem; egy *Leventar* *) ígérte birkom, hogy bebocsátand. Óh, jaj, jaj nekem, mily cudar, kapzsi nép ez! Hogy a tulvilágon se legyen jó dolguk! Még közöttünk sincs párjuk. Minden örnek ötven ötven aranyat adtam és a *Leventar*“ —

„Jól van! Vezess hozzá!“ vágott közbe határozottan és a bizonyos tudtával egész erélyét visszanyerve Bulba.

Yankel előterjeszté, miként a bejuthatásra okvetlen álruha fölvétele szükségeltetnék, és Bulba beleegyezett, egy idegen, Némethonból jött grófnak adni ki magát; mely esetre az előrelátó zsidók eleve gondoskodtak volt a szükséges ruházat és álorcázatról.

A ház ura, ama vöröshaju szeplős zsidó vékony matrácot hozott elé s egy széles padra vetett ágyat Bulba számára. A zsidók a pusztai földön heveredtek le nyugovásra és miután egy-egy nagy csésze égetbort lenyeltek, csönd terült el az egész ház fölött. Nemsokára a mély álomba merült zsidók s az örkutyákként az ajtóküszöbre fektetett két suhanc hangos hortyogása tölté el a levegőt. Csak Tarasz nem lelt álmot; mozdulatlan ült az asztal mellett, sűrű füstfökhöket kergetve rövid pipájából, és türtelenül nézve elé a virradatnak.

Alig tünt fel a borus égen a felkelő nap első halvány sugara, meglökte az alvó Yankelt és elékivánta az előző estén indítványzott grófi ruhát.

Pillanat alatt fel volt öltöztetve Bulba; szakállát megfeketíté és egy keskenykarimájú kis barna kalapot tőn fejére, mely álruhában bizonyára legjobb ismerői, a

*) Gyalogsági altiszt.

kozáktábor legidősbjei sem ismertek volna reá. Kinézése után ítélve alig harminc évesnek lehetett volna tartani. Egészség színe feküdt orcáin és a mély sebhelyek parancsolói méltósággal teljes kifejezést kölcsönöztek a komoly arcnak. Az aranyprémzetű ruhák csudálkozásra méltón állottak daliás testéhez.

Az utcákon mély halottias csönd uralkodott még. Egyetlen kalmár vagy lepénysütő sem mutatkozott még azokon és a boltok s kirakatok egyiglen zárva voltak. Bulba és Yankel roppant épülethez értek, mely lyukgatott tetejü magas koromfekete tornyát alvó gémhez hasonlithatón mereszté ég felé. E tömörül kiállított, az idő viharai alatt megkormosult mohlepte falak különböző célokra használtattak; most nevezetesen az épület főbb-része börtönül szolgált a szerencsétlen Czaporogoknak; azonkívül katonai laktanya és törvényhatósági hely volt benne. Vándoraink feltartóztatlan léptek át a szorosan őrzött kapukon és a tág belső udvarra érve, mely mindenfelől el volt zárva, egy hevenyében fölszerelt tábor közepette lelék magokat; ezer embernél több aludt itt egy halmazon, a fegyverek gulákba voltak felállítva roppant négyszögben, melynek minden sarkán álmos örök sétáltak fel-alá.

Az épületnek a nagy udvarra belépőkkel szemközt eső főajtaja előtt két őrszem folytatott naiv játékot, mely abból állott: hogy az egyik tenyerét odanyujtva, a másiknak arra célzott ütéseit elkerülje. Az e fölötté elmés játékba elmélyedtek alig ügyeltek a két látogatóra és csak Y a n k e l félénk megszólítására.

„Mi vagyunk, urak! Értitek-e, nagyságos uraim!? Mi vagyunk!“ . . . fordultak feléjük, mire az egyik, egyetértés jelével hunyoritva szeméit a zsidó felé, kinyitá az ajtót.

Egy sötét keskeny folyosóba léptek vándoraink és egyszerre a börtönajtók előtt állottak. Tarasz arcán rendkívüli felindultság látszott; alig bírta fékezni már-már kitörő indulatait.

„Állj! ki vagy?” kiáltá egyszerre két, tetőtől talpig fegyverzett őr, keresztbe tartva a belépők előtt lándsáikat.

Tarasz meghökkenve nézett a mögötte álló Yankelre, ki remegő arcát nyájas ráncokba erőszakolva lépett elő.

„Parancsolat szerint —” szólott az őrök egyike: „senkit sem eresztetünk tovább.”

„Mi vagyunk nagyságos uraim!” szóló siralmas hangon Yankel — „Isten látja mi vagyunk uraim!”

De senki sem akart hallgatni a szegény zsidóra és az őrök folyton mellére szögzött fegyverrel akarták viszakergetni. Szerencsére éppen e percben jött elé egy potrohos egyén, alkalmasint az esten említett Leventár, ki bizalmasan inté magához Yankelt.

„Nagyságos uram!” kiált föl ez örömmel: „mi vagyunk! Hisz ismer engem nagyságos vitéz ur és itt az idegen gróf ur is tetteleg fogja háladatosságát bebizonyítani!”

„Bocsássátok be! Hogy ezer ördög szorítsa össze torkotokat!” kiáltá közbe vastag hangon a Leventár. „De ezeken kívül aztán kit sem kell beereszteni. És ne hogy valaki közületek lefeküdjék —”

S ezzel odább intve a két látogatót, miután Yankel valamit markába szorított, eltűnt egy mellékajtóban.

Vándoraink a folyosón tovább menve, újra kettős-örsre bukkantak és itt már nyájasbban lőnek fogadtatva: Yankel halk kérdésére:

„Lehet-e most?”

Az egyik őrszem szintoly halkán válaszolt :

„Lehet, lehet. Csak azt nem tudom hogy a börtönbe fognak-e bocsátani titeket. Y a n nincs többé itt, máshová állították —“

„Jaj, jaj! suttogá réműlettel Bulbának a megszeppent zsidó — „ez rosz jel, kegyelmes uram!“

„E r e d j!“ mond emez dacosan.

Yankel engedelmeskedett.

Egy földalatti folyosóba vezető kupos vasajtó előtt álltak most vándoraink, hol egy óriás hajdu, háromemeletűre nyirott roppant bajusszal sétált örként felalá. A hajdu mord arcát egy keresztsebhely ékíté és a valóban nevetséges módon fölborzított bajusz — melynek fölső emelete a szemek alá nyult, középsője egyenes vonalt képzett s legalsója a száj fölött csügött le az állra — tökéletesen egy vadkandurhoz hasonlított.

A zsidó földig hajolva közelíté meg a látszólag keletlen gondolatokba merült óriást.

„Méltóságos, kegyelmes uram!“ szól folyvást hajlongva Yankel.

„Kivel beszélsz, zsidó?“

„Kihez szólhatnék, ha nem Méltóságodhoz?!“

„Hm! Pedig nem vagyok egyéb egy közönséges hajdunál“ — szólt magába a háromemeletű bajusz tulajdonosa, mialatt szemei fénylettek a titkos gyönyörtől.

„És én Istenemre! azt hittem; a kapitány ur saját személyében áll előttem. Oh, oh!“ és evvel fejét hitlen módon csóválva, kiterjesztett ujjakkal a hajdura mutatott

„Mi méltóságteljes kinézés! Istenemre! valóságos kapitány! Tetőtől talpig kapitány! Ah, mit mondok?! Egy hajszaínyi még és tökéletes tábornok! Oh, oh!

A hajdu bajusza alsó emeletét cirógatni kezdé; szemeiből a legtökéletesebb önelégültség tükröződött vissza.

„Istenem, mi harcias dalia! Jaj nekem, mily pompás egy vitéz! . . . E gyönyörű paszományok, az arany rojtok hogy fénylenek, hogy csillámlanak a napban és ha a fiatal leányok pillantják meg a nagyságos urat hm, hm!“

A hajdu e szerfeletti hizelgések benyomása alatt mind nyájasbban kacsintott és nyertéshez hasonló hang jött ki háromemeletes bajusza alól. Yankelt a láthatón kedvező helyzet bátorítá s rövid szünet múlva szólott.

„Arra kérném a nagyságos urat, hogy egy csekély szivességet tegyen meg értünk, amiért igen igen hálásoknak fogunk mutatkozni. A herceg ur itt külföldről jó és kíváncsi volna, a Czaporogokat megnézni. Sohasem látott még kozákokat és annyit beszéltek rólok ő Fölségének, hogy valóban ég a vágytól, egykettőt meglátni.“ Idegen grófok s bárók megjelenése akkoriban Lengyelországban semmi különös vagy feltűnő nem volt. Gyakorta csupán kíváncsiság vezeté oda Európa minden tájáról a főurakat, e fél-ázsiai zug megtekintésére. Moszkwa és Ukrania, különösen Ázsia egy része gyanánt tekintetének.

E szerint a hajdu legkevésbé sem csudálkozott az állítólagos német gróf látogatása fölött, sőt tiszteletteljes meghajlás után tetemes jutalmazás vártában jónak látta önrovására is néhány szót szólani a dologhoz.

„Nem tudom,“ mondá, durva hangját a lehető nyájaságra készítetve: „miért kívánja megnézni őket Kegyelmességed; hitvány ebek, nememberek a vad pusztafiak. És vallásuk, ah! ez éppen semmit sem ér —“

„Hazudsz, ördögfia!“ pattant ki Bulba, „te magad vagy a hitvány eb, nyomorult! Miként mered

mondani, hogy vallásunk, a szent kereszt hite, mitsem ér?! A ti pogány, eretnek vallástok a kárhozatos —

„Haha! most tudom, kivel van dolgom!“ vágott közbe a kárörvendőn röhögő hajdu. „Te magad is azokhoz tartozol, kiket itt őrzök. Megállj! hadd hívjam elé a mieinket“

Tarasz átlátta vigyázatlanságát s annak kedvetlen eredményeit, de bosszúsága és makacs jelleme nem engedék, hogy azt helyrehozni igyekezzék. Szerencsére e pillanatban közéjük surrant Yankel.

„Jaj, jaj, nagyságos uram!“ suttogá összekulcsolt kezekkel; „Miként volna az lehetséges, hogy a gróf ur egy aljas kozák legyen?! Hisz ha ő kozák lenne, honnan vette volna e pompás ruházatot és miként léphetne föl oly nemes módon?!“

„Takarodj zsidó!“

És a hajdu már kiáltásra tárta föl széles torkát.

„Oh, királyi Fölség, hallgasson! Az Isten nevében kérem, hallgasson!“ esdekelt térdreborulva Yankel. „Megjutalmazzuk, amint még soha ez életben nem jutalmazták; csak hallgasson! Két egész aranyos aranyat adunk —“

„Hehehe! Két aranyat!? Mi nekem két arany?! Borbélyomnak is két aranyat adok, hogy szakállam felét vegye el. Száz aranyat, zsidó!“

És evvel mosolyogva simogatá az óriás bajusza felső emeletét.

„Ha rögtön száz aranyat nem adsz, eléhvom az öröket.“

„Jaj, jaj nekem! Édes kegyelmes uram, már hogyan kívánhat tőlem szegény zsidótól annyi pénzt?!“ rimánkodott Yankel halálsápadtan, mialatt bőrrerszényét oldozni kezdé.

Szerencséjére nem volt abban több épen a kívánt száz aranyból és így a hajdu nem olvashatott tovább száznál; azután visszalökte az üres erszényt és nevetve kergette el a zsidót.

„Menjünk, kegyelmes uram;“ szólt emez Bulbához; „menjünk gyorsan. Látja kegyelmes uram, mily haszon-talan rablók közé kerültünk. Jöjjön, az ég szerelmére kérem, menjünk!“

„Állj meg! Tapodtat sem megyek innen;“ szólt határozottan Bulba és a zsidót karjánál fogva visszatartva a hajduhoz fordult:

„Ördögfia! elvetted a pénzt és most nem akarsz megmutatni a kozákokat?! Meg kell hogy mutasd; ha a pénzt elfogadtad, most nem áll jogodban, azt tőlünk megtagadni. . . .“

„El veletek a pokolba! Ha rögtön nem takarodtok, elhívom az őrizetet s aztán — “

„Jaj kegyelmes uram, menjünk gyorsan, menjünk! esdeklett Yankel. „Fuj rájuk! Hogy oly dolgokat lássanak álmukban, mik elől ki kell hogy köpjének. Jaj, jaj nekem!“

Bulba szomorúan csüggeté fejét s lassan eltávozott. Yankel élénk szemrehányások közt kíséré őt és hasztalan sopánkodásban könnyített szívéen az elvesztett aranyok fölötti bánatában.

„Ugy kell nekem“ — rimánkodott — „minek adtam oda hiába a gyalázatos kutyának szép aranyaimat! Engedtem volna inkább, hogy kiáltson! E gaznép oly cudar, hogy nem is merhet kiáltani! . . . Oh jaj nekem! mit nem küld az emberre a nagy Isten! Látta, kegyelmes uram! száz aranyat csak azért, hogy elkergetett minket! És egy szegény zsidótól! Oh, oh! Hogy szálanként tépjék ki haját s csináljanak olyasmit szájából, amit

meg sem lehet nézni, mégsem ad senki száz aranyat!...
Oh jaj, jaj, Istenem! kegyelmes Istenem!“

Igy rimázkodott folyton a szegény Yankel, míg a börtön falain kívül érve, a fölkelő nappal szembe lelék magokat Varsó főutcáján.

Bulbára azonban kísérletük szerencsétlen kimenete egészen más behatást gyakorolt, amint az emésztő tűzből, mi szemeiben villogott, észre lehetett venni.

„Jöjj“ — mondá egyszerre, felrázkodva ideiglenes megmerevedéséből, — menjünk a főtérre; látni akarom, mint fogják kinozni.“

„Oh, kegyelmes uram, minek volna az?! Hisz ott úgy sem segíthetünk rajta“

„Menjünk!“ ismétlé szilárdul Bulba és a zsidó sóhajtozva követé őt, mint dajka a makacs gyermeket.

XVI.

Nem volt nehéz a térre eljutni, melyen a kivégezésnek kellett történnie. A nép mindenfelől seregesen csődült oda; szokatlan felindultság mutatkozott az egész városban. Azon durva században hasonló jelenetek nemcsak a köznépre, hanem az előkelőkre nézve is igen érdekes látványul szolgáltak. Ájtatos vénasszonyok, féltelmes gyöngéd szüzek egyaránt a nyers férfivilággal tódultak ilyenkor a szintérre, kielégítendők vérszomjas kíváncsiságukat. „Ah, mily borzasztó kínzás!“ kiálták fel néha egyesek e gyöngéd lények közül lázas ijedtség minden jelével; de azért mégis helyt maradtak az utósó pillanatig és ha újra alkalom került hasonló vérfagyasztó látványra, újra és ismét megjelentek. Hiába! a kor szelleme így hozta volt ezt magával!

A roppant négyszögtér minden zuga, de még vala-

mennyi háztető is el volt lepve kíváncsiaktól. A csucsablakokból, a legkülönbözőbb arcok néztek alá; itt katonai főveg alól óriási bajusz, amott női arc, főkötő vagy diszes arany- s ezüstfejk. Az erkélyeken drága baldachinok alatt a nemesség ült. Egy vidámarcu fiatal főnemes hölgy márványkezeivel vidor játshiassággal intett le az erkélyről üdvözlő csókot alul ellovagló rokonának, míg mögötte a tisztcs szűlőpár büszke tekintetet jártatott az őszvecsődült nép fölött. Pazar-liberiás cseléség arany- s ezüst tálcákön hordá körül a hűsítőket, és egy pajzán, feketeszemű urilányka kis kalácsdarabokat s gyümölcsöt szórt le néha-néha a nép fejcsire. Szóval: mindenféle és elősorolhatlan jelenetek foglaltaták el a folyton növekvő, méhrajként zajogó tömegeket és a roppant tér egy nyugtalanul hánykódó tengerhez hasonlított, melynek bűsz hullámaít azonban egy intés, egyetlen jel hirtelen lecsőndcsiteni; mintegy villámcsapással elnémitani képes.

És e jel meg lőn adva.

Egyszerre zavart kiáltások hallatszottak a tér nyugati oldaláról, a börtőnépűlet felé vezető ut felől.

„Itt vannak! Jőnnek már! Nézzétek, itt vannak a közákok!”

És erre rőgton halottias csőnd terűlt el az egész, csak néhány perccel elėbb oly zajos sokaság fölött.

A Csaporogok meztelen fűvel, a szűlben hosszanlengő hajakkal léptek a térre. Szakállaik megnőttek és máskor oly eleven szinezetű arcaik a hosszcs elzártság által halásápadtakká lettek. Fűlsz vagy szomorúság egyetlen jele nélkül, a néptőmeget egyetlen tekintetre sem méltatva, büszkén haladtak a kettős őrsor közepében. Ruháik drága posztója elkopott és foszlányokban csűggőtt le testeikről. O s z t a p legelől lépdelt.

Mit érezhetett az öreg T a r a s z , midőn egyetlen fiát e helyzetben kellett viszontlátnia?! Mi fájdalmas harcot küzdhetett keblében az atyai hő érzet az utósó idő kétségbeesésével!?

A kétségbeesett apa merően nézett az érzéketlen tömeg közül fel a vérpadra, melyre most egyetlen fia, agg napjainak végreménye volt lépendő és midőn végre a kozákok elérték a kivégeztetés helyét, kidülő szemeivel kíséré annak minden mozdulatát.

O s z t a p megállott; Ő volt első, kinek a keserű serleget kellett ürítenie. Egy tekintettel az övéire égre emelte kezét s fenhangon mondá:

„Adja Isten, hogy az eretnekek, kik itt összegyűltek kinoztatásunkon legeltetni szemeiket, ne hallják meg, miként fognak kinszenvedni az igazhívő kereszttyének! Bajtársak! Bízom szilárdságtokban, hogy egyetlen hang sem fogja elárulni érzelmeiteket. Isten veletek! Élethalálban hű testvérek, ottfen viszontlátandjuk egymást!“

S e szavak után bátran lépett a vérpadra.

„Derekasan, fiam! Derekasan!“ suttogá Bulba s ősz feje lehajlott, hogy a kitörő könnyeket elrejtse.

A bakó Osztaphoz lépett és lerántá testéről a ruházatot. A szerencsétlen ifju kezeit s lábait egyszerre az e célra készített kinzógépbe dugták.

Nem merem az olvasó jobb indulatait sérteni azon pokoli kinzás minden modorának elősorolásával, miknek pusztá elgondolása borzalommal tölti el a szívet; a toll irtózik azokat leírni. Durva, barbár idők eljárása volt ez, midőn még az emberek véres harcok között növe fel és folytatva éltüket, kénytelenek voltak száműzni kebleikből minden nemesebb érzést, gyöngédebb fogalmakat. Hasztalan kísérelték, némely századuktól el-

térő fölvilágosodott emberbarátok e szörnyű eljárást megszüntetni; hiába terjeszté elő maga a király és nemesb gondolkozásu vitézek tanácsa, hogy ily kegyetlen bánásmód csak új meg új bosszura serkentendi a kozákokat és egy élethalálra vitt irtóháborut fog maga után vonni. A király közbenjárása, sőt hatalomszava és a józanabbak tanácsa nem volt képes a vérszomjas lengyel mágánások féktelen dühöngéseinek gátot vetni; nem feltartóztatni nyilvánulásait a kebellázító kegyetlenkedésnek, mi veleszületett tulajdona, kiirhatlan rögeszméje volt azon osztálynak, mely már saját hongyüléséből is csak büntetlen gunyt üzött az elfásult, tehetetlen kormány irányában

Osztap óriási erővel és percre sem tagadva megállhatatosságát, szenvedé át az iszonytató kínzás minden fokát. Egy panasz, egy kiáltás nem tört ki sápadt ajkain, még akkor sem, midőn a bakók önmaguk is remegve tördelék kéz- s lábsontjait, midőn ezek borzalmas pattogása a legtávolabb állóktól is meghallatva, ereikben megfagyasztá a vért. Egyetlen sohaj nem jöve Osztap kebléből, arca legkisebb rángást nem mutatott. T a r a s z folyvást földreszögzött szemekkel állt a tömeg között; néha-néha büszkén emelé föl fejét és megelégedés hangján suttogá maga elé.

„Derekasan, fiam! Vitézül Osztap!” De midőn az utósó kinszenvedés alatt a halál veritéke tört ki az ifju martir homlokán és a végpercet érzé közeledni: meglátszék törni lélekereje. Körüljártatá elhomályosuló szemeit az érzéketlen tömegen és egy nehéz fohász tört ki a marcangolt kebelből. „Istenem!” gondolá: „Egyetlen ismerős arc sem! Csupán idegen, kárörvendő hóhércarcok körülöttem! Ah csak egyetlen barát vagy rokon lenne tanuja kinszenvedésemnek!”

Nem egy ős any a zokogását, egy kétségbeesett szerető nő őrzült jajveszékléseit kívánta volna ő hallani; csak egy erős férfi hű szemeivel találkozhatott volna, ki utósó percében egy szívélyes szóval bátorítsa, vigasztalja! De senki, senki!

Végre megtört állhatatossága és utósó fohászában megszomorodott lélekből fakadtak ki végszavai:

„Atyám! Atyám! Hol vagy? Látod-e mindezeket?”

És az általános siri csönd körül egy érchang szólt meg, egy millió lelket összerendezte:

„Igen, látom! S el nem feledem!”

Egy lovascsapat nyomult elé azonnal és szigorun fürkészett a néptömeg között. Y a n k e l halálsápadtá lön és midőn a lovasok kissé eltávoztak tőle, ijedten tekintett körül, Bulbát keresve szemeivel. De ez nem volt többé mellette nyomtalanul tűnt el

UTÓJÁTÉK.

TARASZ BULBA.

U T Ó J Á T É K.

TARASZ BULBA.

Lengyelhon síkjai egyidőre vad vadászat színhelyévé lőnek. Mindenfelé üldözék az elmaradott és terhes sebeit sinlő Czaporogokat s bár igen kevesen voltak ezek, az egyszer divó ürügy alatt mondhatlan pusztításokat vittek végbe a féketlen szabad csapatok önhazájuk földén. Számtalan szegény zsidó és magánellenségeskedés által orosz párthü gyanánt kijelölt ártatlan, ontá ki vérét kinpadon s esett áldozatul a felbőszített gyűlevész nép dühének. Egész tájak kihaltak; sirkertek csöndje terült el a szerencsétlen ország fölött, melyben öldöklés pusztítás és rémes kinhalál ülte gyászlakomáját.

Egyszerre T a r a s z B u l b a jelent meg újra a szinpadon. Nem az üldöztetett egyes kozák, a seregnélküli vezér többé; hanem egy hatalmas tagja azon óriástestnek, mely a Dniepertől fel a Don partjaiig szakadatlan lánc gyanánt füzé össze a moszkovit sivatagok harcias fiait. S z á z h u s z e z e r kozák jelent meg Ukránia határszélén, harcsovár daliák rettenthetlen hadserge, mely képes leendett egy országot, egy világrészt megreszketetni. Korántsem volt ez többé jelentéktelen csapat,

zsákmányolásra induló vagy a tatárok üldözésére kiküldött hadosztály; — oh nem! egy egész, béketűréséből kivetköztetett, kikényszerített **n e m z e t** volt fölkelve, fegyverben, harcgőzelem vagy halálra készülsen.

A nemzet fölkel, hogy elnyomott jogait, eltiprott szokásait, atyái vallását, megfertőztetett egyházait és szertartásait megbosszulja; lerázza az idegen urak jármát, a katholika **u n i o** nyomasztó nyügét, a csufos zsidó uralmat keresztény országa nyakáról; szóval: boszut, elégtételt venni mindazon sérelmekért, mik annyi idő óta érlelnek s táplálták a kozákok benső gyűlöletét.

E roppant hadsereg élén **O s z t r a n i t z a H e t m a n** állott; fiatal, de kitünő vitézsége és körülátással párosult hadtudománya által nagy tekintélyt nyert vezér. Oldalánál **G u m a** volt, tapasztalt ősz vezértársa. **N y o l c** Polkownik vitte alatta a parancsnokságot, mindenik tizenkétezer főnyi Polkot vezényelve. Két **t á b o r n o k** **J e z a u l**, egy **B u n t s c h u g** vagy boncsoktábornok és tetemes hadsegédtest képezék a Hetman vezérkarát. A tábornokzászlós legelől haladt a hadsereg főlobogója mellett; számtalan zászló és dandárjel lobogott az egyes Polkok és osztályok közepében; a Buntschug csapatja hosszú boncsokos lándsákkal volt felszerelve. Ezeken kívül tömérdek főbbtiszt volt a hadsereg mellett; irnokok, Polk-Jezaulok, gyalog- s lovasosztályok vezénylői. A hadsereg majd tulnyomó felét önkéntesek képezék és folyton nőtt az utánérkezők száma. Minden tájról fölkeltek a kozákok; **T s c h i g y r i n e**, **P e r e j e s z l a w**, **B a t u r i n e**, **G l u k h o f f**, a Dnieper alsó partjai és a felföld, az öblök s szigetek mind megannyi tetemes jutalékot állítottak volt ki emberekben, fegyverben s lovakban. Eleség s mindennemű szükségletéről pazarul volt gondoskodva. Számtalan mén és tömérdek keményen rako-

dott szekér követé a hadsereg nyomait. De mind e fölhökként előrobogó kozákok között volt egy Polk, mely valamennyiét fölülhaladá szervezés, főszerelés, harcvágy s bátorság tekintetében és ennek élén T a r a s z B u l b a állott; ez volt a C z a p o r o g o k Polkja. Minden tekintetben a többi vezér fölött állt Bulba; életkora, tapasztalatai, hadtani képzettsége s eddigi szolgálatai: minden körülmény a fővezérségre hivatottnak jelölé őt, melyet azonban elfogadni makacsul vonakodott. Egyrészen azonban kétségtelen leginkább haladta meg Bulba valamennyi társait s ez a lengyelek elleni engesztelhetlen gyűlölsége volt. Még a legvénebb kozákok előtt is tulzottnak látszott apadhatlan dühe, vérengző kegyetlensége. Ősz feje csak máglyára vagy akasztófára ítélt; szava a haditanácsban csupán gyújtogatás és felhányásra hangzott.

Nincs szükség arra, hogy a kozákok harcait, az elkeseredett hősiességnek a zsarnoki önkény s annak zsoldosai ellen folytatott e hadjáratát, egy maga nemében egyetlen keresztesháborút, leirjuk; fölösleges részletekbe bocsátkoznunk afölött, amit a történelem évkönyvei illetékesb módon hagytak az utókorra. Tudjuk különben, mi jelentősége volt egy vallási háborúnak az orosz földön. Hatalma s hordereje olyan, mint maga a vallásé; engesztelhetlen, rettentő, mint szikla, melyet a természet hatalmas keze a folyton viharzó, változékony tenger közepére helyezett. Az ocean mélyéből emeli az égfelé egyetlen egész roppant kőből formált, ingathatlan falait, a mindenfelől látható épületet, mely büszkén néz le elszigetelt magányából a köröskörül nekirohanó és erőtlenül visszapattanó hullámokra. Jaj a sajkának, mely hozzá közeledik. A ragadozó örvény elsodorja; törékeny falai széthasadoznak; minden, mi rajta van s él,

beléful a felbőszült elembe, vagy szétzuzatik az óriás sziklafalon és messzire hasítja a léget a jajveszékelők kétségbeesett kiabálása, mit aztán egyszerre halálos csend követ, a sir hallgatása: mert a hullámok elmostak, örök lepellet takartak be mindent, mi a merész uszművön létezett.

Az évkönyvek lapjain igen terjedelmesen vannak leírva az akkori események. Le: miként futamodtak meg a lengyelek örsergei a visszafoglalt városokból; miként mondtak törvényt a kozákok a lelkiismeretlen zsidó haszonbérlok fölött; miként a korona Hetmanja, Potocki Miklós roppant hadával képtelen volt ez ellenállhatlan hatalom rohamát meggátolni; miként veretett s futamodott meg és midőn üldöztetve egy folyamkán áthaladt: miként fult ebbe sergeinek nagyobb része s végre: hogy a vitéz lengyel Hetman, midőn a rettegett kozák Polkok egy kis lengyel faluba — Polonnoiba — zárták be őt, legnagyobb megszorultságában a király és a korona mágnásai nevében egyességgel kínálta meg a kozákokat; ígérve és szent esküvel fogadva meg tökéletes elégtételt, régi jogaik s szabadalmaik azonnal és örök időkre való visszaállítását.

De a kozákok nem voltak már azok, kiket ily fogadással el lehetett volna ámítani; igenis jól tudták, mi ereje s jelentősége volt irányukban egy lengyel eskünek. És Potocki nehezen vonta volna tovább magára hat-ezer aranyáru Argamakján az előkelő hölgyek sóvár tekinteteit és a nemesség irigységét; nem ütött volna többé a hongyüléseken oly roppant zajt történelmivé vált tizezer arany értékű, brillánsokkal kirakott kardjával; nem vendégelte volna meg többé oly fölötte fényes módon Varsó s a többi lengyel város tanácsosait s előkelőit: ha a Polonnoiban levő orosz papok meg nem mentik vala.

Midőn a papok teljes diszruhákban, a szentképeket s a keresztet elől vitetve, a mitra s püspökipálcával ellátott érsekkel élükön a falut elhagyták: a kozákok térdet hajtottak s tiszteletteljesen vevék le fővegeiket. E percben a kozákok bizonyára egy koronázott főt sem kimélték volna meg, de szent vallásuk jelképeivel szemközt nem mertek moccani és a papság előtt egy intésre hajolt meg e sok ezer marcona hadfi.

A Hetman s Polkownikjai egyhangon beleegyeztek Potocki elbocsáttatásába, miután esküvel erősített fogadást tett: hogy ezentul a keresztény egyházakat békével hagyandja és az eddigi ellenségeskedést mellőzve és feledve a kozáksereget s Ukrániát többé meg nem támadandja. Egyetlenegy Polkownik tagadta meg 'beleegyezését e békekötéshez s ez T a r a s z B u l b a volt. Irtóztató dühében haját tépve kiáltott:

„Hetman! Hetman! s ti Polkownikok! ne cselekedjetek vénasszonyok módjára; ne higgyetek a lengyeleknek, mert elárulnak a hitetlen kutyák. Emlékezzetek reám, testvérek! el lesztek árulva! . . . És midőn a Hetman irnoka a békeszerződést átnyújtá és a Hetman mindenható kezével azt megerősíté, Tarasz kivonta drága törökkardját és a gyönyörű damaszkpengét térde fölött nádszálként törve ketté, a darabokat messzire lökte el magától ellenkező irányban.

„Isten veletek tehát!” kiálta fel. „Amint e kardnak két fele többé soha nem egyesülend és egész fegyverré nem fog összeforni, úgy mi is, bajtársak, el vagyunk választva, e világon többé viszont nem látandjuk egymást. De ismétlem: ne feledjétek el bucsuszavamat —”

Hangja emelkedett; jósihletű szavai mélyen hatottak s rázkodtaták meg hallgatóit.

„Utósó órátokban meg fogtok rólam emlékezni. Azt

hiszitek: nyugtot s békét nyertetek most; boldog idők fognak a hazára beköszönteni?!... Oh, csalódtok!... Más ünnepélyek várnak titeket. Neked, Hetman, le fogják nyuzni fejed bőrét és rissel megtöltve soká fogják azt a téreken kitenni érdekes látványul. . . . És ti, urak, nemkülönben el fogjátok veszteni fejeteket. Hideg börtönökben fogtok sinleni és ha a kegyelmes lengyel urak jobbnak nem tartandják, ürökként süttetni meg titeket, elevenen fogtok befalaztatni.

Ti pedig, bajtársak! folytatá az övéihez fordulva: ,ha igazi bajnokhalállal akartok kimulni, nem pedig a kemence mellett eltespedve vén banyákként ágyaitokban meggebedni, vagy ittason a csapszék padja alatt bűdös dögökként rothadni el, — hanem valódi szép kozákhalállal, mindnyájan egy ágyon, mint ara a vőlegény oldalánál, kívánjátok hősi élteteket befejezni: jöjjetek velem, kövessetek engem győzelem vagy halálra!... Avagy, vannak-e köztetek, kik házaikba akarnak visszatérni, féleretnekekké lenni és járom alá simulva a dölyfös lengyel kutyákat hátaikon hordozni?!‘

„Veled, élethalálban veled, Polkownik!“ kiáltá egyhangon Tarasz egész Polkja.

„Rajta tehát!“ kiált Tarasz, mialatt a zászlós kezéből kirántva Polkja lobogóját, magasra emelé azt; Aki velem van, kövessen!“ És fővegét dacosan homlokába nyomva, megvető tekintetettel bucsuzott a hátramaradóktól; azután lovára pattanva, az övéi felé szolt:

„Senkisem merészlend csak egy szóval is megbántani minket! Előre, bajtársak, látogatóba a katholicusokhoz!

És lovát megsarkantyuzva, az egész hadsereg szemeláttára elvágtatott, követve a gyalog s lovaskozások

ezreitől körülvelt száznál több hadszekértől és senki sem merte őket feltartóztatni.

A Hetman s a többi Polkownik megdöbbenve szemlélte az egész jelenetet s gondolkozólag, mély hallgatásban maradtak hátra, kinos előérzettől lesujtva. — — —

Tarasz helyesen jósolt. Minden úgy érkezett, amint megmondotta. Kevéssel a kaneffi árulás után a Hetman és számtalan alvezér feje cövekekre nyársolva diszitá a lengyel városok térsarkait. —

És Tarasz?! Tarasz Polkjával bebarangolta egész Lengyelhont; elégetett tizennyolc falut, felgyújtatott negyven templomot és Krakkóig nyomult elé. Nemesek ezrei ölettek le, a legszebb s leggazdagabb kastélyok pusztitattak el és a kozákok mindent szétromboltak, mi utjokban akadt. Kifolyatták az ősrégi borokat, méhsert s minden italt, mik az urak pincéiben nagy gonddal s költséggel voltak halomra rakva. A legpazarabb kelmék, legfényesb öltönyök, a legdrágább ékszerek, miket a szekrényekben leltek, darabokra vágattak s törettek s végre minden felgyújtatott.

„Mitse kiméletek! szólt szünetlen Tarasz.

És a kozákok kiméletlenül öldöstek, gyujtogattak mindent, nem kimélték a fekete szemöldü ifju nőket, nem a hókeblü és rózsaarcu szüzeket; még az oltárok előtt sem kegyelmeztek; azokkal együtt égették el őket. Hófehér kezek összekulcsolva nyultak égfelé a sustorgó lángok közül és esdekléseik a rideg földet és a pusztá fűvét is megingathatták volna. De a kegyetlen kozákok siketek maradtak minden könyörgésre; lándsáik hegyére szurták a csecsemőket s anyáikhoz lökték azokat a lángok közé.

„Ezek, átkozott lengyelek, Osztagyász miséi!” szólt Tarasz és hasonló miséket tarta-

tott minden faluban. amerre haladt; mindaddig, míg a lengyel kormány átlátta, hogy ez nem közönséges zsi-ványkodás, hanem komoly, élethalálharcra kész daliák boszuló körutja és ugyanazon Potockit küldte ki öt ezred élén Tarasz befogatására

Teljes hat napon át sikerült a kozákoknak, minde-nütt nyomukban levő üldözőik elől menekülni. Lovaik alig győzték a szakadatlan vágatást. Potocki ezuttal méltónak mutatta magát kiküldetésére. Szünetlen üldözötte éjjel-nappal a kifáradt ellenséget és végre a Dnieszter partjain érte azt utól, hol Bulba egy rombadőlt elhagyatott kastély falaiban állapodott volt meg nyugovásra.

E kastély összedőlt védsáncaival és rozzant fal-maradványaival egy óriási szirttető fölött emelkedett, honnan a Dnieszter fölött uralgni látszék. Az orom el volt lepve szikla- s kődarabokkal, mik minden pillanatban leszakadni s a mélységbe alázuhanni látszottak. A korona-hetman, Potocki, idezárta Bulbát csapatjával és a kelepcébe szoritottakat keményen támadtatá mind a négy oldalról.

Négy napon s éjen át sikerrel védték magukat a kozákok; de erejük elapadt, lőszereik és a hajigálásra használt kövekből kifogytak és Tarasz elhatárzá, az ellen sorain köröszkül törni magának utat. Egy vakmerő szökkenéssel az ostromlók középhadáiá vágta nyilást a kozákok és gyors lovaik segélyével bizonyára megmenekülnek, midőn egyszerre vágatásközben Tarasz megállítja lovát s felkiált:

„Az ördögbe! Pipámat s dohányomat vesztettem el s még azt sem engedem az átkozott lengyelek kezei közé esni!” És az öreg Polkownik lehajolt, a magasan álló fűben pipáját s dohányerszényét, választhatlan kíséreit

vizen s szárazon, harcban s békében megkeresendő.

Ezalatt reácsapott egy ellenosztály s mielőtt még fegyverét használhatta volna, megragadták hatalmas vállainál. Megkísérlé kirántani magát a reánehezült kezek közül, de a hajduk, miket megragadott, nem hulltak le többé róla mint azelőtt, midőn egy lökéssel rázta volt le magáról azok egész tömegét.

„Óh vénség, vénség!” sohajtott fel szomorúan és az öreg kozák keservesen sirt. . . . De nem a vénség volt oka; az erőt tulerő győzte le: harminc ember kapaszkodott volt egyszerre Bulba keze-lábába.

„A holló megvan!” kiálták örömittason a lengyelek, „csak azt kell még eldöntenünk: mimódon végezzük ki a kutyát. . . .”

És a Hetman helybenhagyásával Bulba el lőn ítélve, az egész hadsereg szemeláttára elégettetni. Nem messze a hely színétől egy lombtalan, csucsafosztott fa állott, melynek törzséhez csatolták Taraszt erős vasláncokkal, oly magasra, hogy messze-távol elláttathassék. Azután feje fölé szögezék kezeit és galyakat hordva össze, máglyát készítettek a fa törzse körül. De T a r a s z erre nem ügyelt; rettenthetlen lelke nem gondolt a lángokra, nem a halálra, mi őt várta. A szerencsétlen csak oda nézett, ahol kozákjai, még verekedtek. Magas helyzetéből mint pusztá tenyerén láthatott mindent.

„Bajtársak!” kiálta: „Bajtársak! Siessetek a hegyen lefelé; alant nem bánthatnak többé!” De a szél elhordta a hangokat.

„Elvesznek! Elvesznek hiába!” kiált kétségbeesetten. És alánézett a Dnieszterre, melynek föl-ülete fénylőn terült el a hegy alatt. Rögtön örömvillám szökött fel arcán: alant a bokrok között négy sajkát pillantott meg és most egész erjét összeszedve kiáltott:

„A parthoz, bajtársak! Le a parthoz!
Balra az ösvény; ott sajkákat leltek, vegyétek el mind,
hogy ne üldözhessenek. Gyorsan testvérek, előre!....

Most az egyszer kedvezőbb volt a szél: szavai a
kozákok fülelhez hatottak. Tarasz mosolygott; diadal-
öröm villant fel arcán; de ugyanazon percben egy bu-
zogánycsapás sujtá fejét s minden elhomályosult szemei
előtt.

A kozákok utóéletlen sebességgel haladtak a ki-
jelölt ösvényen, kardtávra üldöztetve a vérszomjas len-
gyelektől. Egyszerre az előlvágtatók megdöbbsentek: az
ösvény megszűnt, majd odább tekervényesen folytatódik,
elertünedezik ismét csavarodik

„Előre bajtársak! Isten segédelmével,
előre!” kiáltanak a kozákok.

Pillanatra megállnak, aztán megcsattantják hosszú
ostoraikat, füttyölnek és a szilaj tatármének felszökel-
nek, kigyókként ágaskodnak, alászállnak és a Dniesz-
ter medrébe zuhannak. Csak két kozák nem érte el a
folyamot; a sziklákra pattannak föl és lovaikkal együtt
szétzuzatnak; egy hang, egy panasz nélkül. Már a folyó
közepén usztatnak a kozákok hű méneiken s vontatják
maguk után az eloldott sajkákat. A lengyelek meghök-
kenve állnak meg a lejtőség fölött s bámulattal szemlél-
ve a kozákok hallatlan merényét, kérdik egymástól:
vajjon utánnok ugrassanak-e?! Egy hevesvérű fiatal
kapitány, édestestvére a lengyel nőnek, ki a szerencsét-
len Andryt elbűvölte volt, habozás nélkül a kozákok
után ugratott. Háromszor fordult meg a levegőben
s aztán a hegyes sziklákra zuhanva, izzé-porrá roncsolt
teste hullott a vízbe

Midőn Tarasz a bódító csapás után magához tért
és a Dnieszterre nézett, már a sajkákban látta kozák-

jait, amint erélyes evezőcsapások közt mind tovább il-
lantak. A golyók záporsűrűn hulltak alá a lejtősegről, de
céltalan süvöltöttek el körülök. Az öreg Polkownik sze-
mei diadalérzetben fénylettek

„Isten veletek, hü bajtársak!” kiáltá utá-
nok feszületéről. „Emlékezzetek meg rólam;
térjete vissza a jövő tavaszra és rendez-
zetek örömnépélyt emlékemre! Nos,
mit értetek, átkozott lengyelek?! Azt hiszitek: van va-
lami a világon, mitől a kozák félne, miáltal meg lehes-
sen azt ijeszteni?! Átok fejeitekre, eretnek kuttyák! El-
jöend az idő, midőn megfogjátok tudni: mi az igaz hit,
az oroszok hite. Tudjátok meg, amint mostantól fogva
megtudandják közel- s távol-lakó népek s nemzetek, a
világ valamennyi nemzete: egy Cár fog emelked-
ni az orosz földön, kinek trónja előtt meg
fogtok hajolni mindnyájan és a világon
nem lesz hatalom, mely ne lenne kénytelen
előtte meghódolni Ukrania viruland,
nagy s dicső lesz Típedig, elkárho-
zott eretnekek, elfogtok veszni, szétüzet-
ni az egész világba”

Magasra lobogtak már fel a máglya lángjai, meg-
ragadva Tarasz lábait és felnyalakodva a lomb- s koro-
náltalan fa törzsén De van-e tűz, van-e kín, erő
vagy hatalom, mely képes volna a kozákerőt fékezni,
megtörni?!

A Dnieszter csak csekély egy folyam, számtalan
öblöcskéje, feneketlen mélyedései vannak és sűrűn
lengedez partjain a buja nád. A folyam tükre tiszta s
csillámló; a csengő hattyudal és a pompás Gogol *)

*) A vadkacse egy a hattyuhoz igen hasonlító neme.

üvöklése kedvesen hangzik el rajta és ezerfajtájú szárnyasállat élénkíti partjait s a nádszigeteket A kozákok sebesen eveztek közös erővel a sima viztükrön, bölcsen kerülve a sekélyeket és közeledtükkel fölriasztva a madarakat, könyes szemekkel beszéltek hős A t a m a n j u k r ó l , az utósó Czaporogról !

Lényegesb hibák :

16. lapon alólról	5. sor : kifejezésü	e helyett: kifejezesü
49. " "	1. " a	elmarad
" " "	5. " teendőkbe	e helyett: teendokbe
62. " "	3. " -aik *)	" " iak *)
65. " felülről	1. " "	" " "
73. " "	13. " terjeszté	" " teljeszté
99. " "	12. " misem	" " mítsem
123. " "	1. " a keresztül után	elmarad ,
" " "	13. " Jupan	e helyett: Tupán
134. " "	1. " "	" " "
169. " "	7. " Guzka	" " Gurka
174. " "	3. " "	" " "
175. " alólról	1. " mindenek	" " minden
178. " felülről	10. " Guzka	" " Gurka
184. " "	18. " kiáltá	" " Kiáltá
" " alólról	1. " közéjük	" " közéjük
185. " "	14. " Arkau után	elmarad ,

VIOLAGI

Előfizetési fölkéré

a m. 1860. évi Novemberhóban

megjelenésre hirdetett és meg nem jelenhetett

„Erdély Fürdői és Gyógyvizi

cimű

alóírtak által önszemlélet s az utósó vegytani elem
nyomán összeállított műre,

melynek egész tiszta jövedel

a kolosvári nemzeti színház

állandósítására történt adakozásokhoz fog csato

Erdély a fürdők országa!

Feladatunk, hosszas éveken át folytatott alapos szemle
hiteles elemzések s bontásokra fektetett leírását adni hazánk
fürdői s gyógyvizeinek; nemcsak száraz műtani tekintetben
hanem egyszersmind vezérfonalat az olvasó s utazó közönsé
leendő vagy lehető fürdővendégnek, egyszóval: mindenkine
haza kincseit ismerni kívánja.

Egy ily mű szükségessége s egyszersmind vállalatunk
lensége reményltetik velünk, hogy élénk pártfogás mutat
körül s kérjük i. t. honleány s hazafi Uraságtokat, kikhez iv
jutnak, célunkat erő szerint előmozdítani.

„ERDÉLY FÜRDŐI ÉS GYÓGYVIZI

cimű mű — mely már nyomtatás alatt van —
f. 1861. évi **Március közepére okvetlen** megjelen
nyolcadrétben, a legdíszesb kiállításban.

Előfizetési ár 50 kr. Szives gyűjtőknel
tiszt. péld. járand.

Tisztelettel kérjük az előfizetéseket **Február vég**
mentve beküldeni e cím alatt: **KHERN EDE, Brass**

Az egész tiszta jövedelem nyilvános száma
fog a fenmondott célra átadatni, és az ellenörködésre, ugyan
idejében a számadás átvételére a „Kolosvári közlön
szerkesztősége van fölkérve.

Brassó 1861. Január 15.

N.-Ajtai Cserey Gábor és Kh

Debreczen 1861. Nyomatott a város könyvnyomdáj

